

इशिलिमा

अर्धवार्षिक मासिक पत्रिका

विजया दशमी र दिपावली २०५६ को शुभअवसरमा
समस्त ग्राहकवर्गहरुप्रति सुख, संवृद्धि तथा
सुस्वास्थ्यको लागि हार्दिक मंगलमय
शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

नेपाल आयल निगम लि.

ववरमहल, काठमाडौं

२०५६ सालको तिहारको शुभउपलक्ष्यमा
देश विदेशमा रहनुभएका सम्पूर्ण किराँत
वन्धुहरुमा सुख, सम्बृद्धि तथा उत्तरोत्तर
प्रगतिको लागि हार्दिक
मंगलमय शुभकामना !

कुल बहादुर राई, MBE

अध्यक्ष

किराँत राई याचोकखा

केन्द्रीय कार्य समिति

रजिष्टर्ड नं. ३२८१०४९१०५०
समाज कल्याण परिषद वर्ता नं. २६५६

किरात राई यायोक्खा

केन्द्रीय कार्य समिति

केन्द्रीय कार्यालय

२०४७

फोन नं. } ३७३७२३
फ्याक्स }

पोष्ट बक्स नं. २८८९

वांसवारी, काठमाण्डौ ।

पत्र संख्या:-

च.नं.:-

शुभ-कामना

मिति: २०५६/६/२३

प्रजातन्त्रको पुनर्वहालीपछि प्राप्त मौलिक अधिकारको सदुपयोग गर्दै किरात राईहरूको भाषा, लिपि, धर्म, कला, संस्कृति र इतिहासको संरक्षण, सम्बर्द्धन र विकास गर्ने उद्देश्यले स्थापित "किरात राई यायोक्खा" सम्पूर्ण किरात राईहरूको साझा संस्था हो । भाषिक विविधताको कारण संस्थाले प्राप्त गर्ने उद्देश्य अधुरो भइरहेको अवस्थामा आफ्नो भाषा विकास र वंशावली प्रकाशन गरी लेखवद्ध गर्ने उद्देश्यले स्थापित सम्पूर्ण दुमीकिरात वन्धुहरूको साझा संस्था "दुमीकिरातराई फन्सिकिम" ले यही २०५६ उच्चौली-तोपीको स्वर्णिम अवसरमा प्रकाशन गर्न लागेको **इसिलिम** (अर्धवार्षिक भाषिक पत्रिका) सम्पूर्ण किरात राईहरूको लागि एक प्रशंसनीय कार्य हो । यस संस्थाले आफ्नो भाषा र मौलिक पहिचानको लागि जुन किसिमको सराहनीय कार्य गरेको छ, यसबाट किरात राई यायोक्खाको उद्देश्यमा थप सहयोग पुग्नेछ । अतः यस उदाहरणीय कार्यप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दै खोज र अनुसन्धानबाट प्रकाशोन्मुख अवस्थामा रहेका यस किसिमका विविध थरी राईहरूको भाषा, वंशावली प्रकाशन गरी दस्तावेजको रूपमा राख्नलाई किरात राई यायोक्खा सदैव यथाशक्य सहयोग र समर्थन दिन प्रतिवद्धता जाहेर गर्दछ ।

अन्तमा, "दुमीकिरातराई फन्सिकिम" आफ्नो उद्देश्य प्राप्तमा निरन्तर सफल रहोस् भन्ने कामना समेत गर्दछु ।

कुलबहादुर राई, MBE

अध्यक्ष

किरात राई यायोक्खा
केन्द्रीय कार्य समिति ।

२०५६ सालको तिहारको पावन अवसरमा
समस्त रदुबन्धुहरुप्रति सुख, संचृद्धि र
उत्तरोत्तर प्रगतिको लागि
हार्दिक मंगलमय शुभकामना

श्रीमती भलाशोभा राई

बानेश्वर- ३४, काठमाडौं

श्रीमती छलाशोभा राई

बानेश्वर- ३४, काठमाडौं

श्री कमानसिं राई

शान्तिनगर- ३४, काठमाडौं

सिद्धार्थ ओभरसिज

थसिखेल, ललितपुर

श्रीमती शोभा राई

महाराजगञ्ज, काठमाडौं

श्रीमती शुक्रा राई

धापासी, काठमाडौं

श्रीमती ध्रुवसरि राई

भीमसेनगोला, काठमाडौं

श्रीमती शारदा राई

बानेश्वर, काठमाडौं

श्री महेन्द्र राई

बानेश्वर, काठमाडौं

श्रीमती राधिका गुरुड

बानेश्वर, काठमाडौं

श्रीमती तारा राई

ताल्सीखेल, ललितपुर

श्रीमती मधुलक्ष्मी राई

शान्तिनगर- ३४, काठमाडौं

श्री लाखधन दुमीराई

माक्पा-६, नोरुड, खोटाड

इसिलिम अर्धवार्षिक भाषिक पत्रिका
वर्ष १ अंक १ का.जि.प्र.का.द.नं. ४५/०५६

संरक्षक

आर.एस.एम. नैनबहादुर राई

सल्लाहकार

भू.पू.सांसद टंक राई
आर.एस.एम. पर्जबहादुर राई
लाल रापचासुनुवार
उपप्राध्यापक चतुरभक्त राई

सम्पादक मण्डल

रणबहादुर राई
नेत्रमणि राई
सुजन राई
धनप्रसाद राई
राजकुमार राई
रामकुमार राई

प्रकाशक

दुमीकिरातराई फन्सिकिम

विशेष सहयोगी

अप्सरा राई
मनिप्रसाद राई

कम्प्युटर

WORKNET Service Shoppe

Tel # 472056

e-mail: woss@worknet.wlink.com.np

मुद्रण

आगम प्रिन्टर्स पब्लिसर्स एण्ड जनरल
सप्लायर्स सर्भिस प्रा. लि.
नयाँबानेश्वर, फोन: ४७२५९६

पत्रचार

इसिलिम भाषिक पत्रिका
पो.ब.नं. ९२४४, फोन: ४८१९७३
email: isilim@worknet.wlink.com.np

दुमी किरात राई : एक चिनारी थर, सामे, पाछा र वंशावली सहित	३
राईहरू भाषिक विभेदमा कसरी विभक्त भए ?	१२
किरात राईहरूका केही मौलिक विश्वासहरू	१५
दुमीकिरातराई फन्सिकिमका वर्तमान अध्यक्ष श्री चतुरभक्त राईसँगको भेटवार्ता केही दुमी शब्दावलीहरू	१८
वर्णाश्रममित्र लुकेको तथ्यहरू	२३
नेपालमा जातीय विकासको आवश्यकता	२६
बहिनीलाई चिठी छारुम् मिर्मेती सफु प्रयास	२७
जन्माऔं हामी एक नवयुग	२९
ओपो देलडा खानुक्सा	२९
आफै हराएको थिएँ	२९
अनुशासन	३०
यो देश व्युँकनु पर्छ दुमी राईहरूको इतिहासमित्र गढीडाँडा	३०
स्वर्गीय भीमलसिंह मुरह राई कार्य समितिहरूको गठन कोसोभोमा दुखेको नेपाल	३३
ओभेलमा परेको दुमीभाषा	३५
तेक्वान्दोका सदाबहार विजेता राजकुमार राई स्थानीय स्वायत्त शासन विधेयक आदिबासी: एक आलोचनात्मक समीक्षा	३६
	४०

मूल्य: नेरु. २५, भारु. २५, हङकङ डलर २०, सिंगापुर+ब्रुनई डलर ५, यू.के. पउण्ड २, यू.एस. डलर ३
Price: NRs. 25.00, ICRs. 25.00, HK\$ 20.00, SING\$ 5.00, BRN\$ 5.00, UK£ 2.00, US\$ 3.00

सम्पादकीय

विह्व २१औं शताब्दिमा पदार्पण गर्दैछ । तर नेपालको अधिकांश आदिवासी २१ गन्नलाई एक कोरी एक अथवा एक बीस एक भन्ने अवस्थामा छन् । यसले उनीहरूको अवस्थालाई जनाउँछ । यस्तो हुनुमा शिक्षाको अभाव नै प्रमुख रहे तापनि विकास र प्रजातन्त्रवादी नेता, पार्टी र सरकारको आदिवासीप्रतिको सौतेनी व्यवहार पनि प्रमुख कारण हो । अस्तित्व लोप हुन लागेको वन्यजन्तुको संरक्षणका लागि आरक्षण केन्द्र स्थापना गर्ने सरकारले आदिवासी, जनजातिको अवस्था र समस्या बारेमा अनभिज्ञ र बेवास्तापूर्ण रहेको कुरा अन्तर्राष्ट्रिय आदिवासी मनाउने क्रममा देखाइँदै आएको उदासिनताबाटै प्रष्टिएको छ । आदिवासी दशकको अपराह्न भइसक्दा पनि आदिवासी, जनजातिको परिभाषा नै धमिलो रहेको अवस्थामा संविधान प्रदत्त अधिकार उनीहरूको लागि हात्तीको देखाउने दांत मात्र बनेको छ ।

अहिले बहुदलीय व्यवस्थाको दायराभित्र आदिवासी, जनजातिको उत्थानको नाममा थुप्रै संघ-संस्थाहरू खुलेका छन् । यसरी हेर्दा साच्चिनै नेपालमा आदिवासी, जनजातिको विकास भएको भान हुन्छ । तर यथार्थमा भन्नुपर्दा खेतमा पहुँलपुर धान फलेको देखिए तापनि त्यो धान सबैको घरमा बराबरी रूपमा भित्रिएको छैन । यो त्यत्तिखेर मात्र सम्भव हुन्छ जब सम्बन्धित संघ-संस्थाहरूले खुलारूपले जातिय उत्थानको मार्गमा समर्पित हुने अवसर पाउने छन् । सरकारले कसैलाई होचो अर्घेलो नगरी ठोस नीति एवं कार्यक्रमहरू तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्नु नै भाषणभन्दा बढी प्रभावकारी हुन्छ । आदिवासी, जनजातिको उत्थान र विकासले कुनै एउटा निश्चित समूह र समुदाय मात्र लाभान्वित हुने नठानी र राष्ट्रको सर्वाङ्गीण विकासको लागि उनीहरूलाई विकासको मूल प्रवाहमा समाहित गराउनु नै आजको वर्तमान सन्दर्भमा उपयुक्त हुनेछ ।

यत्तिखेर हामी पनि दुमीकिराँतराईहरूको भाषा, धर्म र संस्कृतिको पक्षमा उभिएका छौं । भखरै जन्मेर बामे सर्न तयार भएको हाम्रो प्रयास तपाईंहरूको माझमा दौंतेरी बन्न इच्छुक छ । यसपालीलाई मीठो कोसेली नभए पनि हातको सानो सभौको रूपमा इसिलिम टर्क्याउँदैछौं । यसभित्र जे छन्, त्यो यहाँहरूकै हातमा छ । यो प्रथम पाईलो भएको हुनाले यसमा कमिकमजोरीहरू अवश्य होलान् । तसर्थ अहिले जे जस्तो भए पनि आगामी अंकमा सुधारिने मौका तपाईंहरूकै माझबाट सुझावको रूपमा आओस् भन्ने चाहन्छौं । अन्तमा हामीलाई प्रकाशनको लागि अमूल्य सहयोग पुऱ्याउनु हुने शैक्षिक संस्था बेविलोन नेशनल स्कूल ज्ञान्तिनगरप्रति आभारी व्यक्त गर्दैछौं ।

दुमी किराँत राई : एक चिनारी थर, सामे, पाछा र वंशावली सहित

-चतुरभक्त सत्तराई

उप प्राध्यापक, पाटन बहुमुखी क्याम्पस

परिचय

नेपालको आदिवासी किराँत राईहरूको समूहमा 'दुमी' एउटा छुट्टै थर र भाषा बोकेको किराँत राई हो । धेरै वर्षअघि किराँतीहरूको विभिन्न शाखा खुवालुङ् (बराहक्षेत्र र यसको पूर्वी आसपासको भागहरू) बाट भोजपुरको सिक्तेल हुँदै दिक्तेलको पोखरी (हाल पोखरी प्रा.वि. रहेको स्थान) र त्यहाँबाट पनि बाक्सिला (लाम्दिजा) सिम्पानी आई बसोबास गरेको किंवदन्तीहरू, बूढापाकाहरूले बताउँदै आएका छन् । हाल दुमीकिराँतराईहरू मुख्यतः खोटाङ्गको बाक्सिला, सप्तेश्वर, जालपा, खार्मी, माक्पा र हौचुर राईसिंगे, कुभिन्डे हाचेका, दिक्तेल, नेर्पा, सोल्मा, र छिटपुट रूपमा सुङ्गुदेल्, खाताम्छा, पाथेका र महेश्वरीमा पनि बसोबास गरेको पाइन्छ । त्यसैगरी आजकल बसाइँसराइको बढ्दो प्रवृत्तिले गर्दा दुमीराईहरू उदयपुर जिल्लाका बसाहा बर्खेडाँडा, गाईघाट, कटारी, तपेश्वरी, बेल्टार आदि गा.वि.स., सुनसरी जिल्लाको धरान न.पा., हासपोसा तरहरा, राजावास शान्तिनगर इटहरी-२, मोरङ्ग जिल्लाको वेलबारी, पथी, काकुम, लेटाङ्ग, लक्ष्मीमार्ग आदि स्थानहरूमा, संखुवासभाको केहि गा.वि.स, पाँचथरको रवी गा.वि.स.मा बसोबास गरेका छन् । यसरी नै केहि समयसम्म पूर्वाञ्चलमामात्र सीमित दुमीहरू हाल बसाइँ सराइकै क्रममा मध्यमाञ्चल अर्थात् काठमाण्डौ, ललितपुर र भक्तपुरसम्म पनि फैलिएको पाइन्छ । साथै प्रवासमा सिक्किम, दार्जिलिङ्ग कालिम्पोङ्ग आसाम आदि

स्थानहरूमा छरिएर रहेका छन् ।

अध्यायनको उल्लेख

पूर्ण अध्यायन र विश्लेषणको कमीको कारणले दुमीहरू सिंगो राष्ट्रमा मात्र होइन किराँतहरूकै समुदायमा पनि त्यति चिरपरिचित भइसकेको पाइँदैन । नेपालका अधिकांश मानव तथा समाजशास्त्रीहरूले आजभन्दा पहिलेको खोज अनुसन्धान तथा रचनाहरूमा दुमीहरूको कसैले कतै उल्लेख गरेको पाइँदैन । यसबाट उल्लेखित विद्वानहरूको खोज र अनुसन्धान कार्य वास्तवमा गहिराइसम्म नपुगेको प्रष्टिन्छ तब के भन्न सकिन्छ भने हाम्रा मानव तथा समाजशास्त्रीहरू वास्तविकताको टाढै रहेर आफ्ना खोज अनुसन्धानलाई पूर्णता प्रदान गर्दछन् जसले उहाँहरूको बोक्ने बौद्धिकता र खोज-अनुसन्धानलाई प्रमाणित गर्दछ । यसरी दुमीराईहरू अपरिचित रहनुमा उनीहरू स्वयंको पनि प्रशस्त कमीकमजोरीहरू नरहेको हैनन् । तसर्थ वर्तमानसम्म आफ्नै किराँत जातिहरूसभित्र पनि अपरिचित रहेको दुमीहरूलाई उनीहरूको थर, पाछा, सामे र वंशावलीको माध्यमबाट परिचय गराउने जमर्को गरिएको छ ।

दुमी थरको उत्पत्ति

वंश विकासको क्रममा देखिएको कुनै खास ब्यक्तिको नामबाट चल्दै आएको शाखा सन्तानको उपनाम नै थर हो । नेपाली वृहत् शब्दकोषले- "मुल कुल-परम्पराबाट सन्तान दरसन्तान हुँदै आएको उपनाम वंशानुगत उपपद, प्रकार, किसिम, कुनैथरको मातहतको आवादी" भय भनेर परिभाषित गरेको छ ।

किराँतराईहरूको

समुदायमा दुमी थरको सृष्टि कसरी भयो भन्ने बारेमा लिखित इतिहास छैन । पुर्खाहरूले भन्दै आएका छन्-

"हामी पढी वेद हैन, थुतुरी वेदका अनुयायी हौं ।" यसैले होला किराँतहरूमा लिखित श्रोतभन्दा अनुश्रुति नै अधिक पाइन्छ । किराँतहरूका हरेक परम्परा र विधिहरू भन्ने हो भने किंवदन्तीहरूकै सारसंग्रह हो । अतः यस्ता केही किंवदन्तीहरू र लेखोट कागजहरू छन् जसले दुमी थर कायम हुनमा बल प्रदान गरेको पाइन्छ त्यसका विवरण तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

१/ 'इङ्की' 'दुङ्की' वा 'दुम्की' बाट दुमी-

बाक्सिला हल्कुमवासी स्वर्गीय भिमलसिंह मुरहको भनाई अनुसार दुमी भाषाको 'इङ्की' 'दुङ्की' वा 'दुम्की'बाट दुमी भएको हो । 'इङ्की', 'दुङ्की' वा 'दुम्की' भन्नाले भेट्यौं भन्ने अर्थ लाग्छ । यही दुङ्कीबाट दुमी भएको हो भन्ने उहाँको राय रहेको छ । त्यस प्रागऐतिहासिककालमै किराँतीहरूका सन्तानहरू लाम्दिजा क्षेत्रमा भेट हुँदा हामी भेट्यौं 'इङ्की' 'दुङ्की' वा 'दुम्की' शब्द अपभ्रंश भई दुमी हुन गएको हो ।

दुमीराईको भाषासम्बन्धी खोजकर्ता रामकुमार राईले एक लेखमा शिकारी युगमा

शिकार गर्दै हिंडेका उस्तै स्वभाव र भाषा भएका शिकारीहरूको कुनै ठाउँमा जम्काभेट 'दुम्का' भयो 'त्यो उप्रान्त त्यही जम्काभेट भएको स्थानमा एक साथ मिलेर बस्ने सहमति कायम गरे । त्यसपछि उनीहरू भेट भएको स्थानलाई "दुङ्कुलु" नामकरण गरे' दुङ्कुलुवासीको दम्पतिलाई दुम्बेमे भनियो । त्यही 'दुम्बेमे' बाट 'दुम्बे' 'दुम्मे' हुँदै

कालन्तरमा 'दुमी' बनेको हो ।^१

२/ 'खुवालुङ' देखि 'दुङ्कुलु' सम्मको किंवदन्ती लगभग माथिकै भनाईलाई पुष्टि गर्ने अर्को एक रोचक किंवदन्ती पाइन्छ । यसको नालीबेली स्वयं भिमलसिंह र किराँत बंशावाली, पाछा, धर्म, र संस्कारका ज्ञाता धनरूप सत्तम, चिउरीखर्कलगायत धेरै दुमी रदुहरूले बताउँदै आएका छन् जुन यसप्रकार छन्—

अघि किराँतहरू खुवालुङ (खोलु) बाट बसाई सर्ने क्रममा चारैतिर छरिएका हुन् । खुवालुङ क्षेत्रलाई धेरैपछि सिमाङ्गढी' भनेर नामाकरण गरेको पाइन्छ । त्यसरी बसाई सर्ने क्रममा किराँतहरू सप्तकोशी तरि आउनुपर्ने भएकोले कसैले चरा, कसैले कुखुरा र कसैले चेलीको कान्छी औली काटेर भोग दिई नदी तरेका थिए ।^१ तिनीहरूमध्ये कोही सुनकोशी पछ्याएर गए— सुनुवार, जिरेल, हायू भए । तमुर पछ्याएर जानेहरू लिम्बू भए र अरुण पछ्याएर जानेहरू जिम्दार राई भए । र, केही कान्छो वंश खुवालुङमा नै रहे— उनीहरू थारु दनुवार र धिमाल भए । त्यसै भएर अहिले पनि किराँत लिम्बू, किराँतराई, किराँतसुनुवार, किराँत थारु भन्ने चलन पुर्खाहरूले गर्दै आएका छन् । यस भनाईले देखाउन खोजेको चुरो कुरा के हो भने प्रारम्भमा किराँत एक समुदाय भएपनि पछि छिन्नभिन्न भई चारैतिर लाग्दा लिम्बू, राई, सुनुवार, जिरेल, नागा इत्यादि भए ।

अब अरुण पछ्याई जानेहरू भोजपुरको सिक्तेल आई त्यहाँ लामो समयसम्म बसोबास

ऐतिहासिक प्रामाणिक दस्ताको रूपमा रहेको 'दुङ्कुलु दुंगा'

गरे । त्यहाँबाट पनि दाजुभाई छुट्टिँदै धेरैजसो शाखाहरू दिक्तेल पोखरीमा आई बसोबास गर्न लागे । पुर्खाहरूको भनाईमा त्यहाँ चाम्लिङसँग मेलमिलाप हुन नसकेकाले पुनः तित्तरवित्तर भई थुलुङ र बायीडहरू ओखलढुंगा र सोलुतिर पुगे भने दुमी, नाछिरीङ, खालिङ, कोयी (कोयु) र साम्पाङ्चाहिं लाम्दिजा क्षेत्रको सिम्पानी दुम्बेल भन्ने ठाउँमा आई एउटा ठूलो दुङ्गाको आड लिई बस्न लागे । यसै दुङ्गालाई आजकल 'दुङ्कुलु' भनेर चिनिन्छ । दुङ्कुलुबाट पनि पुनः दाजुभाइ छुट्टिएर नाछिरीङ राखा, वाङ्देल, कोयु सुङ्देल, डिबुपेल माक्पा गए भने अन्य वंशहरू ससर्का, खार्मी, दारेगौडातिर गए ।

यस जनश्रुति अनुसार किराँतीका विभिन्न शाखाहरू दुङ्कुलुमा भेटभई धेरै समयसम्म एकै ठाउँमा बसेकाले हामी भेट्यौं 'दुङ्की' भनिएबाट 'दुङ्की' वा 'दुम्की' शब्द कालान्तरमा 'दुमी' भएको हो । यसो भए 'दुङ्की' वा 'दुम्की' भन्ने सन्दर्भले गर्दा नाछिरीङ र साम्पाङ पनि 'दुमी' नै हुन् त ? भन्ने जिज्ञासा उठ्न सक्छ । यसबारेमा दुमी पुर्खाहरूले नाछिरीङ र साम्पाङ बाहेक कोयी

र खालिङलाई दुमीकै उत्तराधिकारीको रूपमा बंशावलीमा समेटेको पाइन्छ । तसर्थ उनीहरू खालिङ र कोयी हुनुअघि 'दुमी' नै भनिन्थे भन्ने कुरा तल प्रस्तुत बंशावलीले पनि प्रष्ट पार्दछ । भाषागत रूपबाट हेर्दा कोयी, खालिङ र दुमीको भाषा धेरैजसो मिल्न आउने भएकाले उनीहरू दुमीबाटै छुटेका हुन् भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ ।

३/ 'दुङ्कुलु' दुमी समुदायको महान पदचिह्न 'दुङ्कुलु'लाई दुंगाको रूपमा चिनिए पनि यो शब्द स्वयंमा महत्वपूर्ण छ । मुनिबाट ओडार र माथिबाट शिकार खेल्न सरेक परेको यो 'दुङ्कुलु' दुंगाको दुवैपट्टी पानीको श्रोत रहेको छ । उसबेला त्यहाँ मानववस्ती थियो भन्ने प्रमाण हाल जग्गा भोग गर्ने जग्गावाला श्री कृष्णध्वज रंकासुराई र श्री कुमारध्वज रंकासुराईको भनाईमा पुलिक र वाछुमाला अझै पाइँदछ भन्ने भनाईले पनि पुष्टि गर्दछ ।

शब्दको दृष्टिकोणबाट हेर्दा दुमी भाषाको 'दुङ्की' मा 'लु' जोडिएर 'दुङ्कुलु' शब्द निर्माण भएको हो । यो 'दुङ्कु', 'दुङ्की' वा 'दुम्की' कै अपभ्रंश रूप हो । यहाँ 'लु' को

अर्थ हुइगा हो । त्यसैले 'दुइकुलु'वाट नै 'दुइकुलु' भएकोले यसको अर्थ भेट हुने हुंगा भन्ने बुझिन्छ । त्यस युगमा किराँतीहरू यही हुंगामा भेट भएर बसोबास गरेपछि नै त्यस हुंगालाई 'दुइकुलु' भनियो र 'दुइकुलु' मा वस्नहरू पछि गएर दुमी भएका हुन् भन्ने कुरा प्रमाणित हुन्छ ।

हाल 'दुइकुलु' लाई 'दुमिलु' पनि भन्ने गरिएको पाइन्छ । यस्तो हुंगा सिम्पानीमा तीनवटा रहेका छन् तर पनि जग्गावालाद्वय श्री कृष्णध्वज र श्री कुमारध्वज रंकासुराईको मातहतमा रहेको 'दुइकुलु' हुंगा नै 'दुमिलु' हो भन्ने पुर्खाहरू धेरै भेटिएका छन् । अतः 'दुमिलु'को अर्थ दुमी हुंगा हो । 'दुमिलु' 'दुइकुलु'कै अपभ्रंश रूप हो । अतः हुंगाको वरिपरि दुमीनामक किराँतीका जुन शाखाहरू बसोबास गरे कालान्तरमा त्यही दुइकुलु दुमिलु हुन गएको हो ।

'दुमिलु' वा 'दुइकुलु' क्षेत्रलाई पुराना तमसुकहरूमा 'दुम्देल' भनिएको छ । गाउँका पुर्खाहरूको भनाईमा सिम्पानी नाम भनिनुअघि यसलाई दुमेलु भनिन्थ्यो । यो 'दुमिदेल'वाट दुम्देल भएको हो । दुमी भाषामा 'दिल'को अर्थ गाउँ हो । तसर्थ दुमीहरू वसेको ठाउँलाई दुम्देल भनिएको हो । सम्भवतः यो दुम्देल हुनुअघि दुइकिदेल भनिन्थ्यो ।

हिजोआज कसैको उपनाम ठाउँवाट जाँडेर वाक्सिले, सिम्पाने भने जस्तै:— दुम्देलवाट अर्को ठाउँमा जाँदा 'दुम्देल' भनिएकोवाट पछि 'दिले' शब्द लोप भई 'दुम' वा 'दुमी' मात्र प्रचार भएको अनुमान पनि गर्न सकिन्छ । जेहोस् 'दुइकुलु' शब्द नै दुमी समुदायको लागि यस्तो ऐतिहासिक पदचिह्न हो जहाँवाट 'दुमी' भनि नामको रूपमा प्रचार प्रसारमा आए ।

४ 'दुमी' नामको व्यक्तिवाट 'दुमी' भएको वंशावली

'दुमी' भन्ने थर व्यक्तिको नामवाट नै

डिवुपेलको छोरा नमरुप र पालिमले आफ्ना भाए जनाई अश दिई भाइ नन्यागको पछि गर्ने वंशावली

सृष्टि भएको हो भन्ने भनाइसँग मेलखाने जनश्रुति कंही पुराना लेखाट वंशावाली र विज्ञव्याक्तिहरूको भनाई यसप्रकार रहेको छ ।

(१) गंगाप्रसाद रत्कुराईको भनाई

पाँचथर रवी खेसाङ्का गंगाप्रसाद रत्कुराईले आफ्नो बाजे र पितावाट संकलन गरेको किंवदन्ती र वंशावली अनुसार 'तोदिप्पु' र 'तोदिम्मु'को छोरा उजाधन र निजको अर्को नाम 'दुम' हो । त्यसपछि यही 'दुम'वाट 'दुमी' भएको हो । यसप्रकारको जनश्रुति रवी र लाम्दिजा वरिपरि रहेको दुमीवासीहरूको लगभग एकै प्रकारको छ । उक्त जनश्रुति यस प्रकारको छ—

“अघि रावाखोला वासपानीमा डिवुपेलका परिवारमा उसकी श्रीमती, दुई छोरा— रुमरुप र पालीम् र तोदिप्पु नामकी एक छोरी

रहन्थे । यसै ठाउँमा तोदिप्पु नामको शिकारी सित्केलवाट शिकार खेल्दै-खेल्दै लाम्दिजा आइपुगेछन् । उनी आफ्नो जस्तै नाम मिल्ने कन्यासँग मात्र विवाह गर्ने अठोटमा थिए । संयोगवश एकदिन साँझमा तल गाउँ कतैवाट तोदिप्पु भनेर बोलाएको आवाज सने । त्यसपछि तोदिप्पु पनि उतै लागे । अन्ततः ऊ तोदिप्पुको घर पुगेर बास माग्यो । बेलुकी आएको पाहुनालाई बास फर्काउन हुँदैन भनि तोदिप्पुलाई बास दिए । आपसी चिनजान भयो । रहँदै बस्दै जाँदा तोदिप्पु र तोदिप्पुवीच प्रेम बस्थो र अन्त्यमा यो विवाह बन्धनमा परिणत भयो । त्यसपछि तोदिप्पुले तोदिप्पुलाई आफ्नो घर भोजपुर सित्केल लिएर गए । तोदिप्पुको घरमा सासुससुराको बुहार्तन खप्न नसक्ने भएकाले त्यसवाट वाक्क भई तोदिप्पु

भागेर आई आफनै माइतीघरमा बस्न थालिन् । उनी आउँदा गर्भ पनि लिएर आएकी रहिछिन् । सो गर्भबाट जन्मेको बालकको नाम रवीका पुर्खाहरूले 'उजाधन' र 'दुमु' भनेर एउटै व्यक्तिको दुईवटा नाम राखेको बताएका छन् र उही 'दुमु'बाट नै अपभ्रंश भई दुमी भएको हो भन्ने भनाइ एकाथरीको पाइन्छ ।

यता लाम्दिजामा पुर्खाहरूले तोदिप्पु- तोदिप्पुको छोराको नाम 'वाप्रु' भनेका छन् । यो 'वाप्रु' नाम लगाउनुपर्ने कारणचाहिं सिक्तेलबाट गर्भ बोकेर ल्याएको भन्ने अर्थमा राखेको हो । किनभने 'दुमी' भाषामा 'वाप्किती' भन्नाले बोकेर ल्याएको भन्ने बुझिन्छ । त्यसैले 'वाप्किती' बाट 'वाप्रु' भनिएको हो । यो नाम खासगरी डिबुपेलले नै आफ्नो भान्जेनातीलाई लगाइदिएको हो ।

'वाप्रु' जन्मिएर लक्काजवान भैसक्दा पनि उता तोदिप्पुको कुनै खोजखबर भएन । तसर्थ डिबुपेलले वाप्रुलाई अंश र चुला दिई हाडभाँची भाइ तुल्याएपछि 'वाप्रु' दुमी भएको भन्ने भनाइ तोदिप्पुको बंशावली संकलकद्वय नरबहादुर रत्कुलाई- डाँडागाउँ र श्रीबहादुर रंकासुराई- अड्खा र लुप्पोका बंशावली संकलक सिद्धिबहादुर लुप्पोराई- चिउरीखर्कको रहेको छ ।

अब रवीका पुर्खाहरूले भनेको 'दुमु' अनि लाम्दिजाका पुर्खाहरूले भनेको 'वाप्रु'को अर्थमा लगभग समान भाव देखिन्छ । किनकि 'दुमु' भनेको दुमी भाषामा विनाश गर्न नहुने चिज वा वस्तु भन्ने अर्थ लाग्छ । तसर्थ दुमु पैसा, दुमु अन्न राख्ने वा भिक्ने चलन छ । यही दुमु शब्दलाई नेपाली वृहत् शब्दकोषले "सह नजाओस् भन्ने हेतुले भिक्ने राख्ने थोरै अंश भनि अर्थाँएको छ ।" यही 'दुमु' जस्तै 'वाप्रु' लाई पनि ल्याइएको, भिक्िएको वा दुमो रहोस् भन्ने अर्थ दिइएको छ । तसर्थ ल्याइएको 'वाप्रु' नामको व्यक्ति मासिएर-नासिएर

नजाओस् भन्ने मनसायले तिमी 'दुमु' वा 'दुमो' भयो भनेकोबाट कालान्तरमा 'दुमी' भएको देखिन्छ ।

उपरोक्त भनाइसँग मेल खाने अर्को एक रोचक किंवदन्ति पाइन्छ, जसअनुसार एकताका राईहरूको वस्तीमा ठूलो महामारी फैलियो जसको फलस्वरूप साराका सारा राईहरू स्वहा भए र केही व्यक्तिहरू मात्र बाँकी रहे । यसरी ठूलो महामारीबाट बचेकाहरूलाई 'दुमो' ठानियो वा भनिन लागियो । कालान्तरमा यही दुमो वाट अपभ्रंश हुँदै दुमी बने ।

अब 'दुमो' वा 'दुमु'को रूपमा आएका 'उजाधन' (वाप्रु)लाई डिबुपेलको छोरा रुमरुप र पालिम्ले आफ्ना भानिजलाई अंश दिई भाइ तुल्याएको वास्तविकतालाई पुष्टि गर्ने अर्को आधार लाम्दिजा दशकतेको मधुराज लुप्पोराईको जिम्मामा रहेको लुप्पो र रंकासुको बंशावलीमा उल्लेख भएको निम्न तथ्यहरूले सिद्ध गर्दछ ।

स्वस्त श्री रांपासुहरूको बाराजु हाम्रा बाराजु लुप्पौउले अंश दिई भाई तुल्येको, डिबुपेलको छोरो पालिं र रुमरुप होनः ई न ले आफ्ना भानिज राथेको तपसिल तोदिमुको छोरा

वापरु-	१
दुतिमहां-	१
हारेपु-	१
रांपासु-	१
लुषाम-	१
पारुले-	१
तिखु-	१
पिदास-	१
हातथुल-	१
लोनीराई-	१
होनीराई-	१
हर्कबोल-	१

यसमा रंपासुहरूको बाराजु भनेको तोदिप्पु

हो । लुप्पोले यो बंशावली उतारेको हुनाले लुप्पोलाई हाम्रो बाराजु भनी लुप्पोको बाराजु डिबुपेल र निजको छोरा रुमरुप र पालिम्ले 'वाप्रु'लाई अंश दिई भाई तुल्याएको बुझिन्छ ।

(२) धनरुप सत्मराईको दुमी बंशावली-

व्यक्तिकै नाम 'दुमी' रहेकोबाट दुमी थरको सृष्टि भएको हो भन्ने भनाई धनरुप सत्मराईले बारम्बार थुतुरीबेद चलाउँदै ल्याउनुभएको बंशावलीबाट पनि पुष्टि हुन्छ । उहाँले दुमीको बंशावलीको इतिहास ल्याउँदा खम्बुहाडबाट शुरु गर्नुहुन्छ । यसअनुसार खम्बुहाडको छोरा तुमसोली निजको छोराहरू दुमी र नाछिरिड हुन । भाषागत रूपमा कोयी र खालिडपछि नाछिरिड र साम्पाडसँग दुमी भाषा निकट रहेकाले प्रारम्भमा उनीहरू एकै परिवारबाट भिन्न भएको अनुमान लाग्छ । त्यतिमात्र होइन हालको बसाइको भौगोलिक निकटताले पनि यस कुरालाई पुष्टि गर्दछ ।

(३) कृष्ण चाम्लिङ खम्बुको किराँत बंशावली

त्यस्तै किराँतहरूको बंशावली प्रमाणित श्री कृष्ण चाम्लिङ (खम्बुले खम्बुहाडको छोरा सडकुहाड र निजको छोरा सन्तानहरू दुमी, नाछिरिड, लोहरूड, याक्खा र खालिङ भनि उल्लेख गरेको पाइन्छ । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने 'दुमी' भनेको खास व्यक्तिको नाम हो र यसै नामबाट निजको शाखा सन्तानहरू 'दुमी' भनी चिनिन थालेपछि कालान्तरमा दुमीले थरको रूप ग्रहण गरेको पाइन्छ ।

यसरी हालसम्म पाइएको उपरोक्त भनाइ, जनश्रुति र प्रस्तुत भएको बंशावली नै त्यस्तो मुख्य आधार हो जसबाट 'दुमी' थर एवं समुदायको विकास भएको पाइन्छ ।

सामे

दुमीलगायत सबै किराँत राईहरूमा 'सामे'को ठूलो महत्त्व छ । तर नयाँ पुस्ताहरूलाई 'सामे' के हो भन्ने बारेमा पुरै अनभिज्ञता रहेको मात्र हैन, यसले पुरानो पुस्ताहरूलाई पनि अलमल्याएको छ । तसर्थ

सामे के हो भनेर बुझ्नु अत्यन्त आवश्यक छ ।

जातिहरूमा 'थर'को जसरी उत्पत्ति र विकास भयो त्यसपछि थरभित्र पनि सामेको उत्पत्ति र विकास भएको पाइन्छ । तसर्थ थरपछिको विकसित रूप सामे हो । यसलाई उपथर पनि भन्न सकिन्छ । सामे भन्नाले वंशको कुनै एक महत्वपूर्ण आदिपुरुष र महिलाको नाम हो र सोही नामबाट निर्मित उनीहरूको वंशलाई बुझाउने एक समूहवाचक संज्ञा वा उपनाम हो ।

सामेलाई "वंश", "गोत्र" वा 'पाछा' पनि भनिन्छ भनी डा. जर्ज भ्यान्ड्रमले आफ्ना पुस्तक "A Grammar of Dumi" मा उल्लेख गर्नुभएको छ ।^१ दुमीको वंशावलीले के स्पष्ट पारेको छ भने पाछा निर्माण हुनुअघि सामे निर्माण भएको देखिन्छ । तसर्थ 'सामे'

कि पाछा बनिनुअघि सामेबाट शाखा सन्तानलाई चिनाइन्थ्यो र कालान्तरमा पाछा बनिपछि सोही पाछाहरूलाई समेट्ने सुत्रसमा सामे हुनपुग्यो । तसर्थ कालक्रमको दृष्टिले पाछाको पहिलो इतिहास सामे हो । किनभने धेरै पाछाहरूको 'सामे' एउटै भएको पनि पाइन्छ । यसको अर्थ सामेबाट विकसित हुँदै गएको सन्तानको कुनै एक कालक्रममा पाछा निर्माण भएको हो । सामान्य अवस्थामा जे जस्तो भएपनि दुमीहरूले विवाह कार्यमा, खापकर (धामी उपचार) गर्दा सामे पहिलाएर वचनवद्धता दिने तथा नक्षु (धामी)ले व्यथा खुट्याउने चलन छ । तसर्थ सामे पहिलाउनु भनेको अर्को अर्थमा इतिहास वा वंश पहिलाउनु पनि हो ।

अहिलेसम्म पाइएका 'दुमी'को सामेहरू निम्न छन्-

प्रस्तुत सामेहरूमा सामेको अन्तिम अक्षर 'पा' ले पुरुष र 'मा' वा 'मी' ले महिला जनाउँछ । केही सामेहरूमा पुर्खा एउटै भएपनि सामेको नाम फरक देखिन्छ । जस्तै:- ब्राक्सुपा-ब्राक्सुमा र भेक्सुपा-भेक्सुमा 'ब्रास्मीतेल' नामको व्यक्तिबाट यो मामे बनिएको हो । किनकि सत्म र मुरहको पुर्खा ब्रास्मीतेल नै हो । त्यस्तै धिक्मी-दिखामा र डिक्पा-दिखामा पनि एउटै हो किनभने यी दुवै सामे डिबुपेलबाट बनिएका हुन् । दाजुभाइ छुट्टिएर पाछाको रूपमा अलग हुँदा पनि सामेको नाममा फरक आएको देखिन्छ । जस्तै खावाँचु राइचु, छाचुड, जिपुचु, रिप्लचु र तुरुचुको सामेलाई छछुपु-छेकुमा, साम्बेर्ना-दुबेर्ना, सामेर्-दुदुदेना, र रदु-रछुपा आदि नामले बोलाइन्छ । यसमा केही अपभ्रंश भएको पनि देखिन्छ । जस्तो- साम्बेर्ना-दुबेर्ना (यहाँ

क्र.सं	सामेको श्रोत व्यक्ति	सामे	समेटिने पाछाको प्रकार
१.	ब्रास्मीतेल	ब्राक्सुपा-ब्राक्सुमा	सत्म
२.	ब्रास्मीतेल	भेक्सुपा-भेक्सुमा	मुरह
३.	बुसुरु	बुसुरु-युयुमा	हुरसी,दिम्मचु,सरचु,हमरुचु,वालकपु
४.	साम्बेवा र छछुपा	छछुपु-छेकुमा, साम्बेर्ना-दुबेर्ना, सामेर्-दुदुदेना, रदुङ्ग-रछेपा	खावाँचु, राइचु, जिपुचु, छाचुड, रिप्लचु, तुरुचु
५.	छडछहाड	छछुपा-छास्मी, छाडछेपा-छाडछमा	रत्कु, हदी, रंकासु
६.	डिबुपेल	डिक्पा-दिखामा	खारुबु, वालकपु, हजुर, हलक्सु
७.	डिबुपेल	धिक्मी-दिखामा	लुप्पो
सामेको श्रोत व्यक्ति-५		जम्मा सामे-७	जम्मा पाछा- २१

भन्नाले पाछा बनिनु)

अघि वंशभित्रको कुनै महत्वपूर्ण पुरुष र महिला (सम्भवतः निजकै श्रीमती विशेष)को नामबाट भनिँदै आएको कुनै खास वंशलाई जनाउने शब्द हो । सामेलाई नामको रूपमा मात्र हैन कहिलेकाही विशेषणको रूपमा पनि प्रयोग गरेको सुनिन्छ । जस्तो: छास्मीले, दिक्पाली आदि ।

वंश निर्माण कालक्रममा यो स्पष्ट देखिन्छ

- (१) ब्राक्सुपा- ब्राक्सुमा
- (२) भेक्सुपा- भेक्सुमा
- (३) बुसुरु- युयुमा
- (४) धिक्मी- दिखामा
- (५) डिक्पा- दिखामा
- (६) छछुपु- छेकुमा, साम्बेर्ना-दुबेर्ना, सामेर्-दुदुदेना र रदु, रछेपा
- (७) छछुपा- छेकुमा, छछुपा-छास्मी, छाडछेपा-छाडछमा

श्रोत: क्षेत्रगत अध्ययन

साम्बेर्ना होइन साम्बेर्पा र दुबेर्ना होइन दुबेर्मा हुनु पर्ने हो) त्यस्तै:- सामेर्पा-दुदुदेमा र रदुमा-रछेपा हुनु पर्ने हो । यसमा अपभ्रंश भएपनि कसैले साम्बेवा त कसैले निजको छोरा छछुपाबाट सामे बनाएका छन् । त्यस्तै ठाउँ अलग हुँदा पनि सामेको नाममा फरक आएको देखिन्छ । जस्तै- रत्कु, हदी र रंकासुको सामे लाम्दिजामा छछुपा-छेकुमा

(छास्मी) र पाँचथर रवीमा छाङ्छेपा-छाङ्छेमा भनेको पाइन्छ । सायद बान्तवा भाषाको असरले गर्दा त्यस्तो भन्ने गरिएको पनि हुनसक्छ । तर नाम जे भएपनि सामेको सृष्टिचाहिँ 'छङ्छेहाङ्' पुर्खाको नामबाट आएको हो ।

पाछा

सामेजस्तै पाछालाई पनि अन्य किराँत राईहरूले भै दुमीहरूले पनि अत्यन्त महत्व दिएका छन् । आजकाल नयाँ पुस्ताहरूमा सामे मात्र हैन पाछा के हो भनि सोधेमा सुद्धेले, बाङ्गुदेले, हलेसे भनेर चिनाउनेहरू पनि धेरै छन् । किन्तु यो आफ्नो वंश इतिहासको अज्ञभिज्ञताले गर्दा यस्तो भन्ने गरिएको हो । तसर्थ पाछालाई पनि हाम्रो वंशावली र धर्म संस्कृतिअनुसार बुझ्नु आवश्यक छ ।

पाछा भन्नाले सामेपछि कालक्रमिक रूपले आएको कुनै वंश प्रवर्तक हो त्यस्ता महत्वपूर्ण पुर्खाहरूका नामबाट चलिआएको पुर्खौली चिनाउने उपनाम, वंशको आदिपुरुष भन्ने बुझिन्छ । यसलाई गोत्र भन्ने पनि चलन छ । तसर्थ गोत्र चलाउने आदिपुरुषको नामबाट निर्मित उपनाम नै पाछा हो । आजकल सामे शब्द बिलकुल हराइसकेको हुँदा पाछालाई उपथरको रूपमा लिने चलन पनि रहेको पाइन्छ ।

नेपाली बृहत् शब्दकोषले पाछालाई वंशको क्रम, गोत्र, पुर्खौली हाँगा^{१०} भनि परिभाषित गरेको छ ।

पाछा शब्द नेपाली भाषामा प्रयोग भएको पाइए पनि यो शब्द प्रायसः किराँतहरूले प्रयोग गर्दै आएका हुन् । अहिलेसम्म पनि अन्य आर्य जातिहरूले अपरिचितलाई सोधनी गर्दा पाछा के हो भनेर नसोधी गोत्र के हो ? भनेर सोध्ने प्रचलन छ । तसर्थ चाम्लिङको 'दे पाछा' र दुमीको 'मो पाछा' भन्ने चलन भाषाशास्त्रीहरूले जेसुकै भने तापनि किराँत

राईहरूको मौलिक भाषा हो ।

यो पाछा शब्दले दुमी किराँतहरूको इतिहासलाई समेटेको पाइन्छ । किनकि पाछाले दुमीको वंशावलीमा खास कुनै एक कालक्रममा व्यक्तिको रूपमा प्रतिनिधित्व गरेको देखिन्छ । तसर्थ पाछा सामेपछि देखिएको कुनै वंशलाई जनाउने एक पुर्खौली नाम हो ।

दुमीहरूमा यसप्रकारको पाछा के कति छ सामेसँग त्यसको सम्बन्ध के कस्तो रहेको छ र सामेको स्रोत कसरी रहेको छ भन्ने कुरा निम्न तालिकाले जनाउँछ ।

प्रस्तुत तालिका विवरणले सामेको श्रोत व्यक्ति, सामे र पाछाको सम्बन्ध मूल वृक्ष, मूल हाँगा र शाखा हाँगाको रूपमा रहेको देखाउँछ । यसमा सबभन्दा कम पाछा ब्राक्सुपा-ब्राक्सुमा, भेक्सुपा-भेक्सुमा र धिक्मी-दिखामा र सबभन्दा बढी पाछा छुछुपु-छेकुमाको देखिन्छ । थरदेखि वंशसम्मको रूप हेर्दा यसमा ब्यबस्थित क्रमबद्धता देखा पर्दछ । मानौ सबभन्दा पहिले किराँत जाति देखा पर्यो त्यसपछि त्यसमा थर को उत्पति भयो, त्यसपछि थरभित्र पनि सामे बिनियो र सामेपछि पाछा र पाछा अन्तर्गत वंश सन्तानहरू फैलिएर गएको पाइन्छ ।

वंशावली

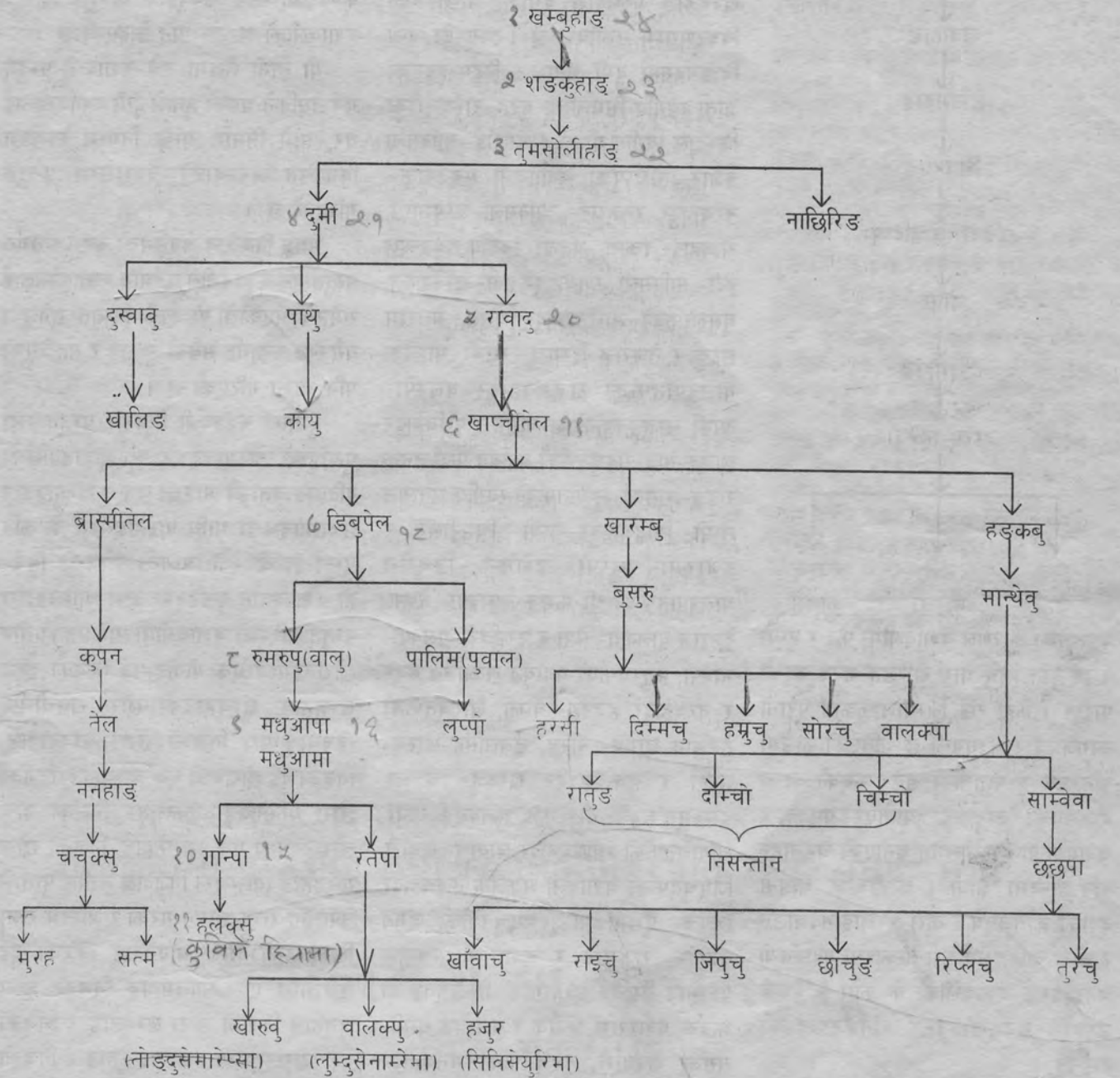
यस सन्दर्भमा पनि कतिपय रदु बन्धुहरू वंशावली के हो भन्ने बारेमा नै अनभिज्ञ रहेको पाइयो । चेतनाको स्तरमाथि नउठेको हाम्रो जस्तो पछिडिएको समाजमा यो स्वभाविकै पनि हो । तसर्थ वंशावलीको अर्थलाई पहिले बुझ्नु आवश्यक छ । वंशावली भनेको पुर्खाहरूको पुस्तावली हो । तसर्थ वंशावली र पुस्तावलीले समान अर्थलाई जनाउँछ ।

नेपाली बृहत् शब्दकोषले वंशावलीलाई "कुनै वंशमा जन्मेको मानिसहरूको मूल पुरुषदेखि वर्तमानकालसम्मका शाखा

सन्तानको क्रमानुसार बनाइएको नामको तालिका, वंशको वृत्तान्त पुर्खौली"^{११} भनी परिभाषित गरेको छ ।

वंशावली भन्नाले वंश वा शाखा सन्तानहरूको त्यस्तो सम्पूर्ण वृत्तान्त हो जुन शिलसिलावद्ध ढंगले माथिदेखि तलसम्म पुस्ताहरूको नाम उल्लेख गरिन्छ । वंशावलीलाई सजिलो भाषामा वंशावली, पुस्तेउली पनि भन्ने गरेको पाइन्छ । यो पूर्ण इतिहास नभए पनि इतिहास निर्माणको महत्वपूर्ण स्रोत हो । यस्तो वंशावली लेख्ने तथा भन्ने चलन संसारको प्रायः सबैजसो समुदाय र जातिहरूमा धेरथोर पाइन्छ । हामी किराँत समुदायमा पनि पारुहाङ्, रुवाबु नायमदेखि नै पुर्खाहरूको वंशावली भन्दै आएका छन् । किराँत राजाहरूको वंशावली त नेपालको लिखित ऐतिहासिक पुस्तकहरूमा पनि उल्लेख भएको पनि पाइन्छ । यूरोपीय समाजमा क्राइष्टको एकचालीस पुस्ताको वंशावली पवित्र "बाइबल" मा उल्लेख भएको पाइएको छ ।^{१२} सम्भवत यो प्रचलन त्यस समाजको पहिलो अध्याय हुनसक्छ । नेपालमा पनि यो पुरानै प्रचलन हो तथापि २०४६ को जनआन्दोलनले आदिवासी तथा जनजातिहरूको वंशावली भाषा, धर्म र सांस्कृतिको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नमा अझ महत्वपूर्ण संचेतना प्रदान गरेको देखिन्छ । यसैक्रममा दुमी किराँतराईहरूको वंशावली खोज्ने र सङ्ग्रह गर्ने प्रयासस्वरूप दुमीवासी सबैजसो क्षेत्रहरूमा राई विज्ञ पुर्खाहरूसँग सोधपुछ गर्ने काम गरियो । तर माथि भनिएभै थुतुरीवेदको प्रचलनले यथेष्ट लिखित वंशावली पाउन सकिएन । केही जान्ने सुन्ने पुर्खाहरू पनि पहिल्यै मरिसकेको हुनाले सोचेजस्तो पूर्ण वंशावली पाइएन । पाइएकोमा पनि त्यसमा क्रमवद्धताको अभाव र प्रशस्त कुरा बाभेको पाइयो । अधिल्लो पुस्ताले भनिराखेको वंशावली पछिल्लो पुस्ताले लिखित रूपमा

खम्बुहाड तर्फको दुमी बंशावली

नोट: उपरोक्त वंशावली पुर्खाले भनेको सामेको आधारमा तयार गरिएको हो । पुर्खाहरुको बनाइमा हम्पुचुले भोजपुर खवाबाट आएको खाँवाचुलाई भाइ तुल्याई राखेका खाँवाचुले लेलेदुमा(वनभाँकी)को छोरा राइचुलाई हडचुर पौखरी गाउँको पौखरीमाभ रहनेका बाँभाको रुख टोडकामा पाई छोरी दिई भाइ तुल्याएको, पुनः राइचुको चार पुस्तापछि हिनजोशीको पालामा जिपुचु पाछा छह्रिएको भन्ने बनाइ छ । यसैगरी राइचुले तुरचुलाई भाइ तुल्याएको भन्ने पनि पुर्खाको बनाइ छ । यस वंशावलीले कसैलाई तलमाथि पार्न खोजिएको होइन, छलफल गरी यथार्थ कुरा पत्ता लगाउन लागि मात्र प्रस्तुत गरिएको हो ।

छडछहाड तर्फको दुमी वंशावली

नउतारेको कारणले बंशावलीमा फेद र टुप्पो पाइए पनि बीच भाग खण्डित भएर गएको पाइयो । केही राई जिम्बालहरूकहाँ पुरानो कागजपत्र र बंशावली छ भनिएको ठाउँमा पनि घर आगलागीमा डढेर गएको या त बेवास्ताको कारणले च्यातिएर गएको र चकमक पार्ने भुलोसमेत बनाएको घटनाहरू पनि सुन्नमा आयो । कोहीचाहिँ आफ्नो वंशको कागजपत्र र कुरा अरुलाई नदेखाउने र कोही चाहिँ “अर्कै धर्म संस्कारमा गइसकियो भनेर यस्ता बंशावलीको के काम ?” भनी उपहास गर्न खोज्नेहरू पनि नपाइएका होइनन् ।

उपरोक्त अनगिन्ती अष्टयाराहरूको बावजूद पनि भेटिएसम्मका बयोवृद्ध पुर्खाहरूसँग सोधपुछ गरी तथ्यहरू संकलन गरियो । यसमा मुख्यतया दुमीकिराँतराईको बंशावली, भाषा, धर्म र सांस्कृतिकप्रति अत्यन्त

चासो राख्नु हुने व्यक्तित्व पूर्खा श्री धनरूप सत्मराई- चिउरीखर्कले बताउनुभएको खम्बुहाड पुर्खादिखि दुमीका पाछाहरूको विवरणसम्म समाविष्ट छ । त्यसपछि अन्य विज्ञानहरूमा दुमी भाषा र रिदुम-हदुमका ज्ञाता स्वर्गीय भिमलसिंह मुरह, राईपगरीका जिम्बाल स्वर्गीय मौधन रंकासुराई- बाक्सिला बजार, तोदिप्पुको बंशावली सडकलक- नरबहादुर रत्कुराई- बाक्सिला डाँडागाउँ, श्रीबहादुर रंकासु- अडखा, स्वर्गीय सबतलाल हदी- साक्सिला, रणबहादुर हदी- खोक्पादेल, बसुस्तर्फको आलेरबहादुर थुलुड, बलराम सरचु र तेजराज दिम्मचु- खामी, साम्बेवा वालकपातर्फको खड्गबहादुर वलकपा- खामी, छाचुडतर्फको खम्बसिंह र पर्जबहादुर छाचुड-सात्रु, राइचुतर्फको बयोवृद्ध पुर्खा जनक राइचु- ससर्का, लुप्पोतर्फको स्वर्गीय रविलाल लुप्पो, सिद्धिबहादुर लुप्पो- चिउरीखर्क र हजारमान लुप्पो- दशकते, डिबुपेल वालकपातर्फको श्री भूमक वालकपा- बेप्ला, देउराज वालकपा- लेवा र फुलिचरी वालकपा- माक्पा, हजुरतर्फको बयोवृद्ध लंकाजित हजुर र नरबहादुर हजुरह- बेप्ला, खारुबुतर्फको ठेलुमान खारुबु- नोरड, डबलसिंह खारुबु- छुका र हर्कबहादुर खारुबु- बेप्ला, हलक्सुतर्फको वीरध्वज हलक्सु- लेवा, खाँवाचुतर्फको श्यामबहादुर खावाचु- खर्बारी, जिपुचुतर्फको बंशावली संकलक तेजबहादुर जिपुचु- पुराना गाउँ, हमुचुतर्फको जगत बहादुर, राजमान र बंशावली संकलक प्रतिमान हमुचु- पुरानगाउँ, रिप्लचुतर्फको भनक, पशुरराम, भूमक र बलध्वज धामी- ससर्का खरबारी, तुरचुतर्फको मनबहादुर तुरचु- ससर्का घलेगाउँ र हरसीतर्फको पञ्चबहादुर हरसी र बंशावली संकलक तारादेवी हरसीराई- विखेर्कु लगायत धेरै दुमी रदुहरूको विचारहरू संकलन गरिएको छ । बाँकी नामहरू पाछागत वंशावली प्रकाशन

गर्दा उल्लेख गरिने छ) । यसबाहेक बंशावली निर्माण गर्दा केही पुरानो लेखोट बंशावली र कृष्ण चाम्लिङ खम्बुद्वारा प्रस्तुत किराँत बंशावलीको आधार पनि लिइएको छ ।

यो सानो लेखमा सबै बंशावली प्रस्तुत गर्न नसकिने भएको हुनाले दुमी बंशावलीलाई थर, सामे निर्माण पाछा निर्माण र पाछा विकसित अवस्थाको चरणसम्म प्रस्तुत गरिएको छ ।

पाछा विकसित अवस्थाको चरणान्तर्गत प्रस्तुत हुने बंशावलीले वर्तमान पुस्तासम्मलाई समेट्ने भएकोले यो निकै विस्तृत हुनेछ । यसै लेख अन्तर्गत सबैको सुभाब र सहयोगको पनि आशा गरिएको छ ।

दुमीको बंशावली विवरण प्रस्तुत गर्दा पुर्खाहरूले खम्बुहाड र छडछहाडदेखिको इतिहास बताउँदै आएका छन् । खम्बुहाड र छडछहाडभन्दा माथि पारुहाडसम्म के कति पुस्ता बित्यो त्यो अत्यन्त खोजको विषय हो । खम्बुवान बुलेटिनमा कृष्ण चाम्लिङद्वारा प्रस्तुत गरिएको बंशावलीमा पारुहाडको तीन छोराहरूमध्ये एक योयोडहाड निजको छोरा खम्बुहाड, खुम्बुहाडको छोरा खक्चीलीपु (हेच्चाकुप्पा) निजको छोरा थाक्वाहाड, निजको दुई छोराहरूमध्ये एक व्यरुडहाड, निजको छोरा योक्नेहाड (एकलब्य), निजको पाँच छोराहरूमध्ये एक चाम्फेहाड, निजको छोरा यलुडहाड (यलम्बर) निजदेखि बत्तीस पुस्ताले नेपालमा राज्य शासन गरेको र अन्तिम राजा खिगुहाडको छोरा योक्नेहाड निजको दुई छोराहरूमध्ये एक लोलिमहाड निजको छोरा जुमुहाड निजको छोरा खम्बुहाड र निजको दश छोराहरूमध्ये एक शडकुहाड र निजको छोरा दुमी, नाछिरीङ, लोहरुड, याख्वा र खालिङ भनिएको छ ।

यसमा के कति प्रमाणिकता छ, त्यो अर्कै विषय हो तथापि किरात जातिहरूमा लिखित रूपमा बंशावली उतार गरी प्रकाशन गरिएको

यो कदम अत्यन्त सहानीय मान्नु पर्दछ ।

दुमीहरूको पनि बंशावलीबारे कथन गर्दा खम्बुहाड र छड्छहाडबाट वृत्तश्रृङ्खला पद्धति अनुसार बंशावलीको निम्नस्वरूप देखिन आउँछ ।

प्रस्तुत बंशावलीले एकैसाथ 'थर'को रूपमा 'दुमी' सामेको श्रोत ब्रास्मीतेल, डिबुपेल, बसुरु, साम्बेवा छछपा र छड्छहाड र पाछाको रूपमा यी नै पुर्खाहरूको सन्तान विकासको क्रममा मुरह, सत्तम, हलक्सु, खारुबु, वालकपु, हजुर, लुप्पो, हरसी, दिम्मचु, सरचु, हमरुचु, वालकपा, खाँवाचु, राडचु, जिपुचु, छाचुड, रिप्लचु, तुरचु, रत्कु, हदी र रंकासु गरी जम्मा एककाईस पाछा निर्माण भएको देखिन्छ ।

बंशावलीमा खम्बुहाडको छोरा तुमसोली भनिएको छ । तर कृष्ण चाम्लिङद्वारा प्रस्तुत खम्बुहाड बंशावलीमा शङ्कुहाड भनिएको छ । यी दुवै एकै हुन वा शङ्कुहाडको छोरा तुमसोली हुनसक्छ । दुमी बंशावलीमा छड्छहाडको पुस्ता जोडिन नसकेको भएपनि माथि थरमा उल्लेख भएका प्रमाणहरूले गर्दा छड्छहाड 'दुमी' कै एक वंश हो । अर्को अनुमान के गर्न सकिन्छ भने प्रस्तुत बंशावलीमा दुमीको छोरा तीन भाइ भनिए

पनि तीन भाइ होइन चारै भाइ हुनुपर्छ । यसमध्ये कान्छा छड्छहाड हो जो सित्तेलबाट अरु छुट्टिँदा उनीचाहिँ मूलघर पर्खेर बसेको देखिन्छ र छड्छहाडदेखि पाँच पुस्ता तलका उत्तराधिकारी वापुका पालामा पुनः लाम्दिजा क्षेत्रमा आएर आफ्ना पुराना वंश दुमीसँग जोडिएको देखिन्छ । छड्छहाडलाई कसै-कसैले बान्तवाको पुर्खा पनि भनेका छन् । तर कृष्ण चाम्लिङद्वारा प्रस्तुत खम्बुहाड बंशावलीमा छड्छहाडको नाम उल्लेख भएको छैन । तसर्थ बान्तवासँग उनको सम्बन्ध जोडिएको देखिँदैन।

अन्त्यमा दुमी किराँतराईहरूलाई अनेक दृष्टिकोणबाट चिनाउन सकिने भएपनि यसमा चाहिँ थर, सामे, पाछा र बंशावलीको माध्यमबाट चिनाउने प्रायस गरिएको छ । लिखित श्रोतको अभावमा किंवदन्ती र विभिन्न भनाइहरूलाई सहारा मानि तथ्यलाई प्रमाणिक बनाउनुपर्ने भएकाले श्रोतदाताहरूले भनेजस्तो दुरुस्त नभिलन पनि सक्छ । तसर्थ यसलाई अझै पनि खुल्ला बहसको रूपमा लैजान आग्रह गरिन्छ । मुची ।

सन्दर्भ सूचि:-

- १ /नेपाली बृहत शब्दकोष: नेपाल राजकीय प्रया प्रतिष्ठान कमलादी, २०४०।
- २ /लाम्दिजामा भनिने 'दुडकी' शब्दलाई माक्या

नोरुडमा 'दुम्की' भनिन्छ ।

- ३ /रामकुमार राई, "दुमी राई: विगत र वर्तमान", गोरखापत्र, (काठमाडौं: २०५५, जेष्ठ २३)
- ४ /ऋषिराम अर्याल, माभकिरात, (भोजपुर: राजेन्द्र प्रधान, २०४२), पृ. १९
- ५ /मारुनी नाचको विरहनी रागमा पनि यस प्रकारको बोल आउने गर्छ । जस्तै: खोलुबाट उत्रदा खेरी काल्चे जुरेली भोगे लगाइ मनुष्य उत्रियो । चेलीको औली भोगे लगाइ मनुष्य उत्रियो ।

स्रोत: मादले लखबहादुर नाछिरीङ राई- दशकने

- ६ /पाचथर रबीका वयोवृद्ध राजवीर रत्कु राईले उक्त दुमी 'लु' लाई तावाहाडको छोरा तोडदिपा (तोदिप्पु) ले रातुड र दामचोसर्ग युद्ध हुदाँ वाण छल्ला उठाएको हो भनेका छन् ।
- ७ /तोदिप्पुको माइति घर खास गरि दुडकुलुमा नै थियो भन्ने भनाइ पुर्खाहरूको रहेको छ । दुडकुलु माथिको डाँडामा पुर्खाहरू शिकार खेल्दा बास बस्ने बोम्बेवा नामको ओडार समेत रहेको तथ्यले पनि तोदिप्पुको शिकार खेल्ने क्षेत्र यही भन्ने अनुमान हुन्छ ।
- ८ /ऐजुन, पादटिप्पणी नः ३
- ९ /जर्ज भन्दीम, "A Grammar of Dumi", (न्युयोर्क: मोटन डे गटर १९९३) पृ. ४१५
- १० /ऐजुन, पाद टिप्पणी नः - १
- ११ /ऐजुन
- १२ /पवित्र बाइबल, युनाइटेड बाइबिल सोसाइटीज हड्कड, पृ. ११७३
- १३ /मधुराज लुप्पो राईको जिम्मामा रहेको लुप्पो र रकासुको बंशावली लेखोट: कागज
- १४ /कृष्ण चाम्लिङ्ग खम्बुद्वारा प्रस्तुत खम्बुहाड बंशावली खम्बुवान बुलेटिन

विजया दशमी र दिपावली २०५६ को शुभअवसरमा सम्पूर्ण
खोटाडवासी दाजुभाइ तथा दिदीबहिनीहरूप्रति सुख, संवृद्धि तथा
उत्तरोत्तर प्रगतिको लागि हार्दिक

मंगलमय शुभकामना

व्यक्त गर्दछु ।

विदुर पाडेलै

भू.पु. सांसद, राष्ट्रियसभा

राईहरू भाषिक विभेदमा कसरी विभक्त भए ?

-रामकुमार दुमीराई

शिक्षण सहायक, ताहचल क्याम्पस

राई समुदायमा राईजाति र भाषाका बारेमा एउटा भनाई छ- 'दश राई, दश भाषा र एक भान्सा' । यो भनाई ज्यादै पुरानो हो तर यसबाट स्पष्ट हुन्छ कि राईहरू तथा राई भाषाबीच विविधता छ । यो भनाईले इङ्गित गरेको अर्को पक्ष भनेको प्राचिनकालदेखि नै राईहरू र राई भाषाका बीचमा विविधता थियो कि भन्ने हो र हामी स्पष्टतापूर्वक यो भन्न सक्छौं कि "प्राचिनकालदेखि नै नभए तापनि निकै पहिलादेखि नै राईहरू तथा राईभाषाबीच विविधता थियो" । यही कारणले गर्दा संसारले प्रगतिको मार्गमा धेरै लामो फड्को मारिसक्दा पनि राईहरूले आफ्नो जातीय तथा भाषिक उन्नति र प्रगतिका लागि केही गर्न सकेका छैनन् । बरु अलिअलि भएको आफ्नोपन, जातीय पहिचान र दृष्टिकोणलाई गुमाउनुका साथै आफूहरूमा भएको एकतालाई अरु कमजोर बनाएका छन् । परापूर्वकालमा रहेको दश राई र दश भाषा, वर्तमानसम्ममा अठ्ठाईस राई र अठ्ठाईस भाषा (सं. सुनिल राई लगायत निप्सुङ, वर्ष ४ अंक २, जेष्ठ. २०५४, पृ. ३२) हालसम्म अस्तित्वमा रहेको मात्र किनभने कसैकसैले तेत्तीस राई तेत्तीस भाषाका उल्लेख गरेका छन् । हुनुले यही कुराको पुष्टि गर्दछ र अब त एकभान्साका सन्दर्भमा पनि सोच्नुपर्ने स्थिति सिर्जना भइसकेको महसूस हुन्छ ।

राईलाई एकजाति मान्ने हो भने भाषिक दृष्टिकोणले विभिन्न उपजातिमा विभाजित रहेको मान्नुपर्ने हुन्छ । यस सन्दर्भमा सम्पूर्ण विद्वान तथा इतिहासकारहरू सहमत छन् तर राईभाषा राईहरूको उत्पत्तिकालमा नै विभिन्न प्रकारका थिए वा एउटै थिए ? एउटै थिए भने कहिलेदेखि र के कारणले यसरी बेग्लाबेग्लै

हुनुपुगे ? भन्ने सम्बन्धमा भने कहीं कतै उल्लेख भएको हो वा प्रमाण पाइँदैन र अब पाइँएला भन्ने आशा पनि गर्न सकिँदैन । तथापि "राई र राईभाषा" सम्बन्धी कलम चलाउने कलमजीविहरूको अनुमान छ "उत्पत्तिकालमा राईभाषा एउटै थियो र कालान्तरमा धेरै भाषिकामा बाँडिएको र पछि भाषाकै रूपमा विकसित भएको हो" । यस सम्बन्धमा डा. राजेश गौतम र अशोक थापामगरको भनाई यस्तो छ "भाषाको विश्लेषणको आधारमा राईहरूलाई बेग्लै उपसमुदायमा वर्गीकरण गरिएको छ ।" (डा. राजेश गौतम र अशोक कुमार थापा १९९४, पृ. १५) हुन त यो भनाई उत्पत्तिकालमा राईभाषा एउटै थियो कि भिन्नभिन्न थियो भन्ने सम्बन्धमा अस्पष्ट नै छ तथापि भाषिक दृष्टिले राईहरू धेरै उपजातिमा विभाजित छन् भन्ने पक्षमा स्पष्ट मान्नुपर्दछ । जापानी नागरिक सुण्योसी तोबा खालिङ भाषाको लामो शोध, खोज र अनुसन्धानपछि यो निष्कर्षमा पुगेका छन् "राईहरूलाई तिनीहरूको भाषिक दृष्टिकोणले कमसे कम दस अलग-अलग-समूहमा बाँड्न सकिन्छ" । (सुण्योसी तोबा, १९९२, पृ. ९) तोबाको बिचार उल्लेखित राई कथनसँग ठ्याक्क मिल्दो छ र भाषिक दृष्टिले राईहरूमा रहेको विभाजित स्थितिलाई प्रष्ट्याउन सहयोगसिद्ध छ । त्यस्तै राई तथा राई भाषाको अर्का विदेशी लेखक चार्ल्स मकदौगलको विचार यस्तो छ "यसमा शंका छैन कि राईहरूका बीचमा देखापरेका उच्चस्तरको स्थानीय भिन्नता लामो समयले ल्याएको क्रमिक भिन्नकरण प्रक्रियाको परिणाम हो" (चार्ल्स मकदौगल, १९७९,

पृ. १२) मकदौगलको यो भनाई यथार्थको निकै नजिक रहेको महसूस हुन्छ किनभने उत्पत्तिकालमा राईहरू एउटै र उनीहरूले बोल्ने भाषा पनि एउटै हुनुपर्छ । आगो बुझाउने शब्द 'मी', दाउरा बुझाउने 'सिङ', घाम बुझाउने शब्द 'नाम' सबै राईभाषामा प्रयोग हुनुले यही कुराको संकेत गर्दछ । कालान्तरमा विभिन्न कारणवस राईहरू एक स्थानबाट अर्को स्थानमा र अर्को स्थानबाट अर्को स्थानमा बसोबास गर्न (खासगरी शिकारीयुगमा) पुगेको र उनीहरूबीच आवतजावत भेटघाट तथा सम्पर्क विच्छेद हुन गई समयक्रममा भाषामा पनि विविधता आएको हुनुपर्दछ ।

आजसम्म राई (किराँत) तथा राईभाषाका सम्बन्धमा ज-जसले कलम चलाएका छन्, ती सबले राई (किराँत)हरू तिब्बत-बर्मेली भाषा परिवारका भाषा बोल्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् । चुडामणि बन्धुले भोट चिनियाँ परिवारको भोट हिमाली वर्गअन्तर्गत नेपालका मगर, गुरुङ, राई, लिम्बू, नेवार आदि पर्दछन् (बन्धु, छैठौँ संस्करण पृ. १३४), डोरबहादुर विष्टले तिब्बत बर्मेली भाषिकाहरू बोल्ने (विष्ट, १९९२, पृ. १७), सुण्योसी तोबाले तिब्बत बर्मेली, (तोबा, १९९२, पृ. ३), बालकृष्ण पोखरेलले आग्नेली भाषा परिवारको पहाड वर्गको खम्बवनी समूहअन्तर्गत (पोखरेल, आठौँ सं. २०४८, पृ. ८७), चार्ल्स मकदौगलले तिब्बत-बर्मेली, (मकदौगल, १९६९, पृ. १२), परशुराम तामाङले भोट-बर्मेली परिवारको हिमाली शाखाको कमलेक्स, सार्वनामिक उपशाखाअन्तर्गत पूर्वीउपसमुहमा

(तामाङ्ग, २०५१, पृ.१०७), गोपीकृष्ण शर्मा र रामप्रसाद दाहालले भोट-चिनियाँ परिवार अन्तर्गत भोटवर्मेली शाखाअन्तर्गत (शर्मा र दाहाल, २०५५, पृ.१८१) पर्ने उल्लेख गरेका छन् । तर डा. स्वामी प्रपन्नाचार्य उल्लिखित मतहरूको खण्डन गर्दै किराँतहरूको भाषा संस्कृतै भएको ठोकुवा गर्दै वर्तमानको किराँती (राई) भाषाको प्रसंगानुसय अगाडि लेख्छन्— "संस्कृतबाट तल खस्दै पालि भएपछि विस्तार-विस्तारै जलवायु, भौगोलिक वातावरण, आशिक्षा आदि र शुद्धाशुद्धिको तानातानीको आधारमा संस्कृतबाट प्राकृत पालि भए । त्यहाँबाट पनि फुटेर चोइटिएर जाँदा भारतमा भाषा र बोझी गरी एकसय जति पुगिसके । नेपालमा पनि भाषा र बोझी मिलाएर लगभग सोही जाति नै पुग्ला किनभने बोझीको हाँगाविंगा लाछिने, चोइटिने र फुटेर सानो-सानो टुक्रा हुने भाग्य भनौं अथवा दुर्भाग्य हो त्यो सबैभन्दा धेरै राईकिराँतहरूले पाएका छन् (प्रपन्नाचार्य, २०५१, पृ. ४०३/४०४) प्रपन्नाचार्यले चाम्लिङ राईको मात्र एकसय चालीस पाछा (थर) भएको तर पाछा उल्लेखको क्रममा भने २५९ उल्लेख गर्दै चाम्लिङ बाहेक थुलुङ, कुलुङ, खालिङ, लोहारुङ, सुङ्देल, वाङ्देल (तर मेरो जनकारीमा आएसम्म सुङ्देल, वाङ्देल जाति भाषा छैन यो स्थानको नाम हो, जुन खोटाङ जिल्लाको उत्तरी क्षेत्रमा पर्दछ हाल यी दुवै गा.वि.स.को रूपमा परिचित छ ॥ कोयु, बोखिम आदि राईहरू भिन्दाभिन्दै बोझी बोल्दछन् भन्दै बुद्धकालदेखि लिएर आजसम्म वा अढाई हजार वर्षभित्र समयको अभावले गर्दा यतिका बोझीहरू छुट्टिए भन्ने विचार अभिव्यक्त गर्दछन् (प्रपन्नाचार्य पूर्ववत्, पृ. ३६९, ३७५, ४०४) यसको मुख्य कारणका रूपमा किराँतराई भाषा संस्कृतकै हाँगा भएको र तत्सम्, सद्भव र अपभ्रंश हुँदा आजको

स्थितिमा आइपुगेको (प्रपन्नाचार्य, पृ.४०४) तथ्य पेश गर्दछन् ।

प्रपन्नाचार्यको उल्लेखित भनाईका सम्बन्धमा के स्पष्टिकरण प्रस्तुत गर्न सकिन्छ भने "नेपालमा बोलिने किराँत भाषाहरूको भाषिक परिवारका दृष्टिले गरिने वर्गिकरण सम्बन्धी धारणा उनका नितान्त वैयक्तिक हुन्" भने किराँत (राई) भाषा विभिन्न प्रकारका छन् र यी भाषाहरूमा विभिन्नता आउनुको प्रमुख कारण यो भाषाको प्राचीनता तथा प्रयोगको दीर्घसमयक्रम नै हो ।

किराँत अर्थात् राईजाति वा भाषाका धेरै विविधता आउनु वा ल्याउनमा सहयोगी हुनसक्ने केही कारक तत्वहरूको बारेमा यहाँ छलफल गरौं—

(१) खोटाङ जिल्लाको उत्तरी क्षेत्र अर्थात् खार्मी, जालपा गा.वि.स.मुख्य गरेर दुमीराई बसोबास क्षेत्र हो । यी दुई गा.वि.स.मा दुमीराईको पनि मुख्य गरेर सोरचु, राईचु, हमुचु, खवाचु, जिपुचु, वाहुल्य क्षेत्र हो । अहिले आएर खार्मी गा.वि.स.को वडा.नं.३ साप्पु र जालपा गा.वि.स.को वडा नं. ५ ससर्कामा प्रसस्त तुराचु दुमीहरू पाइन्छ । यो तुराचु नयाँ दुमीराई हो । तुराचु खोटाङ्ग कै नेर्पा, सोल्मा गाँउतिरबाट धेरै पछि आएर यो गा.वि.स.हरूमा बसोबास गरेका हुन् । वास्तवमा यी तुराचुहरू चाम्लिङराईको तोराहा (तिराहा) का शाखा सन्तान हुन् । यिनीहरू डोको, डालो, नाडलोको बेचबिखन (ब्यापार) गर्ने क्रममा आफ्नो खास स्थान छाडेर यी नयाँ वा दुमी बाहुल्य क्षेत्रमा बसोबास गर्न पुगेका कुरा बूढापाकाहरू बताउँछन् । यसरी नयाँ स्थानमा पुगेर रहँदाबस्दा, मर्दापर्दा आफ्ना खास आफन्तहरू र पितृकर्म गर्ने पुर्खाहरू तत्कालै त्यहाँ उपस्थित हुनसक्ने हुँदा विभिन्न प्रकारका अप्ठ्याराहरू आइपरेका कारणले गर्दा चाम्लिङ हुँदाको पाछा (थरमा केही

परिवर्तन गरेर (जस्तो— तोरछा (तिरछा)बाट तुराछा) दुमी बाहुल्यमा आफूहरूलाई समाविष्ट गरेका वा दुमी भएका छन् । यस प्रकार तोरछा (तिरछा) चाम्लिङ, तुराचु, दुमीका रूपमा उपस्थित भएका छन् र दुमीराईको एउटा पाछा बढ्न गएको छ ।

(२) त्यस्तै, खार्मी गा.वि.स.को तुर्खा, खार्मी, बोरीबोट आदि गाउँहरू दुमीराईको सारचु पाछाको बाहुल्य क्षेत्र हो भने उल्लेखित सोल्मा, नेर्पा गा.वि.स. चाम्लिङराईको बाहुल्य क्षेत्र हो । यो क्षेत्रमा सोरछा पाछाका चाम्लिङराईहरू पनि बसोबास गर्दछन् । यी सोरछाचाम्लिङहरू वडा.नं. १ को ठीक विपरित रूपमा खार्मी गा.वि.स.बाट गएर बसोबास गरेको सोरचु दुमीराईहरू हुन् । यिनीहरूले पनि चाम्लिङ बाहुल्य क्षेत्रमा आफूलाई घुलमिल गर्न सोरचुको 'चु' भिकेर 'छा' थपेका छन् । किनभने दुमी भाषामा 'चु'को अर्थ दुमीको शाखा सन्तान (दरसन्तान) भन्ने बुझिन्छ भने चाम्लिङ भाषा 'छा' ले पनि 'चु' को जस्तै अर्थ हुन्छ ।

(३) यस्तै जालपा गा.वि.स.को वडा नं. ४ पुराने गाउँमा चाम्लिङ् दुमीराई बसोबास गर्दछन् । उनीहरू पनि माथि भनिएभैं सोल्माबाट आएर करिब १०१५ वर्षदेखि बसोबास गर्दछन् । अहिले उनीहरू दुमी भैसकेको छन् र भाषा पनि दुमी नै प्रयोग गर्दछन् तर पाछा भने कितान भएको छैन । चाम्लिङ हुँदा उनीहरूको पाछा 'मालेकुन्छा' हो ।

(४) जालपाकै वडा नं. ९ खर्बारीमा 'खवाचु' दुमीहरू बसोबास गर्दछन् बूढापाकाहरूको भनाईअनुरूप उनीहरू भोजपुरको 'खवा' भन्ने स्थानबाट धेरै पहिला आएर बसोबास गरेका हुन् । (भोजपुर खावामा तामाङ, शेर्पामध्येमा एकजात हुनुपर्छ भन्ने आशंका पनि गरिन्छ) यसरी 'खवा'

भन्ने स्थानबाट आएका मानिसहरुबाटै दुमीराईको एउटा पाछा निर्माण भएको पाइन्छ ।

(५) खोटाङ जिल्लाकै खार्ताम्छा गा.वि.स.को मामातिम् गाउँमा रादुङ साम्पाङराईहरु बसोबास गर्दछन् । यी रादुङ साम्पाङहरु जालपाकै राईचुबाट छुट्टिएर करिव डेढसय वर्षअगाडि त्यो स्थानमा गएको प्रमाण राईचुको बंशावलीमा स्पष्टै उल्लेख छ ।

(६) सुङ्देल र बाङ्देलराई भनि पपन्नाचार्यले लेखेको कुरा उल्लेख गरिसकिएको छ । (हाम्रा अध्येय लेखक, उपन्यासकार लैनसिं बाङ्देल पनि हाम्रा अगाडि प्रत्यक्ष परिचयमा हुनुहुन्छ) अहिलेसम्म बाङ्देलराई आफ्नै भाषाका साथमा परिचयमा आइरकेका छैनन् । सुङ्देलराईको सम्बन्ध पनि यस्तै हो । बाङ्देल र सुङ्देल एक आपसमा छिमेकी गा.वि.स.हरु हुन् र यी दुवै गा.वि.स.मा नाछिरिङ्, कोयूर र छिटपुट रूपमा बायीङ्गाराईहरु बसोबास गर्दछन् । तर यी

गा.वि.स.हरुमा पुराना स्थायी बसोबास भएको तर बास्तवमा आफू के राई हो ? भन्ने थाहा नहुनेहरुले आफूलाई बाङ्देल वा सुङ्देलराई प्रस्तुत गर्ने गरेको पाइन्छ । तर बोखिम निवासी बोखिमराईहरु आफ्ना छुट्टै भाषाका साथै अस्तित्वमा रहेकाछन् ।

(७) उल्लिखित खार्ती गा.वि.स.का सोरचु दुमीराईहरु संखुवासभामा खार्तीले दुमीराईका रूपमा प्रस्तुत भएका छन् र उनीहरुले प्रयोग गर्ने भाषा दुमी भाषाभाषिका रूपमा मात्र हैन अब नयाँ भाषाको रूपमा उपस्थित हुने स्थितिमा छ ।

उल्लेखित तथ्यहरुलाई केलाउँदा राई जाति वा भाषामा यति धेरै विविधता देखापर्नुमा फिरन्तेजीवन शैली र समयान्तर नै प्रमुख कारकत्वको रूपमा देखापर्दछ । किरात (राई) जाति पनि एक प्राचीन जाति नै हो तसर्थ प्राचीनतासंग यो जातिको प्रत्यक्ष सम्बन्ध छ । शिकारी युगमा शिकार खेल्दै एक स्थानदेखि अर्को स्थानको फिरन्ते

जीवनकालमा एकार्कामा छुट्टिदै चोईट्टै गएको र छुट्टिएर, चुट्टिएर तथा चोईट्टिएर जुन-जुन स्थान र ठाउँमा पुगे र रहे, त्यहाँ आफूले आफ्नै स्वपहिचान निर्माणतर्फ लागे । त्यस्तै भाषा भनेको दैनिक कार्य सञ्चालनको साधन भएको र त्यस समयमा भाषाको लिपि, संकेतको सुनिश्चितता तथा लेख्य प्रचलन नभएको हुँदा विभिन्न स्थानमा बसोबास गर्न पुगेका राईहरुले आफ्ना पूर्यौली भाषाको सानो आधारमा आ-आफ्नै प्रकारले व्यवहार शुरु गरे जसले कालान्तरमा विविधता वा विभिन्नता उत्पादन गरे । तथापि पूर्यौली भाषाको प्रभावस्वरूप दाउरालाई 'सिङ्' आगोलाई 'मी' घामलाई 'नाम' मानिसलाई 'मेनु, मीनु, मीना' भाषालाई 'ब्रा' आदि जस्ता एकरूपता अझ पनि भेटिन्छ । अतः उल्लेखित तथ्यहरु राईहरु भाषिक विभेदमा विभक्त हुनुका विकल्परहित तथा प्रामाणिक भने होइनन् । तसर्थ यस सम्बन्धमा गहन र वृहत्तर शोध, खोज र अनुसन्धान हुन जरुरी छ ।

विजयादशमी र दिपावली- २०५६ को शुभअवसरमा
सम्पूर्ण नेपाली दाजुभाइ तथा दिदीबहिनीहरुप्रति सुख,
संवृद्धि, सुस्वास्थ्य तथा उत्तरोत्तर प्रगतिको लागि
हार्दिक मंगलमय शमकामना

अध्यक्ष
तथा

माकपा गा.वि.स. परिवार

किरात राईहरूका केही मौलिक विश्वासहरू

१. उत्पत्ति सम्बन्धी विश्वास

सबैभन्दा पहिले पृथ्वीमा पानीको उत्पत्ति भयो । पानीको उत्पत्तिले पृथ्वी जलमग्न भयो । यो जलमग्न पृथ्वीमा घामको किरणबाट उठेको तापले पानीमा फिँज (गाँज) उठ्यो । यो गाँजमा एउटा अत्यन्त सानो किराको उत्पत्ति भयो । यो सानो किरा नै पृथ्वीको सबैभन्दा पहिलो जीव हो । यहि प्रथम जीवबाट कालान्तरमा विकास हुँदै जाँदा एउटी माताको सृष्टि भयो । ती माताको कोखबाट बाघ, भालु, सिंह र मानिसको जन्म भयो । त्यो मानिस नै राईहरूको पुर्खा हो भन्ने किराँतराईहरूको मुनधुम (धर्मग्रन्थ)मा वर्णित छ । यद्यपि 'मुनधुम' (किराँत धर्मको प्रमुख धर्मग्रन्थ) लिखितरूपमा हाल पनि प्राप्त छैन, यो श्रुतिका रूपमा प्रचलित छ ।

२. धर्म

राईहरूको धर्म किराँत धर्म हो । यो धर्म नेपालमा मानिने अन्य धर्मभन्दा बेग्लै विशेषता भएको र सम्भवतः सबैभन्दा पुरानो धर्म हो । प्रकृति, आगो-पानी, जंगल, भीर आदिको पूजा-आराधना गरिने यस धर्मको लिखित धार्मिक ग्रन्थ वा कर्मकाण्ड प्राप्त नभएकाले र कर्म गर्ने पुरोहितको पनि निश्चित समूह नभएकोले कतिपय बेलामा यस धर्म मान्ने मानिसहरूलाई हिन्दू नै सम्झिने गलति कतिपयले गरेका छन् । अझ अनौठो कुरा त के छ भने यसै धर्म मानिआएका राईहरूले समेत अज्ञानताका कारणले धर्मका बारेमा प्रष्ट बताउन सक्दैनन् । यस धर्मले भूमि, वाली (अचयउ) र प्रकृतिलाई आफ्नो मुख्य देवताको रूपमा सबैभन्दा बढि महत्व दिने र यसैलाई पूजा गर्ने गर्दछ । धेरै मानिसहरू किराँत धर्मका बारेमा जान्दैनन् र राईहरू पनि हिन्दु नै हुन् भन्ने सम्झिन्छन् ।

तर हिन्दू धर्मभन्दा बेग्लै दार्शनिक अवधारणामा यो धर्म उभिएको छ । हिन्दू धर्मले किराँतीहरूलाई आफूमा मिलाउन लामो समय प्रयत्न गरेको देखिन्छ । खासगरी पृथ्वीनारायण शाहको एकिकरण अभियान पछि राईहरूलाई जवर्जस्ती हिन्दूकरण गर्ने र हिन्दू वर्णाश्रम व्यवस्था अनुसारको शूद्र अर्थात् सबैभन्दा तल्लो दर्जामा राख्ने कोशिस गरेको भएपनि किराँत धर्मको छुट्टै स्थान र परिचय आजपनि कायम छ । यस धर्मका बारेमा खोजी, अनुसन्धान, यसका विश्वास तथा सिद्धान्तको लेखन जस्ता कार्यहरू हुनु जरुरी छ तब मात्र यसलाई अझ राम्ररी जान्न सकिन्छ ।

राईहरूको धर्ममा रहेको मुख्य कुरा के छ भने हिन्दूहरू वा अरु धर्म मान्नेहरूले जस्तो किराँतहरूले आफ्नो पुर्खालाई भगवान बनाउने काम पहिल्यै गरेनन् । हिन्दूहरूको देवता भगवान श्रीकृष्ण मथुरामा राज्य गरिरहेका बेला नेपालमा सातौँ किराँती राजा जितेदास्तीले राज्य गरिरहेका थिए । यी समकालीनहरूमा हिन्दूहरूले भगवान श्रीकृष्णलाई ईश्वरको रूपमा स्थापित गरे तर किराँतहरूले त्यसो गरेनन् । त्यसैले किराँतहरूले आफ्ना पुर्खाहरूलाई पूर्खाका रूपमा मात्र आदरणीय बनाएर राखे भगवानका रूपमा स्थापित गरेनन् । किराँत राईहरूका देवता भन्नु नै जीवनका लागि आवश्यक पर्ने भूमि, वाली, जंगल, खोला र यस्तै मानवीय जीवनका लागि अत्यावश्यक प्रकृति रहिआएको छ ।

३. जन्मसम्बन्धी विश्वास

किराँत राईहरूमा हिन्दू धर्ममा जस्तो पूर्व-जन्म पूनर्जन्म जस्ता विश्वासहरू छैनन् । राई आफ्नो जन्मलाई आफ्ना पिता, पुर्खाहरूको

-टंक हमरुनुराई

भू.पू.सांसद, खोटाङ क्षेत्र नं: १

मानवीय कर्तव्यको पालनाको प्रतिफल मान्दछन् । पितापुर्खाहरूले मानवीय धर्म र कर्तव्य निर्वाह नगरेको भए आफ्नो जन्म नहुने थियो भनेर किराँतहरू भन्दछन् । त्यसैले उनीहरू आफ्नो जन्मलाई कुनै अलौकिक शक्तिको कारण वा वरदानका रूपमा लिदैनन् ।

४. मृत्यु सम्बन्धी विश्वास

हिन्दू संस्कारभन्दा धेरै फरक संस्कार भएको राई जातिमा मरेकै दिन किरिया सकिदिदा पनि हुन्छ । यस जातिको मुर्दा गाड्ने चलन छ । मानिसको मृत्यु दुई खालको हुन्छ भनेर भनिन्छ । उमेर पुगेर स्वभाविक ढङ्गबाट भएको मृत्युलाई 'राम्रो मृत्यु र अस्वाभाविक ढङ्गबाट र सुनिएर, घाउ अटिरा निस्किएर दुर्घटनामा परेर भएको मृत्युलाई 'नराम्रो मरण' भनिन्छ । जुन खालको मृत्यु भएको छ, सोही वमोजिमको गाड्ने र किरिया गर्ने फरक विधि रहेको छ । राम्रो मरण भएकोमा पहिला, पुरुष र केटाकेटीहरू जोसुकै मलामी गए पनि हुन्छ भने नराम्रो मरणमा वयस्क लोग्ने मानिसहरू मात्र मलामी जाने गर्दछन् । राम्रो मृत्यु मरेकालाई घर छेउछाउ बारीमा र नराम्रो मरेकालाई जंगलमा लगेर गाडिन्छ । किरियापुत्रि बस्ने र निश्चित दिनसम्म किरिया गर्ने चलन यो जातिमा छैन । किरिया गर्दा चिनो-चौतारो, धारा बनाई लिने चलन छ । किरियाका दिन भान्जाभान्जी र छोरीचेलीले टोपी र मजेत्रो ओडाई दिएर दुःख फ्याँक्ने गरिन्छ ।

यी सबै मृत्युका कर्महरूमा मर्नेहरूको मरणअनुसार गन्तव्य फरक पर्ने र सोही वमोजिमको कर्मकाण्ड गरी मृतकलाई

श्रद्धाञ्जली र बाटो दिने गरिन्छ । राम्रो मरण मर्नेहरू 'सुप्तुलु' मा जाने र नराम्रो मरण मर्नेहरू 'रांगेली' भएर रहने र दुःख पाईरहने विश्वास गरिन्छ । यी दुबैथरि मृतात्माहरूलाई श्राद्ध गरेर तर्पण दिंदा पनि फरक-फरक गरेर दिनुपर्ने उनीहरूको मृत्युलोक फरक परेर नै भएको हो । मरेपछि फेरि जन्म नहुने र मरणको प्रकार पनि जीवनमा निर्वाह गरेको भूमिकावमोजिम नै हुने विश्वास राईहरूमा रहेकोछ । लोभ पाप वा अपराध कर्म गरे नराम्रो मरण हुने र पुण्य कर्म गरेमा, जनकल्याणका काम गरेमा राम्रो मरण हुने विश्वास गरिन्छ ।

राईहरू भावीले लेखेको भाग्यका कुराहरूप्रति विश्वास गर्दैनन् । उनीहरू आफ्नै कर्मप्रति मात्र विश्वास गर्दछन् । धनी, गरिव हुनु, दुःख पाउनु र सुख पाउनु आफूले निर्वाह गरेको कर्मअनुसार वा उद्योग अनुसार हुने स्वीकार गर्दछन् ।

५. शीर उभ्याउने (साइफुनु/सायरेम्मा)

राईहरूमा एउटा छुट्टै विश्वास शीरसम्बन्धि रहेको छ । कुनै कारणवश तल पर्नुपरेमा वा यस्तै तल-वितल पर्दा शीर ढल्छ भन्ने विश्वास गरिन्छ । शीर ढलेको मानिस मर्न पनि सक्छ र उसले गरेको काम सफल हुँदैन भन्ने मान्यता राईहरूमा छ । त्यसैले राईहरूले यस्तो भयो भने शीर उभ्याउने गर्दछन् । खासगरी शत्रुसँग हार्दा, पुलिसले पकडेर लाँदा, जेल परेर निस्कँदा, स्वास्नी जारी गरेर कसैले लगिदिएमा, लोग्नेले सौता ल्याएमा, चुनाव हारेमा, धेरै बिरामी पर्दा, धेरै काम असफल हुँदा, भुद्धा हार्दा, कुनै ठाउँबाट लड्दा शीर ढल्ने भएकाले शीर उभ्याउनुपर्छ भन्ने मान्यता राखिन्छ ।

६. जातिप्रतिको विश्वास र भाइ बाँध्ने, चुला दिने, पाछा वा थर दिने परम्परा

राईहरूमा अरु जोसुकैलाई पनि आफ्नो

जातिमा प्रवेश गराउन सकिन्छ भन्ने विश्वास रहेको छ । सात थरिका राईहरू जम्मा भएर 'रातो अचना चिसो छुपना' गरी दाल-ढिँडो चलाएर कसैको चुल्हा लिएपछि त्यो मानिस राई हुन्छ र राईहरूको वर-व्यवहारमा चल्छ । यसरी राईहरूमा सम्मिलनको विश्वास रहेकोछ । यसै विश्वासका आधारमा धेरै ठाँउमा अरु नै मानिसहरूलाई पाछा दिएर राई बनाएको उदाहरण प्रशस्त भेटिन्छ र यो चलन अहिलेसम्म पनि कायम छ । यसका अलावा राईहरूले दोश्रो थरिका (पाछा)सँग हाड जोडी भाई बाँध्ने र आफ्नै पाछासँग हाड फोरी कुटुम्बेरी चलाउने पनि गर्छन् । तर यसरी हाड फोड्दा धेरै विधि विधान पुर्याउनु पर्ने हुन्छ । भाई बाध्नु र राई बनाउनु भनेको एकतामा आधारित बल वृद्धि गर्ने औजार हो । त्यसैले कुनै राईले आफ्नै भाइभित्र अन्त्यापूर्ण काम वा अर्को भाइलाई मर्का पर्ने काम गरेमा 'एक घरे-एक थरे' बनाई भाइ र पाछाच्युत गरिन्छ । वर्तमानमा, हिन्दू प्रभावभित्र परेर सजातीय विवाहलाई प्राथमिकता दिने चलन राईहरूमा रहेको भएता पनि अरु जातिसँग विवाह गरेमा, त्यसलाई पनि दाल-ढिँडो चलाएर चुलामा लगाउन सकिने परम्परा छ । यसरी राईहरू सबै मानिसलाई बराबरी ठान्ने र बराबरीको व्यवहार गर्ने गर्दछन् । तर यस जातिको विश्वासविपरित तथाकथित अछुतहरूसँग पानी बार्ने र बराबरीको व्यवहार नगर्ने र घरभित्र पस्न नदिने गर्न नेपालको एकिकरण अभियानका क्रममा किराँत प्रदेशलाई नेपालमा मिलाई सकेपछि राज्यले बल प्रयोग गरेर जवर्जस्ती बाध्य पारेको थियो भन्ने कुरा नेपालको इतिहासमा उल्लेख छ । हिन्दू वर्णाश्रम व्यवस्था वमोजिम छुवाछुत नबारेको भनि राज्यले किराँत जातिलाई छुट्टै करसमेत तिर्न लगाएको थियो । छुवाछुत माने यो कर

तिर्नुपर्ने गरि लागू गरिएको यस्तो करलाई नीति कर भनिन्थ्यो । किराँतीहरूसँग गोरुको मासु खाएवापत् पनि कर लिइएको थियो (हेर्नुहोस्: Land Tenure & Taxation in Nepal- महेशचन्द्र रेग्मी) । यो कर २००८ सालमा मात्र हट्यो ।

७. जातजाति बारेको विश्वास

जातिपाति र छुवाछुतको धार्मिक विश्वास नरहँदा-नरहँदै पनि राईहरू हाल छुवाछुतलाई प्रचलनमा मानिरहेका छन् । लिम्बू, याक्खा, सुनुवार, शेर्पा, थारुसँगको विवाहलाई सजातीय विवाहकै रूपमा राईहरूमा स्वीकार्य हुन्छ । यी सबै जातिहरू राईजातिका सगोत्री हुन भन्ने विश्वास गरिन्छ । राई जातिहरूको जातीय दुश्मनका रूपमा कुनै पनि जातिसँग बैरभाव रहेको छैन । सबै जातिका मानिसहरूप्रति मानवीय आदर र सद्भाव राईहरूको जातीय स्वाभाव हो ।

८. महिला र पुरुष सम्बन्धका विश्वासहरू

राईहरू महिला र पुरुष समान हुनु र समान छन् भन्ने विश्वास गर्दछन् । यसैले विवाहका बेलामा पुरुषको खुकुरी र महिलाको खुर्पा एकैचोटी जगाईन्छ । पुरुषको महिलामाथि अधिकार छ महिलाको पनि पुरुषमाथि त्यति नै अधिकार छ भन्ने अभिव्यक्ति दिने कर्म यो बेलामा गरिन्छ । यस्तै श्रम र निर्णय गर्ने काममा समेत समान सहभागिता व्यवहारमा देखिन्छ । आजभन्दा ५० वर्ष अघिको राई समाजको कुरा गर्ने हो भने महिला र पुरुषमा विभेद पाउन कठिनाई पर्दछ । छोराले विवाह गरेर बुहारी ल्याएजस्तै छोराले विवाह गरेर ज्वाइँ ल्याउने र घरज्वाइँ राख्ने चलन राईहरूको एउटा लोकप्रिय चलन हो । ज्वाइँको राजीखुशी भएमा ज्वाइँलाई आफ्नै चुल्हा दिएर भाइ बनाई राख्ने चलन छ । अर्थात् राईहरूमा पुरुषको थरमात्र होइन महिलाको थर पनि चलाइन्छ । यसरी

राईहरुमा वश बाबुको थरबाट मात्र होइन आमाको थरबाट पनि चल्दै आएको छ । राईहरुले छोरा नै हुनुपर्दछ भनेर सधैं चाहना नगर्नुमा 'ज्वाइँलाई छोरीले राखेको पुरुष' मानेर परिवारको सदस्यका रूपमा स्वीकार गर्नु पनि एक हो । हिन्दू समाजमा ज्वाइँलाई परिवारको सदस्य स्वीकार गरेको पाइँदैन तर राईहरुमा ज्वाइँ भनेको घरको मान्छे स्वीकार गरिन्छ र जे अष्ठचारो परे पनि ज्वाइँलाई गुहार्ने चलन छ । राईहरुको ससुराली गएर काम नगर्ने पुस्ता अहिलेको युवापुस्ता मात्र हो । यो भन्दा अघिल्लो पुस्ताका सबै राईहरुले ससुरालीमा गएर घरायसी काममा सघाएका छन् ।

महिला-पुरुष सम्बन्धका बारेमा रहेको अर्को विश्वास भनेको विवाहपछि पनि सम्बन्ध विच्छेद भयो भने जसरी पुरुष कुमार भैं विवाहका लागि योग्य मानिन्छ त्यसरी नै महिला पनि कन्यासरह हुने र कन्यार्थ गर्न मकिन्छ । कुनै पनि विवाहिता महिलालाई लोग्नेले हेला होचो गरे वा उनीहरुले दम्पति भएर रहन नसक्ने अवस्था आएको खण्डमा

श्रीमतीलाई कन्या चोखाई दिनुपर्ने हुन्छ र यसरी कन्या चोखाएपछि फेरि ती महिला कन्या हुने विश्वास गरिन्छ ।

महिला र पुरुष विवाहपूर्व सहमतिले लोग्ने-स्वास्तीका रूपमा रहन बस्न सक्दछन् । यसरी विवाहपूर्व नै लोग्ने स्वास्तीका रूपमा रहने दम्पतिलाई सामाजिक मान्यता प्राप्त हुन्छ । विवाह भने आफूले सकेको बेलामा पनि नै गर्दा पनि फरक पर्दैन । कतिपय अवस्थामा त मरेपछि मात्र विवाह गरिएको समेत देखिन्छ ।

यसरी राईहरुमा महिलाको र पुरुषको सहमतिलाई विवाहको पहिलो आधारका रूपमा लिईन्छ । पुरुष र महिलाको ईच्छाद्वारा स्थापित सम्बन्धलाई सम्मानजनक स्थान दिइएको छ र महिला-पुरुषको सम्बन्धलाई अनैतिक नमानिने भएकोले यस्तो सम्बन्धमा कुनै पनि प्रकारको बन्देज रहेको छैन । तर यदि महिला-पुरुषले यो सम्बन्धलाई गोप्य राखे भने वा अनैतिक बनाएर महिला-पुरुषको सम्बन्ध सिर्जना र परिवारका स्थापनाभन्दा बेग्लै खेलवाडका रूपमा प्रयोग गरेर लुकाए

भने त्यसले समाजमा नोक्सानी गर्ने र रुघा, मर्की, निमोनिया फैलने र क्षति गर्ने विश्वास राईहरुमा गरिन्छ । यस्तो अनैतिक सम्बन्ध थाहा पाएर पनि कसैलाई नभन्ने मानिसलाई बिरामी वा अनिष्ट हुने विश्वास गरिन्छ । त्यसैले यस्तो थाहा पाउने मानिसले समाजलाई जानकारी गराउनै पर्दछ । समाजले यस्तो सम्बन्ध थाहा पाए पछि 'मड्सेवा' पूजा गरेर मात्र शान्ति हुन्छ भन्ने विश्वास गरिन्छ ।

यी बाहेक पनि राईहरुका आफ्नै विशिष्ट महत्व राख्ने विश्वासहरु रहेका छन् । तीमध्ये पनि वैज्ञानिक र मानवीय विश्वासहरुलाई अझ दरोसँग स्थापित गर्ने र अमानवीय र अवैज्ञानिक विश्वासहरुलाई हटाउँदै जाने हो भने राईहरुको विश्वासले पूर्णता प्राप्त गर्दछ । हाल विद्यमान विश्वासलाई मात्र पनि विश्लेषण गरेर हेर्ने हो भने राईहरुको विश्वास समृद्ध छ, मानवीय छ र वैज्ञानिकसमेत रहेको निस्कर्षमा जोसुकै पनि पुग्नसक्दछ । यी विश्वासहरुलाई सबै राईहरुले समृद्ध पारौं र राई हुनुमा गर्व गरौं । ●●●

विजयादशमी र दिपावली- २०५६ को शुभअवसरमा सम्पूर्ण
नेपाली दाजुभाइ तथा दिदीबहिनीहरुप्रति सुख, संवृद्धि,
सुस्वास्थ्य तथा उत्तरोत्तर प्रगतिको लागि
हार्दिक मंगलमय शुभकामना

अध्यक्ष

तथा

वाक्सिला (लाम्दिजा) गा.वि.स.
परिवार

दुमीकिरातराई फन्सिकिमका वर्तमान अध्यक्ष श्री चतुरभक्त राईसँगको भेटवार्ता

→ दुमी किराँत राई फन्सिकिम (दुकिराफ) स्थापना गर्नु पर्ने प्रमुख कारणहरू के थिए, प्रकाश पारी दिनुहुन्छ कि ?

आदिवासी र जनजातिहरूको अस्तित्व पहिचानदेखि लिएर तिनीहरूको भाषा तथा धर्म र संस्कृतिको सवालमा उठिरहेको शान्तिपूर्ण आवाज र आन्दोलनको परिवेसभित्र दुमीकिराँतराई अलगको स्थितिमा रहन सक्दैनौं । अझ भन्ने हो भने राष्ट्रिय सन्दर्भमा मात्र होइन किराँत राईहरूकै समाजमा पनि दुमीराई धेरै हदसम्म अपरिचित रहेको देखिन्छ । यस परिप्रेक्ष्यमा दुमीकिराँतराईलाई परिचित गराउनु, लोप हुने स्थितिमा रहेको दुमी भाषाको संरक्षण, सम्बर्द्धन, उत्थान र विकास गर्नु, बंशावली सामे र पाछाहरूको खोजतलास गरी बंशानुगत इतिहास तथा पुस्तावली निर्माण गर्नु, किराँत धर्म र संस्कृतिलाई संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नु अत्यन्त जरुरी भैसकेको छ । यसको साथै आफ्नो मौलिक संस्कृति र धर्मलाई पहिचान गर्न नसकी पलायन हुने बढ्दो प्रवृत्तिलाई रोक्नुपर्ने भएको र यसको लागि व्यक्ति जति नै सक्रियतापूर्वक लागे तापनि संस्थागत रूपमा गरिने कार्य नै बढी प्रभावकारी हुने महसूस भएको हुँदा फन्सिकिमको स्थापना गर्नुपरेको हो ।

→ 'दुकिराफ' स्थापना गर्ने वातावरण कसरी तयार भयो ? संक्षेपमा उल्लेख गरिदिनु हुन्छ कि ?

दुमीकिराँतराई फन्सिकिम स्थापना गर्ने वातावरणको सिर्जनाचाहिँ २०४२ सालदेखि भएको हो । २०४२ सालतिर म दिक्तेल क्याम्पसमा प्राध्यापन गर्थे त्यसैले मेरो

दुमी किराँत राईको भाषा बंशावली, धर्म र संस्कृतिको संरक्षण र संवर्द्धन हुनुपर्दछ भनी सक्रिय रूपमा कार्य गर्दै आजनुभएका दिक्तेल, सप्तेश्वर-८ निवासी श्री चतुरभक्त राई हाल दुमीकिराँतराई फन्सिकिम केन्द्रीय कार्य समितिको अध्यक्ष हुनुहुन्छ । पिता पदमबहादुर सत्तराई र माता चन्द्रशोभा रङ्कासुराईका माहिला सुपुत्रको रूपमा २०१३ सालमा जन्म भै गाउँ कै पाठशालामाबाट शिक्षा आरम्भ गरी त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट राजनीशास्त्रमा एम.ए. र जनप्रशासनमा एम.पि.ए. गर्नुभएको छ । २०४१ सालमा दिक्तेल क्याम्पसबाट प्राध्यापक पेशामा संलग्न रही भोजपुर बहुमुखी क्याम्पस भोजपुरमा २०५१-२०५५ मा क्याम्पस प्रमुख भई अनुभव संगाली सक्नुभएको छ । दुई छोरी र एक छोराका पिता राईजी हाल उप-प्राध्यापकको रूपमा पाटन बहुमुखी क्याम्पस पाटन काठमाडौँमा प्राध्यापन गरिरहनुभएको छ । 'इसिलिम' ले २०५६/६१ मा उहाँसँग भेटघाट गरी लिएको भेटवार्ताको सारांश कोसेलीको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

बसोबास पनि दिक्तेलमै थियो । एकदिन दिक्तेलमा नै (२०४२ भाद्र) नोरुङ्को जगत राई, जालपाको प्रतिमान राई र मेरो भेट भयो । त्यही भेटको कुराकानीको क्रममा दुमीभाषाको शब्द संकलन गर्ने सल्लाह भयो र सोही मुताविक असोजमा फेदी दोभानमा (रावा र तापखोलाको दोभान) दुमीराईहरूको

एक भेला डाक्ने निर्णय गरियो । तर त्यो भेलामा अन्य कोही पनि उपस्थित भएनन् । पहिलाका हामी तीनजना टंक राई (भू.पू.सांसद) र अन्य एकजना (मैले नाम बिर्सै) गरी पाँचजना जम्मा भएका थियौं । पाँचजनाको उक्त भेलाले पनि पहिला भै दुमी भाषाको शब्द संकलन गर्ने निर्णय गर्‍यो । त्यसपछि आ-आफ्नो तर्फबाट यस कार्यमा लागि रहेका थियौं । यस क्रममा २०४३ सालमा तिलुङ्गाई भाषाको अध्ययन गर्न आएको तर कोही तिलुङ्गाई नभेटेर अलमल्ल परिरहेका लेडेन युनिभर्सिटी, हल्याण्डका भाषाशास्त्री जर्ज भ्यान्डिङ्गलाई संयोगवश मैले दिक्तेलमा भेटे उहाँसँगको लामो छलफलपछि मैले उहाँलाई दुमीराई भाषाको अध्ययन गर्न सहमत तुल्याएर ससर्का, चिउरीखर्क घुमाउँदै वाक्सिला भिमलसिंह राईको घरमा पुऱ्याएँ । यसरी ससर्का, चिउरीखर्क हुँदै वाक्सिला पुग्दा दुमीराईहरूको आतिथ्य र व्यवहारबाट प्रसन्न भैसक्नुभएका भ्यान्डिङ्ग भिमलसिंहको दुमी भाषाको ज्ञान तथा वृहत् भण्डारबाट अति मोहित हुनपुग्नुभएको कुरा उहाँको पुस्तक "A Grammer of Dumi" बाट थाहा भयो । यसरी उहाँले करिब ६ महिना वाक्सिलामा नै बसेर दुमी भाषाको अध्ययन गर्नुभयो । दुमी भाषाको अध्ययनको क्रममा उहाँले देखाउनुभएको लगनशीलताले मलाई मात्र हैन अन्य धेरै दुमीराईहरूलाई प्रभावित पार्‍यो र धेरैजना दुमी भाषाको शब्द संकलन तथा अध्ययनतर्फ अग्रसर भए । तर यसले गति लिनचाहिँ सकेन ।

यस्तैमा २०४६ सालको जनआन्दोलनले देशमा राजनैतिक परिवर्तन ल्यायो । यो

परिवर्तनले नेपालका आदिवासी जनजातिहरूको उन्मुक्त लहरलाई उचाइमा पुऱ्यायो । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले मातृभाषामा प्राथमिकस्तरको शिक्षा लिन पाउने व्यवस्था गर्‍यो । यसले एउटा वातावरण तयार हुन गयो । तर हाम्रो कार्य भने शब्द संकलनमा नै सीमित थियो । यसैले यसलाई गति प्रदान गर्न २०५०/१२३ गते बाक्सलामा एक आमसभा बोलाइयो र सोही आमसभाबाट लेवा, माक्पा, ससर्का, खार्मी, सप्तेश्वर, बाक्सलालाई समेटेर सत्र सदस्यीय “दुमी फन्सिकिम” तदर्थ समिति गठन गरियो । यस तदर्थ समितिले खोला वारिपारि धाउनुपर्ने, डाँडा वारिपारिको डाक्नुपर्ने, शहर गएकाहरू गाउँ आउनुपर्ने, जस्ता विविध कठिनाईहरूलाई पार गर्दै संस्थालाई वैधानिक रूपमा स्थापित गर्न आवश्यक “दुकिराफ” को विधान २०५५ तयार गरी खोटाङ्ग जिल्ला प्रजिअ कार्यालयमा संस्था दर्ता गर्न सफल भयो । संस्था दर्ता भैसकेपछि २०५५ साल पौष २१-२२ गते बाक्सलामा प्रथम महाधिवेशन बोलाई तत्कालीक सांसद श्री टंक राईबाट उद्घाटन गराई विधिवत् रूपमा फन्सिकिम स्थापना भएको छ ।

→ “दुकिराफ”को कार्यको क्रममा भोग्नु परेको तीता-मीठा घटना अनुभवहरू बताई दिनुहुन्छ ?

☞ यो जीवन नै एक प्रकारको तीतो र मीठोको संगम हो । तसर्थ काम गर्दा तीतो र मीठो दुबै प्रकारको अनुभव बटुलियो । २०५४ सालतिरको कुरा हो । म दुमी राईको बंशावली संकलन गर्ने क्रममा पाँचथर रबीमा एकजना दुमीबन्धु कहाँ पुगेको थिएँ । त्यस समयमा उनले मलाई “तपाई आफ्नो बंशावली खांजोस, अर्काको खोज्न के सरोकार ?” भनी निहु खोजेको, रबीबाट दमक आउने टोड्के ज्यामोदरको लुटपाट हुने चैप बाटोबाट

बाह्रघण्टा हिंडेर रातको दश बजे दमक आइपुगेको, रावाखोला पारिको एक गाउँमा बास माग्दा माओबादीको विल्ला भिराइ दिएको, एकजना स्वधर्म पलायन बृद्धाले “हामीलाई यस्ता बंशावलीको के काम ?” भनी गरेको उपहासलाई पनि तीतो अनुभव कै रूपमा लिनु पर्ला । अब मीठो अनुभवहरूको कुरा भन्नुहुन्छ भने “सम्पूर्ण दुमी राईहरूले स्वधर्म, स्वभाषा र संस्कारप्रति गौरव गरेका अनुभूति पाइएको छ । ढिलै भए तापनि बचेखुचेका दुमी पुर्खाहरूसँग भेटघाट भइ उहाँहरूबाट बंशावली टिपन गर्न सकियो, नवौं पुस्तापछि खोटाङ्ग लाम्दिजा र पाँचथर रबीको सत्तम र रंकासुको बंशावली जोडी पूर्ण बंशावली तयार गर्न सकियो । पश्चिम बंगालका प्रख्यात साहित्यकार शिवकुमार दुमीराईको बंशावली लेवा इसिलिमका हजुरपाछासँग जोड्न सकियो । अहिलेसम्म प्रकाशमा आउन नसकेको दुमी बंशावली र शब्दलाई टुटफुट रूपमै भए पनि तयार गर्न सकियो । बंशावली र शब्द संकलनको क्रममा धेरै दुमी रदुहरू लागेको पाइयो र यो क्रममा धेरै जनासँग भेटघाट चिनजान भयो । यसलाई सुखद नै भन्नुपर्छ ।

→ ‘दुकिराफ’को यस्तो महत्वपूर्ण कार्यमा लाग्दा के पकि सहयोग र सहानुभूति पाउनु भयो त ?

☞ जब दुमीहरूको बंशावलीको भाषा, धर्म र संस्कृतिको बारेमा चिन्तन मनन गरी काममा लागियो । यस क्रममा दुमी रदुहरूबाट अत्यन्त सद्भावपूर्ण व्यवहार, सहयोग र सहानुभूति प्राप्त भएको छ । धेरै रदुहरूले बौद्धिक चिन्तनमा पनि सहयोग पुऱ्याउनु भएको छ । अहिले निरन्तर रूपमा शब्द संकलन कार्य भइरहेको छ । यही ‘इसिलिम’ को लागि तपाईंहरू स्वयं लागि रहनु भएको छ । गाउँमा पुर्खाहरू अत्यन्तै गौरवान्वित र

उत्साहित हुनुभएको पाइएको छ । यो पक्कै पनि शुभ संकेत हो ।

→ ‘दुकिराफ’को थालनी भएको निकै भैसक्यो तर उपलब्धी नदेखिनुको कारण के हो ?

☞ हामीले अहिलेसम्म गरेका कामहरूलाई प्रकाशनमा ल्याएका छैनौं । त्यसै हुनाले उपलब्धि नदेखिएको हुनसक्छ । फेरि उपलब्धिलाई भौतिक वस्तुसँग मात्र तुलना नगरेर मनोवैज्ञानिक रूपमा पनि हेरिनु पर्दछ । यस रूपमा दुकिराफको गठन भएपछि दुमी रदुहरूमा भाषा, बंशावली, धर्म र संस्कारप्रति चासो बढेको छ । दुमी भाषाका शब्दकोष निर्माणका लागि कार्य प्रारम्भ गरिएको छ । बंशावली टिपन कार्य एकहदसम्म (मूल रूपमा) सम्पन्न भैसकेको छ । अहिले दुमी रदुहरूको बसोबास भएको प्रायः सम्पूर्ण गा.वि.स.मा दुकिराफको प्रारम्भिक कार्य समिति गठन गर्ने कार्य सम्पन्न भैसकेको छ । यसरी प्रा.का.स. गठन भएपछि समस्त दुमी रदुहरू दुकिराफको छातामुनि एकत्रित भइ चलखेल गर्न थालिसकेका छन् । आफ्नो पहिचानको लागि एकापसमा विचार-विमर्शको कार्य अगाडि बढेको छ र दुकिराफले त्यस्तो कार्यमा उचित सहयोग पुर्याउने छ ।

→ लामो समयसम्म फन्सिकिमको कार्यमा संलग्न रहँदा के-कस्ता समस्याहरू देखा परे बताइ दिनुहुन्छ कि ?

☞ कुनै पनि कार्य सुरुमा कसरी गर्ने र शुरु गरिसके पछि कसरी अगाडि बढाउने भन्ने समस्या त हुन्छ नै । फेरि कुनै पनि बिरुवा रोप्नु भन्दा त्यसलाई हुर्काउन कठिनाइ हुन्छ । त्यस्तै, यो संस्थाको बारेमा पनि यही भैरहेको छ । कारण के हो भने बौद्धिक वर्ग शहर पसेका छन् तर श्रोतचाहिँ गाउँमा छ । बन्धुहरूमा अत्यन्त उत्साह छ तर उत्साहलाई समेट्ने फुर्सदको खाँचो छ, जोश-जाँगर छ,

तर अर्थ अभाव पनि त्यत्तिकै छ । पूर्णकालिक कार्य-गर्ने जनशक्तिको अभावले महत्वपूर्ण कुराहरू पूर्वाह्नरु सँगसँगै मरेर जाँदैछ । दुमीहरू खोलावारि-खोलापारि, डाँडावारि-डाँडापारि छरिएर बसेको भौगोलिक स्थितिको कठिनाइले चाहेवमोजिम भेटघाट हुने स्थिति छैन । एउटा पत्र बाँड्न हाट-बजार पर्खिनुपर्ने स्थितिले सोचेजस्तो काम गर्न गराउन पक्कै सकिएको छैन । शहरमै पनि ज्यान पाल्न कठिनाइ भएकाले भेटघाटको लागि हप्ताको शनिबार पर्खनुपर्ने स्थितिले खोचेजस्तो कार्य गर्न सकिएको छैन । यो हाम्रो मात्र हैन, प्रत्येक नेपालीको हो जो नचाहेर पनि भोग्न बाध्य छौं । यस्ता समस्याहरूसँग सम्झौता गर्नु सिवाय कुनै उपाय छैन । तर यी समस्याहरूले भन्दा पनि ठूलो बाधा त कुरा गर्न अगाडि काम गर्न पछाडि सर्ने, तोकिएको जिम्मेवारी पूरा नगर्ने, तोकिएको समयमा अनुपस्थित रहने, क्षणिक लाभको निम्ति मात्र आकर्षित हुने र सामाजिक सेवामूलक कार्य भनेपछि मुन्टो बटार्ने प्रवृत्तिबाट जन्मिएका समस्याले सबैभन्दा बढी ग्रस्त पारेको छ ।

→ दुमी रदुहरूको प्रमुख चुनौतीहरू के-के हुन जस्तो लाग्छ ?

→ मैले माथि पनि भनिसकेको छु कि दुमी राईराष्ट्रिय परिप्रेक्ष्यमा मात्र होइन कि किराँतराईहरूकै समाजमा पनि लगभग अपरिचित समुदाय हो । तसर्थ दुमी रदुहरूले आफ्नो जातिय पहिचानदेखि लिएर लोप हुने स्थितिमा पुगेका दुमी भाषाको जगेर्ना, संरक्षण, सम्बर्द्धन, आफ्नो धर्म र संस्कृतिबाट पलायन हुने प्रवृत्तिलाई रोक्नु, समस्त जातिहरूको माझमा दुमीहरूलाई पनि उकास्नु नै प्रमुख चुनौतीहरू हुन र यी चुनौतीहरूसँग पौठेजोरी खेल्न सक्षम, समर्थ र योग्य तुल्याउन एवं परिआएको समयमा एकजुट भएर त्यसको मुकाविला गर्न सहयोग गर्ने तम्तयारीको लागि यो संस्थाको जन्मभएको हो । त्यसैले दुकिराफ

सम्पूर्ण दुमी रदुहरूको प्रतिनिधिमूलक साभा संस्था हो ।

→ ती चुनौतीहरूलाई पूरा गर्न दुकिराफले के-के कार्यहरू गर्नु जरुरी छ ?

→ ती चुनौतीहरूलाई पूरा गर्नको निम्ति दुकिराफले सर्वप्रथम दुमीराईहरूलाई आफ्नो छहारीमा एकत्रित गर्नु जरुरी छ । यसरी एकताबद्ध भएर अगाडि बढ्न सकेमा जस्तो सुकै चुनौतिहरू पनि पूरा नहुने त कुरै छैन । तर प्रत्येक दुमीराईहरू यो संस्था हाम्रो आफ्नै हो भनेर एकजुट हुन आउनुपर्ने र संस्थाको कार्यलाई हाम्रो आफ्नै हो भन्ने सम्झेर काम गर्नुपर्दछ । एकपटक जिम्मा लिएर प्रारम्भ गरेको कार्यलाई फेरि दोहोर्‍याएर गर भन्नु नपरोस् । प्रत्येकले आ-आफ्नै कर्लव्य सम्झेर कार्य गर्नुपर्दछ । हलिले गोर्लाई चुटेर काममा लगाएजस्तो गरेर संस्थाको काम हुनेवाला छैन । दुकिराफको नाममा गठित प्रत्येक प्रा.का.स. हरूले स्थानीय क्षेत्रमा सक्रिय भूमिका खेल्नुपर्दछ । प्रा.का.स. हरू जति सक्रिय रूपमा अगाडि बढ्न सक्दछन् केन्द्रलाई त्यति नै सक्रिय रहन मद्दत पुग्दछ । आगामी दिनहरूमा फन्सिकिमलाई कसरी अझ चुस्त बनाउन सकिन्छ सोबारे सोच र सुभाव आओस भन्ने अपेक्षा केन्द्रले गरेको छ ।

→ फन्सिकिमको तर्फबाट दुमी भाषा र संस्कृतिको जगेर्नासम्बन्धी भावी कुनै ठोस कार्यक्रम तय भइसकेको वा गर्ने कुनै सोच छ कि ?

→ फन्सिकिमले गर्नु पर्ने कार्यहरू बहुत धेरै छन् । तथापि यी-यी कार्यहरूलाई तत्कालै गर्ने अनि यी-यी कार्यहरूलाई भावी कार्यक्रममा समावेश गर्ने भन्ने कुनै ठोस निर्णय भएको छैन, गरिएको छैन । तर पनि हामीहरू निरन्तर रूपमा लागि रहेका छौं र लागि रहने छौं । यसक्रममा कामको प्रकृति र त्यसको आवश्यकता हेरी महत्वका साथ गर्ने छौं । त्यसमा दुमी भाषाको उत्थान र संरक्षणका

लागि त्यसतर्फ जनचासो जगाउने, दुमी बसोबास भएको प्रत्येक क्षेत्रमा प्रा.का.स. गठन गर्ने, तिनीहरूलाई उल्लिखित कार्यका लागि अभिप्रेरित गर्ने, धार्मिक सांस्कृतिक स्थलको जगेर्ना गर्ने-गराउने, गाउँमा भाषा कक्षाको शुरुवात गर्ने, दुमी शब्दकोष तयार गर्ने, धार्मिक सांस्कृतिक नाचहरू गर्ने-गराउने र नवप्रतिभाहरूलाई स्थापित गर्दै लैजाने, प्रतियोगितात्मक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने जस्ता कार्यहरू प्राथमिकताको क्रममा अगाडि पर्दछन् भने लोप हुनै लागेको दुमी भाषालाई पूर्वावस्थामा ल्याउने, दुमी बाहुल्य समाजका विद्यालयहरूमा दुमीराईहरूले मातृभाषामा शिक्षा लिन पाउने परिस्थिति निर्माण गर्ने, यसको निम्ति आवश्यक पूर्वाधार तयार गर्ने, दुमी भाषाको व्याकरण र पाठ्यपुस्तकको निर्माण गर्नको निम्ति पहल गर्ने, दुमी भाषा सम्बन्धी भाषाशास्त्री र जनशक्ति निर्माणको लागि आवश्यक पहल गर्ने, दुमीराईको बंशावली र इतिहासको पुनर्लेखन गर्ने, रिदुमहदुमलाई संग्रहित गर्ने, ऐतिहासिक महत्व राख्ने ढुङ्गा, पाटी-पौवा, चौतारो, चिहान, मन्दिर, धारा, कुवा, घर, स्थल आदिको उचित संरक्षण गर्ने, ख्यातिप्राप्त मृत व्यक्तिहरूको नाममा अक्षयकोष खडा गरी विभिन्न कार्यमा श्रेष्ठता प्राप्त गर्ने व्यक्तिहरूलाई पुरस्कृत, सम्मान र छान्नेवृत्ति प्रदान गर्न प्रेरित गर्ने, स्वस्थ संस्कृतिको संरक्षण र प्रगतिवाधकको सुधार गर्ने जस्ता कार्यलाई भावी कार्यक्रम अन्तर्गत राखेर अगाडि बढ्ने काम हुनेछ ।

→ दुमी समुदाय आफैले पनि संस्कृतिको संरक्षण गर्ने कार्यमा के-कस्तो योगदान गर्न सक्ला ?

→ संगठन र नेतृत्वविनाको समुदायको कुनै औचित्य हुँदैन । त्यो अगुवाविनाको जन्तो जस्तो हुन्छ । तसर्थ दुमीहरूले आफ्नो भाषा, धर्म र संस्कृति जोगाउन साभा संगठन दुकिराफ कै माध्यमबाट एक गठ भएर अगाडि

बढनुपर्दछ । यो किन पनि आवश्यक छ भने दुमी समुदाय कै हितको निमित्त दुमी समुदायबाटै जन्मिएको हुनाले यसलाई हुर्काउने बढाउने र प्रगतितर्फ अभिमुख गराउने कार्य पनि दुमीराईहरु कै हो । यसको लागि फन्सिकिमलाई दरिलो, चुस्त र प्रतिनिधिभूलक बनाउनुपर्दछ । दुमीहरुको हितको निमित्त संस्थाले गर्ने हरेक निर्णय र नीति-नियमहरुलाई समाजले स्वीकारी लागू गर्ने गरेमा समाज र समाजमा कार्य गर्ने व्यक्तिहरुमा सामञ्जस्यता आउछ । यसप्रकारको सामञ्जस्यता भनेको दुकिराफको कार्यलाई समाजले अंगिकार गर्नु हो र यो अंगिकारले समाज दुकिराफको प्रत्येक क्रियाकलापमा संलग्न छ भन्ने बुझिन्छ । यसर्थ दुमीराई समुदाय आफैले पनि आफ्नो भाषा, मर्म र संस्कृतिको उत्थानमा संलग्न

भएको बुझिन्छ, समुदाय आफै अग्रसर भएको मानिन्छ

→ दुकिराफको केन्द्रिय अध्यक्षको नाताले दुमीरदुहरुलाई के सन्देश दिन चाहनु हुन्छ ?

समस्त दुमीबन्दुहरुलाई यसै भेटवार्ता वा पत्रिका माफत "दुमी किरात राई फन्सिकिम" दुमीराईहरुको भाषा वंशावली धर्म र संस्कृतिको जगेर्ना, संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने पवित्र उद्देश्यबाट संस्थापित साभा संस्था हो । यहाँ राजनीतिको होइन, जाति, भाषा, धर्म, संस्कृति र वंशावलीको अध्ययन विश्लेषण हुन्छ । तसर्थ यसलाई यस्तै पवित्र उद्देश्य बोकेको स्वच्छ साभा संस्थाको रुपमा चिनौं, परिभाषित गरौं, आफ्नै ठानौं र आ-आफ्नो स्थानबाट पवित्र हृदयले सहयोग गरौं, यसलाई

माथि उठाउन एक एकवटा ईटा थप्ने कार्य गरौं । फन्सिकिमको उद्देश्य पूरा गर्नु भनेको समस्त दुमीराईहरुको कल्याणको उद्देश्य पूरा हुनु हो । संस्था आफैमा पूर्ण छैन, हुँदैन । यसलाई पूर्णता प्रदान गर्ने कार्य हाम्रै पवित्र चाहाना र निश्चय कर्मले मात्र सम्भव छ । तसर्थ हामी सबै आ-आफ्नो स्थानबाट सचेत भएर कटिबद्ध बन्यौं, यसैमा हाम्रो "एकता र एकतामा बल हुन्छ" साथै आदिवासी तथा जनजातिहरुको भाषा, धर्म तथा संस्कृति सम्बन्धी आन्दोलनले एककाइसौं शताब्दिमा एउटा ठूलो चुनौति लिएर आएको छ यसमा हाम्रो पनि सक्रिय भूमिका प्रवाहित हुनुपर्दछ भन्ने पनि सुझाव र सन्देश दिन चाहन्छु । मुची ।

प्रस्तोता: नेत्रमणि हलक्सु र रामकुमार राइचुराई

विजयादशमी र दिपावली- २०५६ को शुभ
अवसरमा सम्पूर्ण न्यायप्रेमी नेपाली दाजुभाइ
तथा दिदीबहिनीहरुप्रति सुख, संवृद्धि तथा उत्तरोत्तर
प्रगतिको लागि हार्दिक

मंगलमय शुभकामना

जिल्ला विकास समिति

खोटाङ, दिक्तेल

परिवार

समय बुझाउने शब्दः

दिन = नुलु

रात = सिनम्

साँझ = सोम्ना

बिहान = दिस्य

बारको नामहरुः

आइतबार = मुर्मा

सोमबार = काटमा

मंगलबार = गर्नेमा

बुधबार = सङ्गर्मा

बिहीबार = घुरघुरीमा

शुक्रबार = गलमा / जानेमा

शनिबार = बाटोमा

वार = मा

श्रोतः स्व. भिमलसिंह मुरहराई

केही दुमी शब्दावलीहरुः

ऋतु जनाउने शब्दः

शरद ऋतु = छिरियाम्लो

हिउद ऋतु = धिरियाम्लो

बसन्त ऋतु = चुकुलुलेयाम्लो

वर्षा ऋतु = चिचियाम्लो

ऋतु = याम्लो

दिशा जनाउने शब्दः

पूर्व = नामअप

पश्चिम = नामलुङ्

उत्तर = नामप्य

दक्षिण = नामजु

दिशा = नामलाम्

महिनाको नामहरुः

वैशाख = जिलो १

जेष्ठ = तूप्जु २

आषाढ = चिरिम् ३

श्रावण = पात्तालु ४

भाद्र = चियम् ५

असोज = लिम्लु ६

कार्तिक = सम्लु ७

मंसिर = वृमती ८

पुष = सादुरी ९

माघ = डिकुरी १०

फागुन = हल्सा ११

चैत्र = आम्लु १२

श्रोतः स्व. भिमलसिंह राई

स्थान विशेषलाई

बुझाउने दुमीका पुराना

मौलिक शब्दहरु

बाक्सला = लाम्दिजा

सिम्पानी = दुङ्कुलु/दुम्देल

ससर्का = ससल्का

चिउरीखर्क = बाखाम्चोक

कादेल=कावादेल (खोलाको गाउँ)

नोरुङ = नोरोकु

रुमाला = रुम्बुला

जरङ्खा = मुक्तालु

दामथला = दामथला

लुम्दु = लुम्दु

प्रस्तोताः नेत्रमणि हलक्सुराई

माकपा, ६ नोरुङ्

विजयादशमी र दिपावली- २०५६ को शुभ
अवसरमा सम्पूर्ण प्रजातन्त्रप्रेमी नेपाली दाजुभाइ
तथा दिदीबहिनीहरुप्रति सुख, संवृद्धि तथा
उत्तरोत्तर प्रगतिको लागि हार्दिक
मंगलमय शुभकामना

चेतमान श्रेष्ठ

समापति

तथा

जिल्ला विकास समिति परिवार

गोरखा

वर्णाश्रममित्र लुकेको तथ्यहरूः

आज संसार एककाइसौं शताब्दीको संघारमा उभएको छ । विभिन्न धटनाक्रमसँग जुम्दै यस घडी आइपुग्दा धेरै क्षेत्रमा विकासको रूप प्रष्ट देख्न सकिन्छ । विज्ञान र प्रविधिको विकासले अन्य ग्रहहरू सुगम तुल्याउन थालिसकेको छ भने अर्को नयाँ संसार नै स्थापना भइसकेको अनुभूति दिन थालिसकेको छ । यस नयाँ संसारमा पाइला राख्नको निम्ति पुराना प्रवृत्तिमा परिवर्तन गरी आफूलाई पनि परिवर्तन गर्न आवश्यक परेको छ ताकि आजको युग जसमा हामी बाँचिरहेका छौं । त्यसँग तालमेल मिलाउन सक्षम बनौं । पुराना संरचनाहरूलाई तत्काल नसकिए तापनि विस्तारै परिवर्तन गरी युग सुहाउँदो र समयको मागअनुसार बनाएर लानु अति आवश्यक भइसकेको छ । जसमध्ये धार्मिक संस्कार पनि मुख्य हो तर दूर्भाग्य धर्म स्वयं आज आलोचनाको शिकार भइरहेको छ । यो वैज्ञानिक युगमा हामी अविश्वासनीय निरर्थक, रूढीवादी, शंकास्पद घटनालाई स्वीकार गर्दैनौं । हामी यस्तो धार्मिक आस्थाको खोजीमा छौं जसलाई मनुष्यले सरल तरिकाले बुझ्न सकोस् जो तर्क विवेकको कसौरीमा खरो उत्रियोस् । म स्वयं एक हिन्दू धर्ममा आस्था राख्ने आस्थावान व्यक्ति भएकोले मलाई लाग्छ कर्मिमा मलाई यतिसम्म त अवश्यै भन्नलाई छुट हुनुपर्छ कि आफ्नो अनुहारको कुन भागमा कालो लागेको छ । किन भने यदी हामी धार्मिक सहिष्णुताको कुरा गर्छौं भने धर्मको दृष्टिकोण सार्वभौमिक र सार्वजनिक बनाउन अनिवार्य छ ।

कसैलाई यस लेखमार्फत मैले कुनै विशेष धर्मको विरोध गरेको जस्तो लागेमा म उहाँहरूसँग माफी माग्नु चाहन्छु किनभने मेरो त्यो उद्देश्य हैन । मैले ते हामी जो कोही पनि जुन मार्गमा हिँडिरहेका छौं सो

प्रष्ट बनौं र सही पहिचानपश्चात् मात्र कदम चालौं भनी सचेत पार्न मात्र खोजिएको हो । मलाई विश्वास छ धर्मप्रति सम्बेदनशील जो कोहिले पनि यसलाई गलत अर्थमा हेर्नुहुने छैन । मैले धर्मलाई मनपरी अर्थ लगाउने धृष्टता गरेको होइन प्रमाणको निमित्त केही श्लोक र त्यस सम्बन्धी शास्त्रको नाम उल्लेख पनि गर्ने कोशिस गरेको छु आवश्यक परेमा सो शास्त्रहरू हेरेर जोकोहीले पनि गलत र सही छुट्याउन सक्नुहुने छ । धर्मले यो सिकाउँदैन कि नैतिकताको मनपरी परिभाषा गरौं र त्यसमाथि मनपरी आचरण गरौं हामी सामाजिक व्यवस्थाभन्दा बाहिर जान सक्तैनौं । सम्पूर्ण मानव जातिले एकआपसमा राम्रो सम्बन्ध र प्रेम गर्नुपर्दछ । संविधानले समानताको अधिकार प्रदान गरेको छ । यद्यपि हामी धेरै कुरामा असमान हुनसक्दछौं । हामी यस कुरामा समान छौं कि हामी सबैले कष्टको सामना गर्नुपर्दछ सहनुपर्दछ । त्यसैले हामी भित्र करुणा हुनुपर्दछ । आध्यात्मिक विकासको नाममा स्वेच्छाचार अहंकार निजी वडप्पनको भावना आउनुहुँदैन । विनम्रता सहृदयता र अरुको आवश्यकतालाई सहानुभूतिपूर्वक विचार गर्ने र उत्तरदायित्व लिने तत्परता हुन आवश्यक छ । धर्मको इतिहासले बताउँछ कि जब कुनै धर्म असहिष्णु हुन्छ तब कति दुखद परिणाम निस्कन्छ । यदि हामी कार्ल मार्क्सको मत—“गैर इसाईहरू सत्यबाट टाढा राख्न शैतानको निमन्त्रणा हो” लाई मान्ने हो र ईश्वरलाई असहनशील ठान्ने हो भने धार्मिक जगतद्वारा शान्तिले विदा लिने छ । धर्मप्रति आस्थावान मानिसले यो कहिल्यै स्वीकार गरेनन् बरु आत्मा विकासको अवरोध मानी धर्म नै परिवर्तन गरिदिए । इसाई सम्बन्धी यही दृष्टिकोणले नै धर्मको लडाई (War of Religion) जस्तो दुर्घटना घट्न पुग्यो । जसको फलस्वरूप

—मनिप्रसाद सत्भराई

यिनिहरू दुई रूपबीचको तनाव कहिल्यै समाप्त भएन । आगष्टिन र पैलेगियसको बीचमा कैथोलिक सभ्यता र प्रोटेस्टेन्टवादको विभिन्न पथको बीच जुन संघर्ष भयो । यसैबाट प्रमाणित हुन्छ । जुनधर्मयोद्धा 'क्रसेडर्स' ने आफ्नो सेना पूर्वतिर रवाना गरेको थियो उसलाई थाहा थिएन कि इस्लामको खुदा पनि त्यही गड (God) थियो जसमाथि उनीहरू पूर्ण भरोसा राख्दथे । मानिस कति बहादुर थिए उनीहरूमा एक आपसमा सम्मान एवं आदरको कति कमी थियो कति निष्ठा भक्ति थियो तर एक आपसमा सदभावको कत्रो अभाव/कुरता, लोभले उच्च-उच्च आर्दश कलंकित गरिदिएको थियो । अन्धविश्वास संकीर्ण धर्मभिमानले सहासिक र सहिष्णुतालाई धमिलो बनाइदिएका थियो । पवित्र युद्ध (काफिरद्वारा यरुसलेमको रक्षा गर्न इसाईद्वारा गरिएको युद्ध) के थियो ? के ईश्वरको नाममा असहनशीलता प्रदर्शन होइन ? तर धर्मग्रन्थले त असहनशीलतालाई पापको सजा दिएको छ । साँचो धार्मिक जीवनको अभिव्यक्ति प्रेमको रूपमा हुनुपर्दछ र उद्देश्य मानव जातिको एकता भनिएको छ ।

रुद्राक्ष, तुलशी काष्ठ त्रिपुण्ड्र भष्म धारणम् यात्रा स्नानानी होमाश्च जप वा देव-दर्शनम्

नएते पुजन्ति मनुज यथा भूतहिते रतिः

अर्थात् प्राणीको कल्याणमा निरन्तर सेवारत रहेर मानिस जति पवित्र हुनसकदछ त्यति पवित्र रुद्राक्ष र तुलसीको माला लगाएर शरीरमा भष्म दलेर तीर्थयात्रा पवित्र नदी स्नान ध्यान मनन या प्रतिमा पूजेर हुनसकदैन अब यही श्लोकलाई हामी वर्णाश्रम (हिन्दू) धर्म र आचरणसँग तुलना गरेर हेरौं वास्तवमा हिन्दू धर्म र त्यसमा आस्था राख्नेले गर्व गर्न लायकका केही कुरा छन् ? यदि छन् भने कसलाई छ ? हिन्दू धर्मभित्र जो वर्ण र आश्रमको व्यवस्था गरिएको छ । त्यसअनुसार ब्राह्मण आफ्नो जन्ममा खुशी मनाउन सक्दछ किनभने ऊसँग धर्म एवं सम्मान छ क्षेत्रीयको राज्यसत्ता र ऐश्वर्य छ तर वैश्य र शूद्रसँग वर्णको आधारमा के छ ? (मनुस्मृतिको १/९९ श्लोकलाई हेरौं ॥

ब्राह्मणो जायमानोहि पृथिव्यामधिजायते ।
ईश्वरः सर्वभूतानां धर्मकोशस्य गुप्तये ॥९९
सर्वस्व ब्राह्मणस्येदं यत्किञ्चिज्जगती गतम् ।
श्रेष्ठयेनाभिजनेनेदं सर्ववैब्राह्मणोऽकहति ॥१००

अर्थात् ब्राह्मण जन्मदै समस्त जीवहरू मध्ये श्रेष्ठ हुन्छ । ऊ सबै प्राणी जगतको ईश्वर र धर्मको खजनाको रक्षक हो । यो संसारमा जे-जति सम्पत्ति छ त्यो ब्राह्मणको नीज सम्पत्ति हो । उसको उत्तम जन्मको कारण सम्पूर्ण सम्पत्ति पाउन योग्य छ ।

अब हामी विचार गरौं यदि कुनै धर्मशास्त्रले खुलेरै कुनै सम्प्रदाय वा वर्णको गुणगान गाउँछ र जन्मदै सर्वश्रेष्ठ घोषणा गर्दछ भने त्यस धर्मभित्र अन्य वर्णको स्थिति कस्तो होला ? हाम्रो धार्मिक ग्रन्थमा जन्मको कारण वर्ण निश्चितता गरिएको छ अर्थात् ब्रह्माको शरीरको माथिल्लो भागबाट ब्राह्मण र क्षेत्रीय उत्पन्न भएको र शरीरको तल्लो भाग (कम्मर भन्दा तल) बाट वैश्य र शूद्रको उत्पत्ति भएकोले शरीरको तल्लो भाग अपवित्र हुने भएकोले सो दुई वर्ण वैश्य र शूद्र वर्ण अपवित्र र अछुत् मानिन्छ । जब जन्मदै कुनै वर्ण अपवित्र र अछुत् मानिन्छ

भने ती वर्णले सो धर्ममा आस्था राखे वापत गर्व गर्ने ठाउँ कहाँ रह्यो ? जुन पतित अवस्थाबाट हिन्दू जाति गुजिरहेको छ त्यसको निमित्त विचारशील हिन्दूहरूले लाज मान्नु पर्दछ । प्रत्येकले अब सोचनुपर्ने अवस्था छ कि वास्तवमा तल्ला जातिहरू बचिरहेका छन् ? मानसिक दासत्व स्वीकार गर्नलाई नै हिन्दू भएको हो- गीता ३/३५ मा भनिएको छ,

श्रेयान् स्वधर्म्मो विगुणः परधर्म्मोऽस्वच्छितात् ।
स्वधर्मे निधन श्रेयः परधर्म्मो भयावहः ॥

अर्थात् आफ्नो धर्म गुणहीन होस् तैपनि राम्रो हुन्छ तर अर्काको धर्म जति नै गुणवान भए तापनि राम्रो हुँदैन । अर्काको धर्म पालना गर्नुभन्दा मर्नु वेश किनकि अर्काको धर्ममा खतराले भरिएको हुन्छ । यसको अभिप्रायः कुनै तल्लो (दलित) जातिको छोराछोरीले असल शिक्षा पाए पनि अध्यापनको कार्य गर्नु हुँदैन भने केही ज्ञान नै नभएको ब्राह्मणको छोरोले पण्डित्याइँनै गर्नुपर्छ । त्यसैले रामचन्द्रले शम्बुकको टाउको काटेका थिए- कारण शम्बुकले शूद्र भएर तपस्या गरेको थियो । पहिले त वैश्य शूद्रलाई यो पाठ सिकाइयो कि परमात्माले तिमीहरूलाई जे काम सुम्पिएको छ त्यही गर्नुपर्दछ अन्यथा सद्गति पाइँदैन । अर्काको काम गर्दा सोभै नरकमा गइन्छ यति मात्र हैन अझ यसलाई जोड दिएर पूर्वजन्मको फल भनेर भुलभूलैयामा पारे हामीले अहिले भोगिरहेका छौं ती सब पूर्वजन्मको कमाई हो पूर्वजन्ममा जसले जस्तो कार्य गरेको छ, परजन्ममा त्यसैको फल प्राप्त हुन्छ । अवश्यै पूर्वजन्ममा खराब कार्य गरेका थियौं त्यसैले वैश्य शूद्रको घरमा जन्म भयो नत्र ब्राह्मण परिवारमा जन्मने थियौं त्यसैले अर्को जन्ममा ब्राह्मण भई जन्मनको निमित्त तिमीहरूले आफ्नो कार्य (वैश्यले वैश्यको, शूद्रले शूद्रको) गर्नुपर्दछ । तिमीहरूको यसैमा कल्याण छ । ब्राह्मण क्षेत्रीयको यो विपालु तीर अचुक सावित भयो । त्यसैले वैश्य र शूद्र दुवैले ब्राह्मण क्षेत्रीय दुई प्रभूको

मन, वचन र कर्मले दास बने । यी कठमुल्लाहरूलाई यति पनि थाहा भएन कि पैसा खर्च नै नगरी तिनीहरूलाई दास बनाउने न त कुनै परमात्मा छन् जसले जन्मदै उनीहरूको वर्ण निर्धारण गर्दछ र कार्य विभाजन गरिदिन्छ न त कुनै पूर्वजन्ममा उनीहरू थिए । खराब काम गरेर त्यसैको फल यो जन्ममा भोगिरहेको छन् । बरु वर्ण भेद गरेर दासताको यो हदमा पुर्‍याउने आफ्नै धर्मभित्रका मानिसहरू हुन् जसले वर्ण व्यवस्थाको महाजालमा फसाएका छन् । धर्म र धर्मशास्त्रको नाममा फटाहा जालिले सोभा सिधालाई तह लगाउने योजना बनाएका छन्, छल गरेका छन् । राजा रामचन्द्रको हातबाट गरिएको शम्बुक वध श्रीकृष्णको दाजु बलरामले गरेका लोमहर्षक सुतवध आचार्य द्रोणद्वारा एकलव्यको दाहिने हातको औंठा कटाउनु कठोर छल हैन ? आश्चर्यको कुरा त अझ जब राजा रामचन्द्रले शम्बुकको घाँटीमा तलबाट प्रहार गरेका थिए त्यसबेला यो भूलिरहेका थिए कि उनको कुलगुरु महर्षि वशिष्ठ जसको चरणमा रामचन्द्र शिर झुकाउँथे एक वेश्यापुत्र थिए जसले तपश्याकै बलले ब्राह्मणपद प्राप्त गरेका थिए । अब विचार गरौं जब शम्बुक शूद्र भएकै कारण तपश्या गर्नबाट बञ्चित भई मृत्युवरण गनुपन्थो भने वेश्यापुत्रले त्यो अधिकार कसरी प्राप्त गरे ? के चाँच्चे वैश्य र शूद्र भन्दा वेश्यापुत्र उच्चकुलीन हो त ? केवल फटाहाले सोभालाई दबाउने कुचक्र मात्र हो । यही तथाकथित बाठा समुदायभित्र केही दूरदर्शी पनि थिए जसले भविष्यमा विद्रोह हुनसक्ने र उनीहरूको कुचालको हण्डी फुट्ने देखेपछि तल्लो सम्प्रदायमा एकता हुन नदिने अर्को ठूलो षडयन्त्र गरे । जसको फलस्वरूप एक आपसमा अन्न जल ग्रहण नै निषेध बनाइदिए त्यसिले पनि चित्त नबुझेर प्रत्येक जातिलाई पनि उप जातिमा विभाजन गरी टुक्रा-टुक्रा बनाएर तितर-बितर बनाइदिए हरेक उपजातिको बीच सरल किसिमले सवाल

नहोस भनेर फरक-फरक भाषा निर्माण गर्न लगाए । यदि कुनै जातिमा भुलबस त्यो भएन भने प्रत्येक उपजातिमा अन्न पानी ग्रहणमा निषेधित नियम लागू गरे । "नेवारको एक भाषा सय चूल्हा, किराँतीको एक चुल्हा सय भाषा" भन्ने कथनले यसलाई अझ प्रष्ट बनाउन सकिन्छ । जब यिनीहरूबीच एकता हुँदैन तबसम्म यिनीहरूलाई गजबसँगले दास बनाउन र मनलागेसम्म लुट्न पाइयो । अब एक चोटी लुटको प्रवृत्ति हेरौं-

यो वैश्यः स्याद् बहु पशुहीनं क्तु रसोमपः ।
कुटुम्बात्स्य त ब्रह्ममाहरेद्यज्ञसिद्धये ।

मनु ११/१२

अर्थः जुन वैश्यसँग धेरै पशुहरू छन् र यज्ञ गर्दैन सोमरसपान गर्दछ । त्यसको धन यज्ञ पूरा गर्नको निम्ति लुट्नु । अर्थात् जो वैश्यसँग धेरै धन भएर पनि यज्ञ नगरी बस्छ, त्यको धन यज्ञको निम्ति लिनु कति सजिलै जाल विछ्याइएको छ । धनवान वैश्य आफैँ यज्ञ गर्दछ भने उसको धन ब्राह्मणकोमा स्वतः जान्छ । यदि त्यसो भएन भने जवर्जस्ती यज्ञको नाटक गर्नु र सिंह- भाग आफ्नोमा बनाउनु अर्काको परिश्रम सित्तैमा हडप्नु यो भन्दा सफल चाल कुन हुनसक्ला र ? अझ शूद्रको भागमा हेर्ने हो भने त बिचराको पात्र बाहेक केही छैन महर्षि अत्रिले लेखेका छन्-
वध्यो राज्ञा सबै शूद्रो जपहोमपरश्च यः ।
यतोराष्ट्रस्य हंता सौ यथा वहश्चैव जलम् ।

अत्रि १९१॥

राजाले जप- होम ब्राह्मणोचित कर्म गर्ने शूद्रको वध गर्दिनु उचित छ किनकि पानीले आगोलाई नष्ट गरेभैं जप-होम गर्ने शूद्रले राष्ट्रलाई नष्ट गर्दछ । अब हारितजीको विचार पनि हेरौं-

धारण जीर्णवस्त्रस्य विप्रस्योच्छिष्ट भोजनम् ।
स्वदारेषु रतिश्चैव परदार विवर्जनम् ।

इतथ कुर्यात्सदाशूद्रो मनोवाक्कायकर्म भि ।
स्थानेपेन्द्रमवाप्नोति नष्टपापः सुपुण्यकृत् ॥

२/२४॥

शूद्रले पुरानो वस्त्र मात्र लगाउनु ब्राह्मणको जुठो खानु आफ्नो स्त्रीसँग मात्र प्रेम गर्नु अन्य स्त्रीसँग टाढा रहनु । यदि शूद्रले मन, वचन र कर्मले यही प्रकारले आचरण गरिरहेमा सम्पूर्ण पाप नष्ट भई पुण्यको प्रभावले इन्द्रको पदवी प्राप्त हुनेछ । वाह ! कस्तो गुलियो आस्वासनको पोको ? जुन पद प्राप्त गर्नको निम्ति चक्रवर्ती क्षेत्रीय राजाहरूले पनि बिना एक सय अश्वमेघ यज्ञ नगरी सक्दैन थिए भने सो पद बचाई राख्न इन्द्र स्वयंले आश्वमेधिक घोडा चोरी गर्दथे । त्यो पद शूद्रलाई त्यत्तिकै प्राप्त गर्न दिने ? अभिप्रायः के हो ? जो पनि भन्न सक्ने छ शूद्रलाई आजीवन गुलामी बनाइरहने बिचरा शूद्रहरू कतिले इन्द्रको पद प्राप्त गर्नको निम्ति जीवनभर ब्राह्मणको जूठो र फाटेको कपडा लगाएर बिताए । शूद्रलाई इन्द्रको पद त प्राप्त भएन तर ब्राह्मणलाई एउटा यस्तो दास अवश्यै प्राप्त भयो जो राम्रो लगाउन र चोखो मीठो खान चाहँदैन ।

अब पुनः विचार गरौं त यति सस्तोमा दास प्राप्त गर्नु चलाखी होइन ? जब-जब यसरी शूद्र ब्राह्मणकाल आयो अन्य जाति अन्याय र अत्याचारको जाँतोमा विभिन्न बहानामा पिसिरहे । यिनीहरूको धन कुनै न कुनै स्वार्थपूर्ण बहानामा खोसिदै रह्यो र कहिल्यै आफ्नो श्वेच्छाले प्रयोग गर्न पाएनन् । जेहोस् अब समय धेरै परिवर्तन भएको छ र हामी सबैले परिवर्तनको धारमा बहने कोशिस गर्नु आवश्यक छ अन्तर्हृदयदेखि नै नकि हात्तिको देखाउने दाँत मात्र नहोस् । अझ पनि समाजलाई वर्णाश्रमको पद्धतिभित्र बाँधि राख्ने प्रयास गर्ने हो भने र जन्मका कारण त्रिशिष्टताको अभिमान राख्ने हो भने हामी अगाडि बढ्ने हैन समय घडीबाट पछाडि धकेलिनै छौं, यसले राष्ट्र निर्माण र विकासमा अवरोध ल्याउने छ । आज पनि हामी छुवाछुत अन्न पानी ग्रहणलाई व्यवहारमा लागू गर्न

खोज्यौ भने यो भन्दा पीडादायी र दुःखद घटना अरु हुनसक्दैन ।

एउटा समाज, राष्ट्र मात्र स्वयंमा केही गर्न सक्तैन । यो हामीले भोगिरहेका परिस्थितिहरू हुन् । अन्य राष्ट्रको सद्भाव र सहयोग नभई कुनै राष्ट्रको अस्तित्व सायदै रहेको होला यस्तो अवस्थामा राष्ट्रको अति सानो एकाईभित्रका हामीमा सद्भावको कमी भयो भने हाम्रो भविष्य कस्तो हुनेछ ? त्यसकारण हाम्रा पुराना संरचना जसले हामीलाई विभाजनको दिसामा उन्मूख गरायो त्यसलाई परिवर्तन गर्न आवश्यक छ जसको निम्ति नयाँ कदम चाल्न र नयाँ युगमा पदार्पण गर्न आवश्यक छ । सम्पूर्ण हिन्दूहरूले परस्पर भेदभावलाई एकातिर पन्छाएर अगाडि बढ्नु पर्दछ । कसैले कसैलाई विभिन्न शास्त्रको नाम दिएर धोका दिएर स्वार्थ साधनमा लाग्नुबाट सचेत हुनु आवश्यक छ किनभने यो ज्ञान र तर्कको युग हो धाँधली र बेइमानको होइन । कुनै पनि धर्मालम्बीले भेडाको छाला ओडेका ब्वाँसाहरूलाई ब्वाँसो हो भन्न सक्षम भइसकेका छन् । गाईको रङ्गमा रङ्गाइएको गधालाई गाई बाघको छाला ओड्नेलाई बाघ मान्ने कोही छैन । त्यसैले-अब हामीले कुनै पनि धर्मभित्रका अन्धविश्वासमा फसेर वैदिक कालदेखि चलिआएका कुसंस्कारलाई त्याग्ने आँट गर्नु आवश्यक छ । हामीले धर्ममा लचिलो बनी "विश्व-वन्धुत्तो, सच्चा नागरिकपना एवं शुद्ध राष्ट्रियता नै महान धर्म हो" भन्ने सम्झी अगाडि बढ्नु पर्दछ । कुरा वर्णाश्रमको मात्र हैन कुनै पनि धार्मिक दर्शनमा आउने मानवहित विपरितको कुराहरू छन् भने दुर्गुणलाई फाल्नु र सगुणलाई बचाउनु हाम्रो सच्चा इमानदारिता हुनु पर्दछ । मुची ।

(ग्रन्थ अनुवादमा सहयोगी मित्र

छदमप्रति अभारी छु ॥

□ बाक्सिला,

पो.ब.नं: ९२४४, काठमाडौं

नेपालमा जातीय विकासको आवश्यकता

नेपाल एउटा विश्वको सानो मुलुक भए तापनि यहाँ विभिन्न जातजाति, वर्ण तथा धर्मालम्बीका मानिसहरू बस्छन् । जस्तै ब्राह्मण, क्षेत्री, गुरुङ्ग, शेर्पा, राई, लिम्बू, नेवार, मगर, विश्वकर्मा, दर्जी, साकी, थारु, धिमाल, सतार, मिश्र, साह, यादव, कोचे, मेचे, माझी आदि । यस देशको राष्ट्रिय भाषा नेपाली भए पनि ती विभिन्न जातिहरूको आफ्नै स्थानीय तथा मातृभाषाहरू पनि छन् । नेपालमा जातीय विविधता मात्र नभएर भौगोलिक विविधताको कारण यहाँ क्षेत्रीय भिन्नता पनि छ । जस्तै उत्तरी हिमाली क्षेत्र, पहाडी क्षेत्र र दक्षिणमा रहेको तराई क्षेत्रमा बसोबास गर्ने मानिसहरूको रहन-सहन, पहिचान तथा वर्णमा एकदमै भिन्नता छ । तराईमा बसोबास गर्ने आदिवासीहरू जस्तै: थारु, धिमाल, सतार आदि श्याम वर्णका छन् भने हिमाली भेगतिर बस्ने सेर्पा, तामाङ्ग, गुरुङ्ग तथा पूर्वी पहाडी भेगमा बस्ने लिम्बू, राई आदि गहुँगोरो र छोटो कदका हुन्छन् ।

नेपालको भौगोलिक विविधता, राजनैतिक चेतना, धार्मिक तथा जातीय परम्पराको कारण यहाँ बसोबास गर्ने विभिन्न जातिहरूको बीचमा धेरै असमानता पाइन्छ । खासगरी शैक्षिक, राजनीतिक सलग्नता, आर्थिक, र पेशागत भिन्नतालाई प्रमुख मान्न सकिन्छ ।

२००७ सालको प्रजातन्त्र प्राप्तभन्दा अगाडि नेपालमा शिक्षाको स्थिति प्रायः शून्य नै थियो । देशमा एउटा मात्र महाविद्यालयको रूपमा 'त्रि-चन्द्र कलेज' थियो । ब्राह्मणका छोराहरूलाई संस्कृत पढ्नको लागि ठाउँ-ठाउँमा एक दुईवटा संस्कृत पाठशालाहरू स्थापना भएका थिए । धेरै वर्षसम्म राणाहरूले सारा नेपालीलाई अन्धकारमा राखी एकतन्त्री शासन गरेका थिए । जसले गर्दा उनीहरूले सचेत र संगठित हुने मौका कहिले पनि पाएका थिएनन् । प्रजातन्त्रको अभ्युदय पछि नेपाली जनतालाई केही मात्रामा राजनीतिक चेतना प्राप्त गर्ने अवसर मिल्यो ।

तर राजनेताहरूको आपसी असाहिष्णुता, अदूरदर्शिता तथा असक्षमताले गर्दा फेरि २०१७

सालमा एकतन्त्रीय पञ्चायती व्यवस्थाको सूत्रपात भयो । यसलाई पनि २०४६ सालको जनआन्दोलनले समाप्त पारिदियो । जनआन्दोलनको सफलतापछि तीन पटक आम निर्वाचन सम्पन्न भई सरकारहरू गठन भइसकेको छ ।

यसरी २००७ सालमा पहिलो पटक प्रजातन्त्र प्राप्त भए यता हालसम्मको घटनाक्रमले गर्दा अधिकांश नेपाली जनताले राजनीतिक चेतना प्राप्त गरिसकेका छन् । सञ्चार, यातायात र शिक्षाको क्षेत्रमा भएको विकासले धेरै नेपालीहरूलाई राष्ट्रको बारेमा सोच्ने चेतना प्रदान गरेको छ । उनीहरूले पनि देश विकासको कार्यमा सबै नेपालीको उत्तिकै हात छ भन्ने कुरा बुझ्न थालेका छन् र आ-आफना हक र अधिकार खोजिरहेका छन् ।

त्यसकारण अबका राजनेताहरूले यो सोच्ने बेला आएको छ । केही सीमित व्यक्तिहरूको प्रयासले मात्र देशको उन्नति हुँदैन । जसमा सम्पूर्ण नेपालीहरूको सकृय सहभागिताको आवश्यकता पर्दछ । सबै नेपालीहरूलाई सहभागी गराउन उनीहरूलाई जिम्मेवारी दिइनुपर्दछ अथवा उनीहरूको पनि प्रतिनिधित्व गराइनुपर्दछ ।

हाल देशमा कृत्रिमरूपले विकसित नवधनादय तथा उपव्युक्तहरूको जमातको बाहुल्यता बढ्दै गइरहेको छ । जसले गर्दा फरक-फरक जातमा मात्र भिन्नता नभई एउटै जातिभित्र पनि विभिन्न तहहरू सिर्जना भएको देखिन्छ । जुन आजको यो भौतिक समाजमा टुटकारो समस्या बन्न सक्छ । नेपालको अधिकांश भूभाग गाउँ नै गाउँले भरिएको छ भने नव्ये प्रतिशत जनता कृषिमा आश्रित छन् । जुन कठोर र कम फाइदाजनक पेशा हो ।

नेपाल यातायातको विकासमा ज्यादै पछि परेकोले र सामाजिक संरचनाको कारणले गर्दा यहाँ खास-खास जातका मानिसहरू खास-खास ठाउँमा पृथक भएर बसोबास गर्दै आएका छन् । राजनीतिक पार्टीहरूले आफ्नो मोटो बैंक बढाउन जातीय सन्तुलनको आडम्बरी नारा दिएर जातिगत बाहुल्यताको आधारमा आफ्नो पार्टीको उम्मेद्वार

राजकुमार सत्तराई, उप-प्राध्यापक
परीक्षा नियन्त्रण कार्यलय बल्लु

बनाउँछन् । वास्तवमा चुनाव जित्ने मनशापले मात्र कुनै जाति विशेषलाई हेर्नु त्यस जातिलाई ठगिएको मान्न सकिन्छ । किनभने साँच्चै नै उ योग्य र सक्षम छ भने देशको कुनै पनि ठाउँमा अथवा जातिगत हिसाबले कम बाहुल्यता भएको ठाउँमा पनि उसलाई स्थान दिन सकिन्छ । अथवा अन्य राजनीतिक तवरले गरिने महत्वपूर्ण पदहरूमा नियुक्ति गर्न सकिनेछ । त्यस्तै जुनसुकै ठाउँमा पनि कम जातीय बाहुल्यता हुने जाति विशेषको सक्षम व्यक्तिलाई स्थान दिन सकिन्छ ।

अनेकतामा भएको एकतालाई निरन्तरता कायम राख्दै देशलाई एक ढिकका बनाई देशको द्रुततर विकास गर्नु नेपालमा बसोबास गर्दै आएका सम्पूर्ण जातजातिको विकास हुनु अनिवार्य छ । यसको लागि राजनैतिक पार्टीहरू र ती जातिवाट अगुवाई गर्ने व्यक्तिहरूको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ ।

यसरी देश निर्माणको काममा सम्पूर्ण नेपालीहरूलाई उत्तिकै जिम्मेवारी अथवा अवसर प्रदान गर्न सकियो भनेपछि देशमा घट्टन सक्ने जस्तोसुकै दुर्घटनावाट बच्न सकिनेछ । सरकार भनेको देशरूपी बगैँचाको माली हो । जसरी मालीले बगैँचाका प्रत्येक फूलका विरुवालाई एकनाशले हेरबिचार गर्दै मलजलको व्यवस्था गर्दछ र एक आकर्षक बगैँचाको निर्माण हुन्छ त्यसै गरी हाम्रो सरकारले नेपालमा रहेका प्रत्येक जातिलाई आर्थिक, राजनैतिक, शैक्षिक साथै सामाजिक मर्यादाको रूपमा सचेत गराई अविखण्डित रूपले सन्तुलित विकास गर्दै लैजान नितान्त आवश्यकता देखिन्छ र यही नै आजको माग पनि हो । मुची । ●●●

बहिनीलाई चिट्ठी

लैनचौर, काठमाडौं
असोज- ८, २०५६प्यारी बहिनी
अमीम माया

लामो समयपश्चात आज नै तिम्रो पत्र पाएँ । तिम्रो व्यक्तिगत शैक्षिक उन्नति, सपरिवार र सिङ्गो समाजको बारेमा सबिस्तार ताजा खबरहरू जान्न पाउँदा म अति हर्षितछु र विगतमा म पदेश लाग्दा तिम्रो तोतेवोली कानमा गुञ्जिएको अहिले भै लाग्छ, तर आज मा.वि. स्तरमा पढ्ने भैसकिछ्यौ । पिछ्छिडिएको समाजको बाबजूद तिम्रो शैक्षिक उन्नतिको प्रशंसा गर्न म आफ्नो कर्तव्य सम्भन्धु र तिमी जस्ता सचेत सन्तानले आफ्नो भाषा, संस्कृति र गाउँले परिवेशको सम्मान गर्न थप योगदान पुर्याउनेछौ भन्ने कुरामा म आशावादी छु ।

गाउँमा अभिभावक वर्ग मिश्रित दुमी भाषामा वात माने अनि अधिकांश नयाँ पुस्ताले आफ्नो मातृभाषाको बेवास्ता गर्ने हुर्कदो संस्कारप्रति हामीले सजग हुनुपरेको छ यो बेला । यतिका वर्ष आफ्नो जन्मथलोदेखि टाढा रहँदा मलाई सज्जन गाउँलेहरूका यादभन्दा बढी आफ्नो भाषा र संस्कृतिको खातिर लाग्ने गरेको छ । यहाँ गाउँलेहरू त कोही कहीं कतै भेट्न सकिएला तर भाषा र संस्कृति लोप भैसकेपछि फेरि पाउने कहाँ, कसरी ?

साउने डिलवाट सुन्दा गाउँ नै गुञ्जिने गरी घर-घरै तान बुन्ने चलन पनि त ठ्याम्मै बन्द भएछ रे हो । गल्लिघरे दाइले भने अनुसार सवैको मतानमा तान सामग्री थन्किएको छ रे ! आँखाको कमजोरीले आमाले समेत तान बुन्न छोड्नुभएको खबरले मलाई खिन्न बनायो र जमाना निककै छिपेको महसूस पनि भयो । परम्परादेखि बचाइराखेको हातको सीप र जनजिब्रोमा जडित प्यारो मातृभाषालाई जानाजानी उम्काउनु निश्चय नै अपूरणीय क्षति ठहर्नेछ, हाम्रै लागि हैन र !

सिउरेनी डाँडाको एकले चौतारो र आहाले डाँडाको बगले चौतारोको नामनिशाना हरायो भन्ने सुन्दा मलाई औधि दुःख लागेको छ । जोर आहालको वर ढल्दा त्यो ठाउँ कति विरुप भयो होला हैन ! अनि त्यहाँ पीड थाप्ने चलन नि त ! देवीथानको डाले कटुस, पैयू र काफल अनि भूमेथानको गुराँस, उत्तिस र चिलाउनेको बोटहरूले भने गाउँको शोभा बढाइराखेकै होला हैन ! अनि गाउँको सिरानमा निर्मित शान्ति स्मृतिस्थलको बगैँचाको हेरविचार विगतको सौचअनुसार नै हुँदैछ कि !

गाउँले परिवेशमा पर्याप्त समय नपाएर पढाईमा ध्यान दिन नपाएको र उच्च अध्ययनको लागि शहरमा पसी शैक्षिक उद्देश्य पूरा गर्ने तिम्रो कौतुहलता मनासिव छ । किन्तु, गाउँबाट रहर्ले मात्र शहर भित्रिने लहर बढेको सुन्दा भने म आश्चर्यमा परेको छु । त्यतिका स्वच्छ, शान्त र सुन्दर गाउँघर, सज्जन इष्ट-मित्र अनि मान-मर्यादा तथा हार्दिकता बोकेको शुद्ध र पवित्र संस्कृतिलाई चटक्कै त्यागेर मिश्रित संस्कारमा विडम्बनाले भाँडिएको र फोश्रो आडम्बरले पात्तिएको कोलाहलपूर्ण नामर्दाको नगरमा बराली हिडेकाछौ हामी सज्जन गाउँलेजन । तर बहिनी तिमी भने भुलेर पनि आफ्नो उद्देश्यबाट विचलित नभयस् है ! किनकि समाजले लिने दिशा र गति त्यस समाजले हुर्काएको हरेक सन्तानमा नै निहित रहन्छ ।

तिम्रो पत्रले मलाई यस मानेमा पनि प्रफुल्ल तुल्याएको छ कि गाउँका हरेक लालाबालाहरूलाई अनिवार्य रूपमा विद्यालयमा पठाउने, विहेवटुलामा जाँड-रक्सीको मात्रासँगै फजुल खर्चको दायरा घटाउने, वन जंगलको संरक्षणसँगै नयाँ बिरुवा लगाउने र लगाएको बिरुवालाई बचाउने अनि सूर्तिको सेवनलाई डाँडा कटाउने अभियानको थालनी भैसकेछ ।

यहाँ मेरो व्यक्तिगत सवालमा भन्नु पर्दा दिनचर्या सहज रूपमा बित्दै रहे तापनि परिस्थिति सदा सरलबाट जटिलतिर बग्दोछ, एकपछि अर्को त्यसपछि चर्को गरी कर्तव्य र उत्तरदायित्वका धरोहर आकासिदै छन् । अपितु आजसम्म नितान्त व्यक्तिगत बाहेक सामूहिक प्रयासहरूमा सामेल नभएको चाहिँ पक्कै होइन । अनि आफू जन्म हुर्केको प्यारो गाउँघरलाई समेत भुलेको चाहिँ छैन । केवल हरक्षण कार्य-व्यस्तताको चाँजोपाँजो मिलाउँदैमा फुसद निकाल्न नसक्दा फिर्त पाएको छैन गाउँघरसम्म ।

अन्त्यमा दुमीकिराँतराई फन्सिकिमको पहलमा प्रकाशित हुने पत्रिकाको लागि तिमीजस्ता नौला प्रतिभाहरूका लेख, रचनाहरू (गाउँस्तरबाट अझ बढी) लाई प्राथमिकता दिइन्छ भन्ने यथार्थलाई फिक्का रूपमा लिने छैनौ भन्ने लागेको छ मलाई । यसैगरी आफ्नो विशुद्ध संस्कृतिको मर्म बुझी मनाइने हरेक पर्वमा सबैले गर्व गर्न सिकौं साथै आफ्नो नामको अन्त्यमा दुमीलाई लेख्ने बानी बसालौ । यिनै सन्देश त्यहाँ सबै शुभचिन्तकहरूलाई सुनाइदिनेछौ भन्ने आशासहित पत्र बन्द गर्दैछु । धन्यावाद !

सदासर्बदा तिम्रो भलो चाहने दाजु
चक्षुबन्धु किराँत (दुमी)

छारुम् मिर्मेवी सफु

ओछारुम् विमें
सेन्मिन्सोकां

दुमोयपाका आ सफु तिदु । आपो पणेछुक्सी किम कायो देलविम खल्ल खान्थे चुक्तुयो आडुवि खान्थे नुसिछुकु । आभो किम्लुखुदुका लाम्थियोयो आनि लेम पाल्सो आजेथिडुम् तेयो हेडा लोता, खोयो माम्मो खोति (मा.वि) पणेछुक्सा छुना आनिरिछ । यविछुइसिम देल्ला मोदुम हुन्पान्ना आचाफुम्बि आडुवि नुसि छुकुम् गोताका आनि हेडाम च्चु चाचामुआडा होपुपो देल, ब्र, हूदुम हदुम लम्सा, चाम्ना भाविना कोककोक्सि तुना आचाप्तानि आक्सा लम्गोता आडुवि ।

देलवि दुष्पिमू फान्चीम् ब्रवि तुम् मुक्सा मन च्चु चाचामू होपुपो ब्रपो मिक्छे, मातुक्सा छुकुम्आ इडकि खलआ मिन्ना छत्ता, तेदुथो, ताम्मोथो पाखा मुसोका आडुवि दुमो ब्र हूदुमहदुम्पो मिन्सि लम्गोता । मिनु चाम्ति खोयो ब्र चाम्ताखो हना खम्ला ?

साउने डीलला डिन्पोयो देलवि माम्मो तो पुक्सा रेवस् चामुए माका । लाम्दुकिम्बिम् पेपेआ आखे खलपो किम्बी तोखोम्बि ग्रोछुआ तोवो व्याक्देत्ता ए । मामाआ मिक्सि खान्थे मादोनाआ तोपुना लिन्तिम् आक्सा डिडु यो ओगोः फियु मका थोआकाइसिम हेडायोल । आभो विका मुसो हन्पोम् सिकीपारी लेम्चोवि गुसोहम् ब्र चुक्सा कोक्सोकाडा लेना चामुन्ना इताडा ।

सिउरेनीविम् तुक्बल्लिक्कदम् कायो आहालेविम् भाराबल्लिक्कदम् चाम्नानिरिए माका, ताम डिडुयो ने गो भ्रिचि ओपो । जोर आहालविम् वारा थियुयो हितो खाइयु य । माम्बि पिङ्गो दत्तानि माका ! देविथानविम् इंसिसि, पुईसु कायो जरेम्सी मन भूमेथानविम् तक्तेवु, वार्तिवु कायो यामिवुआ देल दयावाक्ता य । देलतुविम् “शान्ति स्मृती स्थल” मिन्नी थाम्पुविम् पुमाथाम्पु खान्थे सेइसो आमोतिडुतानि य ।

देलवि मुसोका माग्रास्नाआ खान्थे पणेछुना मादोना का यपाका देलपाखा खस्सोका पणेछुक्सा आपो मिन्सि खानुम्सा गोता । खोयो देल लोक्खस्सोका पाखातुडा वुल्सा भारापो वारी डिंसोका आडु अवाक्चिम् अलिचो माम्मो खानुक्सा, स्याइगो-स्याइगो देल, होपुपो नुसि देल लोन्खन्नाका तेहेम वारी चामुम मिनु आ होपुवि होपुडा चामुक्सा तेहेम वारीखवि मोना वुल्ना लुम्तानि । आनिआ होपुपो मिन्सि माचामुन्ना मिडको-मिडको होपुपो लाम्दु दिना म्यै ! भिंका आकितयो देलविम् चुचाचामुपो खुर्विडा देल्पो लाम्दुइस्ति ।

देलविम् चुचुम् चेइकिम् खक्सा, ची सक्सा, दुमो सोजा मामोक्सा, वु लेक्सा, वर्मुक्सा, मन देल्ला सुर्ती तुडुसा वारी कल्सा डिडुयो आडुवि नुसिछुकु । आडु खान्थेडा मोथिडुतो ताम्बि । आम्ना आसाला मुसो वुर्थिडुता तुमुलु ससायो । खोयो होपुपो कायो खलपो मिन्सि हेडा साम्फार्थत्तो । होपु बुन्पो थाम्पु मिन्सोकायो माम्बि हुन्पिन्ना मायुनाआ । नुवि चुक्चुक्सि गोता तेयो माग्रास्नाआ तुडा ।

खलवि दुमी किरात राई फन्सिकिमआ लाक्सा “इसिलिम सफु” (सेउली पत्रिका) वि माम्बा यो चप्सोका फिंसा मोनि । होपुपो देलविम् खल हलहस माचामुन्ना मुसो हक्ति । मका होपुपो नु चप्तीयो दुमी रदु चप्सा मुक्ति, ताम तुम्मुडा माम्बि भाराआ डिनिनु आस्सो तेयो तेदुडा । अलनुऔ (छिलछिल) ।

आमेपे

मिक्सि रदु दुमी हलक्सु

विजयादशमी र दिपावली- २०५६ को शुभअवसरमा सम्पूर्ण नेपाली
दाजुभाइ तथा दिदीबहिनीहरुप्रति सुख, संवृद्धि, सुस्वास्थ्य तथा उत्तरोत्तर
प्रगतिको लागि हार्दिक मंगलमय शुभकामना

अध्यक्ष

तथा

सप्तेश्वर गा.वि.स. परिवार

प्रयास

विष्णु कला दुमीराई 'अन्तनाद'

चन्द्रमाको उज्यालो प्रकाश पुगेर पनि
औंशीको रातबाट बिउँफन फुसँद नपाएका
मेरो पिडादायी समाजलाई
उज्यालो बत्ती वाली दिने
प्रयास गर्दैछु म ।

आकाश मुनी, धर्ती माथि बसेर पनि
पल्लो र वल्लो गाउँमात्र संसार हो भन्ने
डल्ले र कालीका आमा, बाबुहरूलाई
ठूलो संसार देखाउने
तरखरमा छु म ।

वस्तु चराउन जाने माथिल्लो घरको सानीलाई
हलो जोत्ने तल्लो घरको च्यान्टेलाई
घांस दाउरा गर्ने पल्लो घरको भुन्टीलाई
वाह्रखरी सिकाउन
धेरै इच्छुक छु म ।

औंशी पछि पूर्णिमाको रात कसरी आउँछ ?
रातपछि दिन कसरी परिवर्तन हुन्छ ?
स्वतन्त्र र मुक्ति कसरी मिल्छ भनेर
धेरै विचार मग्न भएर
जोखना केलाउँदै छु म ।

शुभारम्भ कताबाट कसरी गर्ने ?
व्यक्तिबाट गरुं या समाजबाट ?
(?) प्रश्न चिह्न कताबाट हटाउँ ?
चिन्तित र उत्साहित हुँदै
साइत जुराउँदै छु म । □□□

जन्माआं हौमी एक नवयुग

बाघधन दुमीराई

आओ दुमी साथीभाइ
छैन है हामीमा कुनै कमी
भाषा, धर्म र संस्कृति
छुन है हाम्रो पनि
विदी, बाहनी घरभित्र आ लुक्नु हुन्न
शत्रुका सामुन्ने कदापि भुक्नुहुन्न

हामी दाजुभाइ कहिल्यै फुटनु हुन्न
धेरै अवेर भयो अब सुत्नु हुन्न

हातमा हात सबैले मिलाउनु
एकले अर्कोलाई भेटमा चिनाउनु
आपतमा सधैं सहयोग दिनु दिलाउनु
देखिए फाटो त्यसलाई सिलाउनु
धर्म, संस्कृति, दुमी हाम्रो भाषा
कसैले यसको गर्नु हुन्न नाश
अगाडि बढौं लिएर यही नारा
हाँकनु छ हामीले यो संसार सारा
हामी बने हाम्रो भविष्य बन्छ
हाम्रो भविष्य बने हाम्रो सन्तान बन्छ
सन्तान हाम्रो बने एक नवयुग जन्मन्छ
त्यही नवयुगमा हाम्रो भाषा, संस्कृति अघि लम्कन्छ

□ लम्बिजा

ओपो देल्डा खानुक्सा

खड्गमणि हलक्सु राई

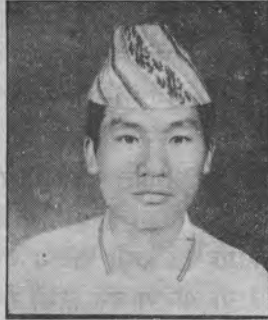
आडुवि ओपो देल्डा खानुक्सा
आडुवि ओपो देलविम् कडकुडा चानुक्सा
ओपो देल्वि 'दुमी' रदुतुडा हाम्मोता
ओपो देल्वि हलक्सु कायो खारुबुतुडा हाम्मोता
ओपो देल्वि नोरुड हामआस्ता
नोरुड आक्सा देल, सेड्तीयो खाइक्सा गोता
खोयो आडुवि ओपो देल् डा खानुक्सा
खोयो आडुवि ओपो देल्विम् कडकु चानुक्सा
हड्कर्मा कायो कुलुआ खतिमदेल् नोरुड
धाम्मै-धाम्रो गुक्सा देल नोरुड
नोकमुआ मालेक्सा ओपो देल्
थो पिताम् वेला लोकपेआ जुक्सा ओपो देल्
खोयो आडुवि ओपो देल्डा खानुक्सा
खोयो आडुवि ओपो देल्विम् कडकुडा चानुक्सा
ओपो देल्पो तायाला-मायाला हिती-खोती साउलो गोता
हिती लाइका बञ्चरे आक्सा कावा गोता
देल्पो कात्तेया रोलु, सिउरेनी आक्सा कावा गोता
देल्पो मायालाम् हड्खोला आक्सा कावा कायो
छयगि धाम्रो कडकु गोता
ताम्मु खल्लो सेन्तोयो आडुवि ओपो देल् खानुक्सा
ताम्मु खल्ल मिन्तोयो ओपो देल्विम् कडकुडा चानुक्सा

□ माक्पा-६, नोरुड

आफ हँराएको थिएँ

-दिपेन्द्र राई

मान्छेहरुको महासागरमा
छालहरु छेक्दै छेक्दै
केरा पाईलाहरुले टेक्दै टेक्दै
म त्यस महासागरमा
पुरी सकेको थिएँ ।
म आफैले आफैलाई हराएको
महशुस गरिरहेको थिएँ
अनि म आफैलाई खोज्दै थिएँ ।
तर अहँ
पाउँन सकेको थिइन
अहाँ म आफू हुँ भन्दै, ओकल्टे हिड्ने
मान्छेहरु थिएँ
जहाँ म इमान्दारी हु भन्ने
मान्छेहरु थिएँ ।
तर अहँ
उहाँहरुलाई मैले
चिन्न सकिरहेको थिइन ।
मलाई भोक पनि छैन
प्यास पनि छैन
किन की,
म आफूले आफैलाई खोज्दै थिएँ
म आफू आफैबाट हराएको थिएँ ।

अनुशासन

अनुशासन ! अनुशासन ! अनुशासन !
भो चाहिँदैन यहाँ अनुशासन
हत्य भइसकेको छ अनुशासन, इमान्दारिता,
स्वभिमान र आदर्भावको ।
हो, हत्या भइसकेको छ यी सबथोकको
त्यसैले त, हामी सिंहदरवारभित्र
वाध्य, विवश भएर धमाधम लिलाम हुँदैछौं,
हुनुपर्छ अनि हुनेछौं ।
नपत्याए सोध त ! सत्ताधारी शासकहरुलाई
अनि त्यसका पटमूर्ख धुपौरेहरुलाई
नेपालको कानुन कहाँ छ ?
जवाफ दिनेछन ती गद्दारहरुले

□ खोटाङ्ग, दिक्तेल

धनप्रसाद सरचुराई

नेपालको कानुन हा... हा...
नेपालको कानुन मेरो मुठीमा छ ।
हो सत्य त यही हो
कानुन त्यही पाखण्डीहरुको कब्जामा छ
मात्र एक डायल फोनको घेराभित्र
त्यसैले त, यो राष्ट्रले मृत्युको सास फेरिरहेछ
गद्दारहरु र शासकहरुका हैकमवादले
यहाँ उखर्माउलो भइसकेको छ ।
धिक्कार छ कुर्सिका भोकाहरुलाई
लोभ र लालचमा चुर्लुम्म डुबेका अन्धाहरुलाई
लाज सरम पचेका लुच्चाहरुलाई
मान्छे मारेर मान्छेका मासु लुच्चेहरुलाई
अनि सत्ताका आडमा कुर्लने पाखण्डीहरुलाई
धिक्कार छ सत्ताका भोकाहरुलाई
धिक्कार छ कुर्सिका भोकाहरुलाई !

यो देश व्युँभनु पर्छ

राष्ट्र बोलिरहेछ, भनिरहेछ
यो देश व्युँभनु पर्छ
सदियौँदेखि ठगिएका हामी,
दबिएका, पेलिएका हामी
स्वतन्त्रताका नाममा जंजिरभित्र बाँधिएका हामी
न्याय, कानुनको नाममा,
प्रजातन्त्रको नाममा बेवारिसे भएका हामी
वाँचनु र मर्नुको दोसाँधमा बाँचेका हामी
अब उठ्नुपर्छ, जुट्नु पर्छ
राष्ट्रका लागि संगीनसंग खेल्दै र मुकाविला गर्दै
रोएको राष्ट्रलाई हसाउँनुपर्छ, फूलाउनु पर्छ ।
त्यसैले, राष्ट्र बोलिरहेछ, भनिरहेछ
यहाँका न्यायका पक्षपातीहरु
जाग, उठ- उठ, लम्क
राष्ट्रसेवक र देशभक्तहरु
युद्धभूमिमा क्रान्तिको विगुल फुक्दै उठ
यहाँ, शहिदहरुको सपना साकार बनाउनु छ
सिङ्गो राष्ट्रलाई स्वर्ग बनाउनु छ
त्यसैले,
राष्ट्र बोलिरहेछ, भनिरहेछ
यो देश व्युँभनु पर्छ, यो देश उठ्नुपर्छ
यो देश जागनुपर्छ ।

□ खोटाङ्ग दिक्तेल पाथेका-४ नाखम

दुमी राईहरूको इतिहासमित्र गढीडाँडा

सुश्री मेनुकला सत्मराई
तुल्सीइटार

नेपालको इतिहासको कालक्रममा माझकिराँतमा धेरै गढी र गौँडाहरू निर्माण भएको पाइन्छ । ती गढी र गौँडाहरूबाट विभिन्न किराँती राजा र सरदारहरूले शासन चलाएका थिए । त्यस्ता गढी र गौँडाहरूको इतिहासलाई नेपालका इतिहासकारहरूले आजसम्म यथेष्ट अनुसन्धान र व्याख्या विश्लेषण गर्न सकेका छैनन्, न त सरकारको तर्फबाट यस सम्बन्धी चासो नै दिइएको छ । जीवन्त इतिहासलाई भल्काउने शाहकाल अधिका यस्ता गढी र गौँडाहरू आज लोप भएर गैसकेको छ । पूर्वमा किराँत प्रदेशको सेरोफेरोमा यस्ता धेरै गढी गौँडाहरू थिए । तिनीहरू हुन- उदयपुरको चौदण्डी राज्य, भोजपुरको हतुवगढी घोडेटार, खोटाङ्गको मभुवा, रावाखोलाको डुम्रे गढी (डुम्रेकोट) र रावाखोला तापखोलाको केपिलासगढी, चिनागढी र ढालतरवारगढी । यी गढीहरूमध्ये सप्तेश्वरको शिरैमा रहेको हाल गढीडाँडा भनेर चिनीने यस स्थानमा केपिलास र चिनागढी रहेको छ ।

पूर्वपट्टिको गढीको भग्नावशेष एक दृश्य

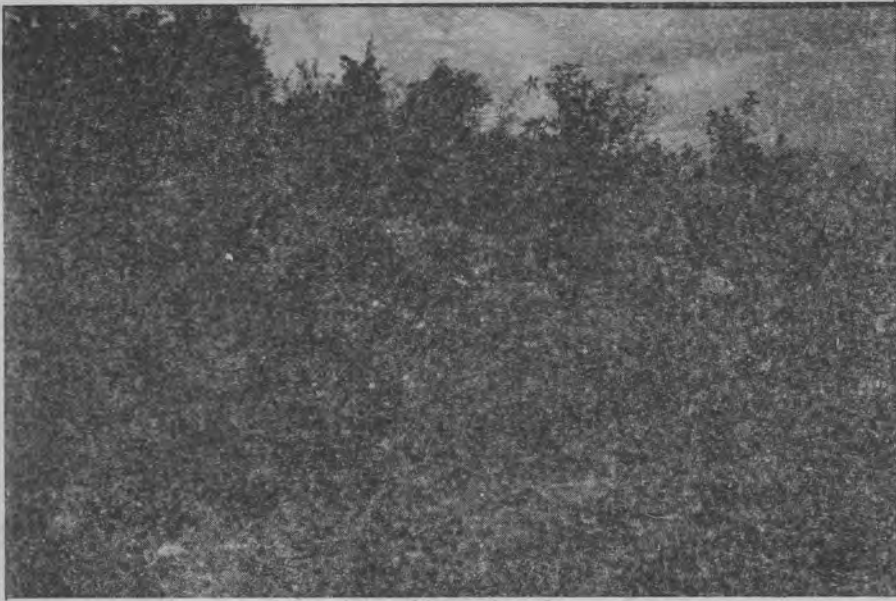
यी दुवैगढीलाई एकै शब्दमा गढीडाँडा भनेर धेरै अधिदेखि नामाकरण गरीएको पाइन्छ । सोही गढीलाई चिनाउने प्रयास यसमा गरिएको छ ।

सप्तेश्वर गा.वि.स. वार्ड नं. १, ८, र ९ को दोसाँधमा रहेको करीव चार हजार फिटको उचाईमा अवस्थित यस गढीडाँडामा प्रथम पटक ननहाइले राज्य शासन कायम गरेको इतिहास वृद्ध पुर्खाहरूले बताउँदै

आएका छन् । काठमाडौँमा लिच्छुविहरूको मार खप्न नसकी केही किराँतहरूका हुल त्यहाँबाट विस्थापित भई पूर्वतिर लाग्ने क्रममा विभिन्न क्षेत्रहरूमा छरिँदै बस्दै एक हुल यस क्षेत्रमा आई बसोबास गरेका थिए । त्यही इतिहासको कालक्रममा नै वल्लो किराँत, पल्लो किराँत र माझ किराँतमा उदयपुरमा चौदण्डी राज्य, भोजपुरमा हतुवागढी, घोडेटार, खोटाङ्गमा मभुवा, रावाखोलामा डुम्रेगढी र रावाखोला-तापखोलामा केपिलास र चिनागढी निर्माण भई किराँत राजाहरूले गोर्खाफौजले पूर्व दिग्विजय गर्न अधिसम्म शासन गरेका थिए ।

सप्तेश्वर गा.वि.स.को श्रीपेचको रूपमा रहेको यो गढी रावा र तापखोलाको दोभानबाट एक डाँडाको उठान भएर चुलिँदै चुलिँदै क्रमशः दारेगौँडा, थानागाउँ, चिनागढी, केपिलासगढी, धिनुडाँडा, बाक्सला (लाम्दिजा), रंकासुडाँडा, हिलेफलाटे, ढालतरवारगढी, लोरैथानहुँदै साल्पा छुन पुग्दछ । हामीलाई फेदीबाट केपिलास गढीको चुचुरो चढदा सगरमाथाको चुचुरोमा पुगेको आनन्द अनुभव हुन्छ । इतिहासलाई चिनेर होस् या डाँडाको सयर गर्ने रहरले होस् आजकल त्यस गढीडाँडामा साउने संक्रान्तिको दिन र भोलिपल्ट ठिटाठिटीहरू र बुढाबुढीहरू घुमफिर गर्न जाने चलन छ । बाहिरबाट हेर्दा डाँडामात्र देखिए पनि यो डाँडामा हाम्रो किराँत पुर्खाहरूको रगत पोखिएको छ । हाम्रो चेलिबेटीको सिउँदो पुछिएको थियो र धेरै बालबच्चाहरूले टुहुरा हुनुपरेको थियो ।

सन् १७९९ मा गोर्खामा पृथ्वीनारायण शाहले राज्यरोहण गरेपछि यसले पूर्वतिर सर गर्दै गयो । त्यसक्रममा काठमाडौँ, ललितपुर र भक्तपुर विजय गर्दै घुलिखेल, साँखु, दोलखा, रामेछाप, ओखलढुंगा कब्जा गर्दै हालको सिलौरीबजारं वखुँघाट आइपुग्यो । दुधकोशी तरेर माझकिराँत आउनुपर्ने भएकोले त्यहाँ लहराको डोरी बाटेर पुल बनाई

पश्चिमतर्फको गढीको भग्नावशेषको एक दृश्य

गोर्खा फौज दूधकोशी तरी वि.सं. १८३० मा माभकिराँतको डुम्रेकोट (डुम्रेगढी) मा प्रथम पटक आक्रमण गर्‍यो । तत्काल त्यस गढीमा अटल र चामे राई राजा भएको इतिहास इतिहासविद् इमानसिंह चेमजोङको किराँत इतिहास र संस्कृति नामक ग्रन्थमा पाइन्छ । डुम्रेगढी कब्जा गर्नमा तत्काल किराँत राज्य शासन व्यवस्थामा जागिर पाएका पोखरेलहरूको आत्मघाती प्रवृत्तिका कारणहरू विद्यमान थिए भन्ने पुर्खाहरूको भनाई छ ।

डुम्रेगढी कब्जा गरेपछि गोर्खाफौज रावाखोला तरेर केपिलासगढी चिनागढीमा आक्रमण गर्न आइपुग्यो । तत्काल यस गढीमा ननहाङ्का पछिल्लो उत्तराधिकारीहरू निगुहाङ् र रोकोवासीले राज्य शासन चलाएका थिए । रातको समयमा आक्रमण गरेको हुनाले किराँती सेनाहरू धेरै हताहत भए । मारिएकाहरूको रगतको खोलो बग्यो । त्यस खोलो परेर बगेको ठाउँलाई हाल रगतेखोल्सा भनिन्छ ।

तत्काल किराँतीहरूले पराजय भोग्नु पर्‍यो र यसरी पराजय हुनका तीनवटा कारणहरू थिए— पहिलो कारण भाई फुटे गवाँर लुटे भनेभै किराँती राजाहरू आपसमै पनि त्यत्तिको मेलमिलाप थिएन, दोस्रो किराँती सेनाहरूसँग

धनुकाँड, खुँडा, खुकुरी र ढालमात्र थियो जसले गर्दा हिन्दूस्थानमा बनिएको आधुनिक वन्दूकसँग लड्ने तागत प्राप्त भएन र तेस्रो आफ्नो राज्य शासनमा काम गर्ने गैर जातीय कर्मचारीहरूको गुप्त ढंगले गोर्खा फौजलाई सघाउ पुऱ्याउने षडयन्त्र थियो ।

यसरी पराजित निगुहाङ् र रोकोवासी रूखको लहरा, हाँगा पक्रुँदै कोलबोट (हाल चिउरीखर्क) भरेको कुरा पुर्खाहरूको भनाई रहेको छ । त्यसपछि उनीहरू पूर्वतिर लागि बल्डगु भन्ने ठाउँमा पुगि एक सिमलको जरामा आड लागि लुके । गोर्खाली सेना पिछ्छा गर्दै त्यही आइपुग्यो । तत्काल रोकोवासीको साथमा मात्र धनुकाँड भएकाले निगुहाङ्ले बाण हानि भनी इसारा गरे तर रोकोवासीले बाण हानेनन् । तसर्थ निगुहाङ्ले रोकोवासीको हातबाट धनुकाँड खोसी बाण हाने । त्यहाँ एकजना गोर्खाली सेना मर्‍यो र अरु भागाभाग भए । उनीहरूले उक्त मृत सेनाबाट खुँडा, धनु, ढाल, र तीर जफत गरे यसरी जफत् गरिएका युद्ध हतियारहरूमा खुँडा र धनु निगुहाङ्ले तापखोला वारि आफैले राखे र ढालचाहिँ रोकोवासीले तापखोला पारि उनको गाउँमा लगे । हाल खुँडा चिउरीखर्कका स्वर्गीय विरबहादुर राईको

जिम्मामा अहिलेसम्म छुट्टै तर अन्य हतियारहरू भने जँगर खोज्न आएको लिम्बू व्यापारीहरूले डाँडा कटाइसकेको कुरा सुन्नमा आएको छ ।

हाल भग्नावशेषको रूपमा रहेको उक्त केपिलास र चिनागढी आपसमा हाराहारीको रूपमा एउटै मैदानमा अवस्थित रहेको छ । यसमा पूर्वतर्फ रहेकोलाई केपिलास र पश्चिमतर्फ रहेकोलाई चिनागढी भनिन्छ । केपिलासगढीको पूर्व-पश्चिम-उत्तर-दक्षिण ६८ फिटको परिधिमा एक चौकुने पर्खाल छ यसको उचाई र मोटाई हाल भग्नावशेषको अवस्थामा ४/४ फिटको रहेको छ । यसको पश्चिमतर्फ एक ढोका छ । यस चौकुने पर्खाललाई अर्को पर्खालले छेकेकोछ र यसको पनि पश्चिमतर्फ एक ढोका रहेको एक छुट्टै गोलो पर्खालले घेरिएको छ । यस गोलो पर्खालको दक्षिणतर्फ सात खुड्कीला भएको एक लिम्बू रहेको छ जसले तल्लो खण्डको मैदानलाई जोडदछ । यो गढीको दुवैपट्टी ४०/४० फिटको परिधिभित्र १/१ पर्खालको ढिकुरा उठाएको पाइन्छ । यो सम्भवत पाले-पहरा बस्ने चौकी बनाएको हुनसक्छ । गढीको दुवै पट्टी ठूला-ठूला खाडिपरेको खोल्साहरू बनाइएका छन् । सामरिक दृष्टिले यी खोल्साहरू बनाइएको अनुमान लाग्छ ।

यसैगरी केपिलासगढीकै नजिकमा चिनागढी पनि रहेको छ । हाल त्यहाँ जग्गा आवाद भइसकेकाले सानो-सानो दुईवटा लामा-लामा ढिकुरा मात्र बाँकी रहेको देखिन्छ । यी दुई ढिकुराहरू घर भत्किएर बनिएको स्पष्ट देखिन्छ । ढिकुराको वारिपारि अन्दाजी २७६ लम्बाई र ११२ फिट चौडाई भएको एक मैदान छ । सम्भवतः यो परेड खेल्ने मैदान थियो ।

यी दुवैगढीका वर्तमान भग्नावशेष देख्दा जो कोहीको पनि मुटु छियाछिया हुन्छ । यसरी लोप भैसकेको दुमीराईकै पुर्खाहरूको ऐतिहासिक थललाई पुरातात्विक वस्तुको रूपमा संरक्षण गर्न सकेमा किराँत राईको पुर्खाहरूको रगत र पसिनाले मूल्य र मान्यता पाउने थियो भन्ने विश्वास गरिन्छ । मुची । ●●●

स्वर्गीय भीमलसिंह गुरह राई

मानिस जन्मले होइन कर्मले महान हुन्छन् भन्ने भनाईको चरितार्थ खोटाङ्ग वाक्सला हलकुमका स्वर्गीय भिमलसिंह गुरह राईले निर्वाह गर्नुभएकोछ । सन् १९१८ मा बाजे अविधन र पिता सिरजितको कान्छो सुपुत्रको रूपमा जन्मलिई बाल्यवस्थादेखि नै नाक्सी, रकामुडाडा, हिलेफलाटे, लौरथान र विश्वको एक आश्चर्य 'चिलिमढुङ्गा' को फेद जंगलमा आफ्नो १९ वर्षे लर्के जोवन भीरपाखा र लेकाली गोठहरूमा विताउँदै सन् १९३७ मा ब्रिटिश भारतका लहरीसरायमा सेनामा भर्ती हुनुभएको थियो । रिक्त जीवन समाप्त गरी फस्ट सेवेन गोर्खा राइफलसमा नम्बर ४४९९०१ बाट चिनिने यी व्यक्तित्वले दोस्रो विश्व युद्धमा बर्मा जापानसँग युद्ध गर्नुपरेको थियो । पल्टनिया सेवाको क्रममा लण्डन, वर्मा, मलाया, हङकङ, सिङ्गापुर र मद्राशमा साढेदुई

दशकसम्म ब्रिटिश सरकारको इमान्दार सेनाको रूपमा अविच्छिन्न नोकरी गरी लण्डन दर्जामा सन् १९६१ मा स्वदेश फर्कनुभयो । सेवाकै क्रममा लण्डनमा रहँदा स्वर्गीय श्री ५ महेन्द्रवाट दर्शन भेट दिइवकसेको स्मरण उहाँमा रहेको थियो ।

स्वदेश फर्किएपछि पनि गाउँमा हरतरहले सामाजिक सेवाको कार्यमा दत्तचित्त भई लागि रहनुभयो यसमा विशेष गरी आफू दुमी किरातराई भएको नाताले आफ्नो भाषा, धर्म र संस्कृति हराउन दिनु हुँदैन भन्ने अडान उहाँमा अटल थियो । त्यसैले नै वाक्सला हलकुममा किरातहरूको आराध्यदेव साकेला निकाल्ने कार्यमा ठूलो प्रायस गर्नुभयो जसलाई

अहिले पनि वार्षिक रूपमा चण्डिपूर्णमामा धुमधामका साथ विधिवत पूजा गरिँदै आइएको छ । दुमीभाषा छिमेकी गाउँतिर लोप भइसकेको अवस्थामा पनि उहाँले आफ्नो परिवारमा दुमी भाषाकै माध्यमलाई प्रचलनमा ल्याइरहनुभयो । त्यसैले स्वदेशी-विदेशी विद्वानहरू भाषाको ज्ञान लिन आइ नै रहे । यसैक्रममा जर्मन भाषाशास्त्रीहरू पनि उहाँसँग गैरे लाभान्वित भएका थिए भने पछिल्लो पटक लेडेन युनिभर्सिटी हल्याण्डका भाषाशास्त्री डा. जर्ज भ्याण्डुम उहाँको चेलाको रूपमा ६ महिनासम्म दुमी भाषाको ज्ञान प्राप्त गर्न संलग्न हुनुभयो ।

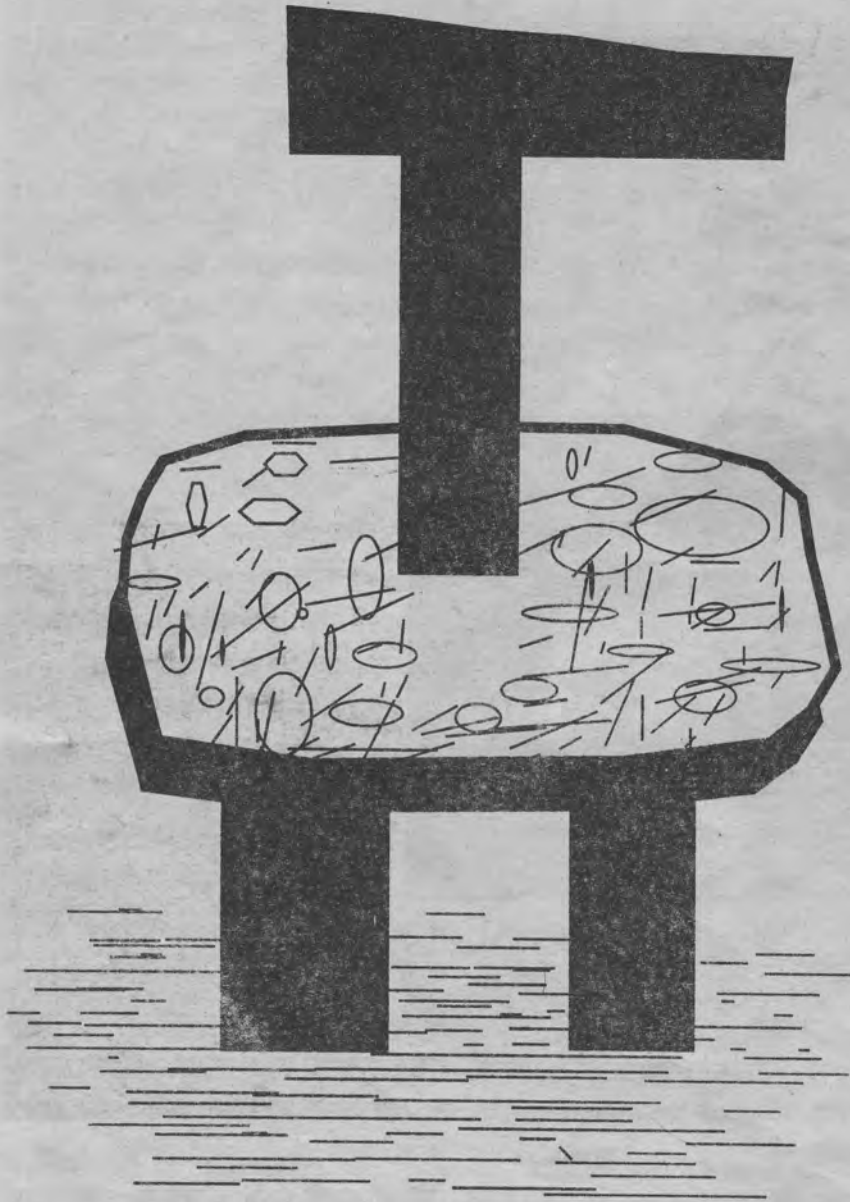
त्यसैको प्रतिफलको रूपमा 'दुमीको

व्याकरण' (A Grammar of Dumi) हाम्रो सामुमा आइसकेको छ । गापा, धर्म, संस्कृति र बंशावलीलाई लोप भएर जान नदिन दुमीराईहरूलाई समेट्ने 'दुमी किराँत राई फन्सिकिम' स्थापनामा उहाँको उल्लेखनीय योगदान रहेको छ । आफू ७९ वर्षको वृद्ध उमेरमा पनि लौरो टेकेर आमसभा र बैठकहरूमा उचित समयमा उपस्थित हुन आइपुग्नुहुन्थ्यो । गम्म परेको कालोकोट, सफा दौरा-सुरुवाल र टोपीमा सेतै फुलेको कपाल र जुंगादारीले उहाँलाई साँच्चै सजीव आदर्श पुरुषको व्यक्तित्व झल्काउँथ्यो । उहाँको मुखराविन्दावाट निस्कने अनेक मिथक, मुन्धुम र भाषाका शब्दावलीले गर्दा कुनै सन्त महात्मा बोलिरहेको अनुभव हुन्थ्यो । गोरो अनुहार परेको यी व्यक्तित्व दुमी किराँतहरूको माझमा भाषा, धर्म, संस्कृति र रिदुमहदुमका

मामिलामा अगुवा हुनुहुन्थ्यो । नुवागी हान्नु पन्यो भिमल सिंह, छोसु (सुंगुर काटेर चुलामा भोग दिने काम) पोल्नुपन्यो, भिमल सिंह, नक्छुचिन्तादेखि लिएर विवाह, वर्खन्त, छमदम नाम लगाउने कर्म) गर्नु पन्यो भिमल सिंह, यस्ता सारा कार्यहरूमा उहाँको भूमिका निरन्तर रहि नै रह्यो । उहाँ सबै समकालीन पुर्खाहरूमध्ये वरिष्ठ तायामी पुर्खा हुनुहुन्थ्यो । त्यसैले अन्य तायामी पुर्खाहरू पनि उहाँप्रति नतमस्तक हुन्थे । उहाँ जब बोल्न थाल्नुहुन्थ्यो सबैले सुन्थे तर कुरा कसैले काट्दैन थिए ।

एक तायामी पुर्खाको रूपमा छमदममा उपस्थित भई उहाँले फेदी गा.वि.स माखम्लाको सुवेदार गौबहादुर साम्पाङ्गराईको पुमानु

१९९० सालको महाभूकम्प अधिको चिलिमढुङ्गा

(नाम) "सिविसे हरेप्पा, विद्धुरेप्पा, बुलुमी, चासुमी, तायहँ, हदियुङ्" लगाइदिनुभएको छ । उहाँको केही अधुरो आकांक्षा

संसारकै महान आश्चर्यहरूमा पर्ने माझ किराँतको सुड्देल र फेदी गा.वि.स.को दोसादमा करिब पाँच हजार फिटको उचाईमा रहेको 'चिलिम ढुङ्गा' चिलिम जस्तै आकारको

थियो भनेर बताउनु हुन्थ्यो । संसारको विभिन्न राष्ट्रहरूको कुना कन्दराहरूमा घुम्दा पनि नदेखिएको अनौठो अकृति चिलिम ढुङ्गा नै एक रहेको थियो तर दुर्भाग्यवस वि.सं. १९९२ को भुइँचालोले सबै भाँचिएको हुनाले त्यसको फेदतिरको भाग मात्र बाँकिरहेको छ भन्ने उहाँको भनाई छ । चिलिम ढुङ्गा देखे

पुर्खाहरु धेरै भए पनि नजिकै गई अनुभव गर्नेहरु ज्यादै कम थिए त्यसमध्ये पनि अधिकांश मरिसकेका छन् । म आफू भने चिलिम ढुङ्गाकै फेदमा गोठ राखि त्यही हुर्कि-बढी गोठैबाट भर्ति गएको हुनाले उक्त ढुङ्गाको वास्तविक ज्ञाता म मात्र हुँ र यस्तो आश्चर्य वस्तुको आकृति बनाएर राख्ने धोको छ भनि हामीलाई सुनाउनुहुन्थ्यो ।

उहाँको अनुसार सबैभन्दा फेदमा दुईटा ढुङ्गा ठडिएको थियो त्यसमा एउटा अलि अग्लो थियो । त्यसमाथि एक साम्फेढुङ्गा थियो । जसको एकापट्टीको मात्र लम्बाई लगभग १०० फिट थियो । त्यस साम्फे (चप्लेटी) ढुंगामाथि लगभग १०० फिट अग्लो एक ढुंगा ठडिएको थियो र पुनः त्यस ढुंगामाथि लगभग १०० फिट लामो एक लाम्चो ढुंगा तेर्सिएर बसेको थियो । यसको आकृतिलाई जताबाट हेरे पनि हेलोको आकार देखिन्थ्यो र त्यसले आफूलाई तीकिको भान हुन्थ्यो । ढुंगा भत्किएको बारेमा भिमलसिंह भन्नु हुन्थ्यो "चिलिमढुंगा" भत्किनु नै हाम्रो दुर्भाग्य हो नत्र दार्जिलिङको बजार त हाम्रो माझ किराँतमा हुन्थ्यो ।

यसरी उहाँमा ठूलो आकांक्षा हुँदाहुँदै पनि २०५३ साल साउन २० गतेका दिन हामी सबैलाई छोडेर परलोक हुनुभयो ।

उहाँले देह त्याग गर्नु भए पनि देखाइराख्नुभएको वाटो र नासोको रूपमा छाडिइराख्नुभएको दुमी किराँतराई फन्सिकिमलाई हुर्काउने बढाउने जिम्मेवारी सबैले तनमनले लागेमा उहाँको सपना साकार हुनेछ । यस्तो महान पुर्खाको स्वर्गीय आत्माले चिरशान्ति पाओस र शोक सन्तप्त परिवारलाई धैर्य-धारण गर्ने शक्ति रुवाबु नायमले प्रदान गरुन् भन्ने हाम्रो कामना ढिलै भए पनि प्रस्तुत गर्न चाहान्छौं । मुची ✓

प्रस्ताता:- इसिलिम परिवार

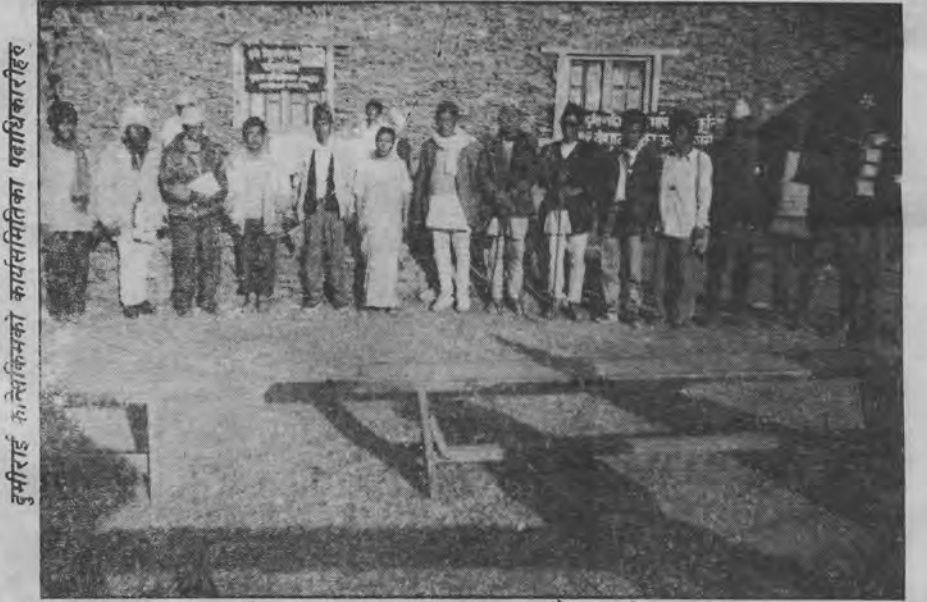
कार्य समितिहरूको गठन

हलक्सु राई- लेवा रहनुभएको छ ।

त्यसैगरी धरान नगरपालिकामा रहनु हुने दुमीराईहरूको २०५६।४।१५ को भेलाको केन्द्रिय कार्य समितिको अध्यक्ष चतुरभक्त राईको समुपस्थितिमा १३ सदस्यीय एक प्रा.का.स.गठन गरेको छ जसमा अध्यक्षमा आर.एस.एम पर्जबहादुर दिम्माचु राई, उपाध्यक्षमा गंगाप्रसाद सत्तम राई, सचिवमा भूमिराज दिम्माचु राई, सह-सचिवमा सुमन दिम्माचु राई, कोषाध्यक्षमा श्रीमती कमला रंकासु राई रहनुभएको छ । यसैगरी सदस्यहरूमा विन्द्रकुमार दिम्माचु राई, अक्षकुमार दिम्माचु राई, कृष्णकला रंकासु राई, बाघमणि राई, अजितमान दिम्माचु राई, हस्तबहादुर दिम्माचु राई, टेक बहादुर रंकासु राई, कमला राई र सल्लाकारको रूपमा सनद राई रहनुभएको छ ।

समस्त दुमीकिराँत राईहरूको धर्म, संस्कृति भाषा र संस्कारको जगेना र उत्थान गर्ने उद्देश्य र लक्ष्य राखी स्थापनार्थ दुमीकिराँत राई फन्सिकिमको प्रथम अधिवेशन २०५५ पौष २१ र २२ गते सम्पन्न भयो तत्कालीन खोटाङ जिल्ला क्षेत्र नं. १ का माननीय सांसद श्री टंक राईद्वारा उद्घाटित सो समारोहमा माक्पा, जाल्पा, खामी, सप्तेश्वर र वाक्सिलाका प्रतिनिधिहरूको सहभागिता थियो । उपस्थित महानुभावहरूबाट आ-आफ्नो मन्तव्य अभिव्यक्त भएपछि प्रमुख अतिथिका तर्फबाट माननीय सांसद टंक राईद्वारा यस फन्सिकिम स्थापनामा आफुले पनि चासो दिदै आएको र आफ्नो बाहुलीबाट यसको उद्घाटन गर्ने अवसर पाएकोमा खुशी व्यक्त गर्दै समस्त दुमीहरूको वंशावली भाषा, धर्म र संस्कृति जगेना गर्ने कार्यमा फन्सिकिम उन्मुख बनोस् भन्ने भाव अभिव्यक्त गर्नुभयो । सोही समारोहमा सहभागी अतिथि श्री रामबहादुर राई खरबारीबाट फन्सिकिमको पुस्तकालय उद्घाटन गर्दै यो सानो पुस्तकालयले भविष्यमा ठूलो आकार बनावस् भन्ने कामना गर्नुभयो दुमी किराँतराई फन्सिकिमको महाधिवेशन संयोजक श्री चतुरभक्त राईको संयोजकत्वमा सम्पन्न सो समारोहमा स्वागत मन्तव्य श्री तेजबहादुर राई डुङडुङ र उद्घोषण श्री रणबहादुर राई वाक्सिलाले गर्नुभएको थियो । दुई दिनसम्म सम्पन्न सो समारोहले श्री चतुरभक्त राईको अध्यक्षता एक १५ सदस्यीय दुमीकिराँतराई फन्सिकिम केन्द्रीय कार्य समितिको चयन गर्‍यो । उपस्थित सहभागीहरूले आ-आफ्नो क्षेत्रको प्रतिनिधि छानेर पठाउने व्यवस्था अनुरूप उक्त केन्द्रीय समितिमा निम्न पदाधिकारीहरू रहनुभएको छ । अध्यक्ष चतुरभक्त राई, सप्तेश्वर उपाध्यक्ष तेजबहादुर राई- वाक्सिला, सह-सचिव तेज राई- खामी, कोषाध्यक्ष दान बहादुर राई- वाक्सिला, सदस्यहरूमा धनरूप राई- सप्तेश्वर, अम्बरबहादुर राई- वाक्सिला, रत्नबहादुर राई- वाक्सिला, तीर्थबहादुर राई- माक्पा, भीमप्रसाद राई- माक्पा, रामबहादुर राई र बडी राई- जालपा र महिला सदस्यमा श्रीमती फूलमाया- वाक्सिला र सुश्री मेनुकला राई- सप्तेश्वर रहनुभएको छ ।

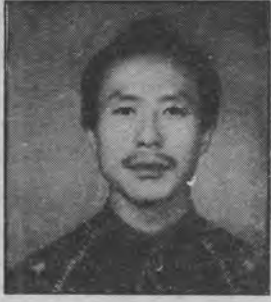
दुमीराईको विद्यानले तयार गरेको सांठनिक संरचनालाई दुमीवासी क्षेत्रहरूमा प्रारम्भिक कार्य समिति फन्सिकिम गठन गर्दै लैजाने नीतिस्वरूप हाल सप्तेश्वरमा श्री रामकुमार राई- जालपामा, रामप्रसाद रिप्लचु राई- वाक्सिलामा, हर्कराज लुक्पो राई- धरानमा, आर.एस.एम. पर्जाबहादुर दिम्माचु राई- काठमाडौंमा, आर.एस.एम. नैनबहादुर सत्तम राईको अध्यक्षतामा प्रारम्भिक फन्सिकिम

दुमीराई फन्सिकिमको कार्यसमितिका पदाधिकारीहरू

गठन भइसकेको छ । यसै गरि खामी, माक्पा र दिक्तेलमा पनि प्रारम्भिक समिति गठन भइसकेको छ । यसमध्ये २०५५/११/८ मा काठमाडौंमा गठन भएको प्रा.स.मा अध्यक्षमा आर.एस.एम नैनबहादुर सत्तम राई, उपाध्यक्षमा केशव राई, सचिव नेत्रमणि हलक्सु राई कोषाध्यक्षमा श्रीमती भला शोभा रंकासु राई रहनुभएको छ भने सदस्यहरूमा शुक्रराज राई, राजकुमार वालबहा राई, मोहन दिम्माचु राई, भक्तबहादुर वालबहा राई, राजकुमार रत्तम राई- हाचेका, तीर्थबहादुर राई- संखुवासभा र खगेन्द्र

काठमाडौंमा दुमी भाषाको कक्षा सञ्चालन लोप भएर जान लागेको दुमी भाषालाई जगेना र उत्थान गर्ने उद्देश्यले दुमीराई प्रा.का.स काठमाडौंको पहलमा परीक्षणको रूपमा दुईमहिने कक्षा सञ्चालन गरेको छ । शिक्षक श्री नेत्रमणि राईको निर्देशनमा सञ्चालित सो कक्षामा २२ जना विद्यार्थीहरू अध्ययनको लागि भर्ना भएका छन् । भाषा शिक्षार्थीहरूको विचारलाई संकलन गर्दा यस्ता कक्षाहरू लगातार चल्दै रहेमा भाषा बोलनमा अभ्यास हुँदै जान्छ नत्र बिसँदै गईदोरहेछ भन्ने निष्कर्ष रहेको छ ।

राज्यको
अवधारणा,
राज्यको
उत्पत्तिसँगै
राज्यसत्ता प्राप्त
गरी राज्य
व्यवस्थामा
पकड राख्न

कोसोभोमा दुखेको नेपाल

सुजन दुमीराई

कुनै व्यक्ति, वंश, जाति र वर्गले, स्वतन्त्रताको वा जातीय उत्थानको नारामा वर्गीय उत्थान वा राष्ट्रियताको नारामा समानता वा रंगभेद विरुद्धको नारा दिएर गरिने युद्ध वा संघर्ष आजको विश्वको पर्याय र दैनिकी बनिरहेको छ । युद्ध र संघर्षबाट विश्वमा जति जीउ-धनको क्षति भएको छ, शायद अन्य प्रकोपबाट

भएको होला । तर पनि आजको आधुनिकताको विशेषण भिरेको विश्वयुद्धको पुरानो राजनीतिबाट विमूख हुनसकेको छैन । कुनै पनि किसिमको राज्य सञ्चालन प्रणालीलाई हटाएर कुनै पनि किसिमको राज्य सञ्चालन प्रणालीलाई स्थापना गर्दा बेलायतको गौरवमय क्रान्ति जस्तो इतिहास विरलै

भेटिन्छ । राज्य सञ्चालन प्रणालीलाई संसारको कुनै पनि शासन प्रणालीबाट प्रभावित नबनाई र अलग राखी सञ्चालन गर्न सम्भव हुने कुरा होइन तर यस्तो प्रभावको राजनीति १९९० ताका देखि बढि मात्रामा देखियो र यो क्रम जारी छ । त्यस समयको राजनीति हावाले बहुदलीय प्रजातान्त्रिक व्यवस्था र खुल्ला बजार अर्थतन्त्रको विकास गऱ्यो । जसको प्रभाव पश्चिमेली युरोपीय देशमा अधिक मात्रामा देखियो । यसको श्री गणेश पोल्याण्डबाट भएको हो ।

सन् १९४७ देखि साम्यवादी राजनीतिको प्रभुत्वमा रहेको पोल्याण्डमा प्रजातन्त्रवादीहरूले, साम्यवादीहरूलाई अप्रिल ५, १९८९ मा बिना रक्तपात राजनीतिक

कोसोभोमा वीरगति प्राप्त गरेका स्टाफ सर्जेंट बलराम राईको पार्थीव शरीरलाई त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलमा उतारिदै । (इन्स्टेन्टमा श्रीमती राई र छोराछोरी)

सुधार गर्न लगाए । त्यस परिवर्तनको हावाको झोकाले हंगेरीका साम्यवादीहरूलाई १९९० मा बहुदलीय पद्धति अनुसार निर्वाचन गराउन बाध्य गराई प्रजातन्त्रको बाधकको रूपमा रहेको पूर्व र पश्चिम जर्मनी बीचको पर्खलिलाई ढाल्दै रुमानियाको तीस वर्षसम्म तानाशाही चलाउने चाउचेस्कुलाई पनि उडाएर लग्यो । नेपालको तीस वर्षे निर्दलीय व्यवस्था, बंगलादेश र पाकिस्तानको सैनिक तानाशाहीतन्त्र पनि यसैको झोकाबाट ढले पनि भुटानमा पुग्दा यसको ऋङ्का कम भएको महशुस गरिएको छ । यसबाट युगोस्लाभिया पनि अछुतो रहेन ।

तर वर्तमान विश्वमा अहिले फेरी वेग्लै हावा चलिरहेको छ, त्यो हो धर्म, भाषा, संस्कृति र जातीय बाहुल्यताको आधारमा स्वतन्त्र राष्ट्र बने । यसले सबै भन्दा बढी पूर्वी युगोस्लाभियालाई बिधोलेको छ । यसको प्रत्यक्ष उदाहरण कोसोभो युद्ध हो जुन सर्बियाली सेना र कोसोभो मुक्ति सेना बीच भएको थियो । पूर्वी युगोस्लाभियाको कोसोभो अन्तर्राष्ट्रिय राजनीति परिवेशमा जुन किसिमले सुन्न र देख्नमा चर्चित भयो यसको आफ्नै इतिहास र विदीर्ण भोगाइ छ ।

सन् १३८९ देखि टर्कीको अधिनमा रहेको पूर्वी युगोस्लाभियाको सर्बिया सन् १८७८ को वर्लिन सन्धिबाट स्वतन्त्र राज्यको रूपमा स्थापित भयो । त्यस्तै मोन्टेनेग्रोले सन् १३८९ बाट नै स्वतन्त्र रहे पनि १८७८ देखि मात्र अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता प्राप्त गर्‍यो । १९१३ को वाल्कन युद्धमा पुरानो सर्बियाले आक्रमण गरी सर्बिया र मेसोडियालाई मिलायो । प्रथम विश्व युद्धमा अष्ट्रोहंगेरियन साम्राज्यको पतन भयो भने क्रोसिया, डोल्मासिया, बोस्निया हर्जगोभिना, सोल्भेनिया, भोम्याडिया र स्वतन्त्र मोन्टेनेग्रो मिलाएर गठन गरिएको सर्ब, क्रोष्ट र सोल्भेन अधिराज्यलाई युगोस्लाभिया नामकरण गरियो । सन् १९४५ मा जर्मनीले गरेको आक्रमण विरुद्ध मार्शल जोसेफ टिटोको

नेतृत्वमा संघ बनी सन् १९४५ मा जर्मनीलाई खेदी नोभेम्बर २९, १९४५ मा संबिधान सभाले युगोस्लाभियालाई गणतन्त्र घोषणा गरी संघीय राज्यको रूपमा स्थापित गरायो ।

यसरी विभिन्न जाति मिलेर निर्माण भएको युगोस्लाभियामा सन् १९७२ देखि नै क्रोसियनहरूले पृथकतावादी आन्दोलन शुरु भरे पनि टिटोको सक्षम नेतृत्वको कारण र सोभियत संघबाट हुनसक्ने हस्तक्षेपको डरले (किनभने त्यस समयताका युगोस्लाभियालाई समाजवादीहरूको सैनिक गुट वार्सामा समावेश हुनुलाई सोभियत संघले धेरै प्रयत्न गरे पनि टिटोले कुनै पनि सैनिक गुटमा समावेश नभइ असंलग्नताको अवधारणा विकसित गराई असंलग्न राष्ट्रहरूको प्रतिनिधित्व गरे) त्यो आन्दोलनलाई शान्त पारिएको थियो । टिटोको अवसान, असक्षम नेतृत्व, युगोस्लाभियामा समाजवादको पतन र सोभियत संघको विघटन संगसंगै क्रोसिया, मेसोडोनिया, बोस्निया हर्जगोभिना, सर्बिया, मोन्टेनेग्रो जस्ता राज्यहरू विभाजित भइसकेका छन् र यस समयमा युगोस्लाभियाको नाममा एकीकृत भएको सर्बिया र मोन्टेनेग्रो मात्र छन् । त्यसमा कोसोभो सर्बियाको एउटा प्रान्त हो जहाँ कुल जनसंख्याको ९० प्रतिशत (१८ लाख) नागरिक अल्बानियाली मूलका छन् जो सर्बियाबाट पृथक बन्ने स्वतन्त्र राज्यको पक्षमा छन् । यसको नेतृत्व कोसोभो लिवरेशन आर्मीले गरिरहेको छ ।

सर्व सेनाहरू कोसोभोबाट हट्नु पर्छ र युद्धको कारणबाट शरणार्थी बनेका त्यहाँका अल्बानियाली मूलका नागरिकलाई पुर्नस्थापना गरिनु पर्छ भन्ने १९ देशको सैनिक गठबन्धन नेटोको शर्त युगोस्लाभियाका राष्ट्रपतिले मानेनन् तर नेटोको ७८ दिनसम्मको लगातार हवाई आक्रमणपछि रुस र फिनल्याण्डको मध्यस्थतामा शान्ति कायम गर्ने सम्झौता गरि सर्बियाली सेनाहरू त्यहाँबाट फर्केका छन् । सर्बियाली सेना त्यहाँबाट फर्के पनि

तिनीहरूले बिछ्याएका विष्फोटक पदार्थ (माइन ल्याण्ड) र बडी ट्रायप्स (पासोहरू) छाडेर गएका छन् । यस्तो जोखिमपूर्ण काम गर्नलाई ब्रिटिस सेना अर्न्तगतको फस्ट बटालियन गोर्खा राइफल्सका करिब ७०७ जना नेपाली सैनिक जवानलाई नेटो सेना अर्न्तगत अग्रपतिमा परिचालन गरी कोसोभोको राजधानी प्रिस्टिनासम्म जाने बाटोमा बिछ्याइएको ४ हजार भन्दा बढी विष्फोटक पदार्थ (माइन ल्याण्ड) सफा गर्न लगाइँदा कति नेपालीको घरबाट निद्रा भाग्यो, बेचैनीमा सन्त्रासपूर्ण दिन बित्यो । यस्तो जोखिमपूर्ण जिम्मेवारी निर्वाह गर्दा सोही बटालियनका एक ब्रिटिस गोर्खा जवान स्टाफ साज्जन्ट बलराम राई मारिएका छन् ।

यसरी अन्य देश र जातिको स्वतन्त्रताको लागि ज्यान दिने नेपाली आफै आफ्नो देशमा कति स्वतन्त्र छन् ? गम्भीर र संवेदनशील प्रश्न छ । विधुवा बनेकी चेलीले, टुहुरा बनेका नाबालकले, पुत्र बियोगले सताइएका जीर्ण शरीरले र सम्पूर्ण नेपालीले वीरताको व्याख्या र प्रशंसाको बदलामा विरोध सुन्नु र खप्नु परेको छ ।

तेश्रो देशमा नेपाली सेनालाई पठाउँदा ब्रिटेन, भारत र नेपाल बीचको त्रिपक्षीय सैनिक भर्ती र सेवा सम्बन्धीको सम्झौता उलंघन भएको कुरा पटक पटक उठ्दा, नेपालकै प्रतिष्ठा र छविलाई धमिल्याउने सवाल अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा उठ्दा पनि यहाँका सत्ताधारी शासक र नेतृत्व पंक्ति किन मौन छन् ? बहुधर्म संस्कृति, भाषा र जाति मिलेर बनेको देशको शासकको यस्तै नीति र नियतिले अदूरदर्शिता र असक्षमता प्रदर्शन गर्दछ । आजको कोसोभो भोलि नेपाल बन्न सक्छ । त्यस समयमा वीरताको गाथालाई सारंगीले मात्र रेट्ने छैन यहीको भूमिमा घट्ने छ । आखिर समयको बहावलाई कसैले रोक्न खोजेर र चाहेर रोकिने पनि त होइन ।

-वाक्सिला

ओकेलमा

परेको

दुमीभाषा

खगेन्द्र हलकसुराई

खोटाङ जिल्लाको ७६ गा.वि.स.मध्ये खार्मी, वाक्सिला, जालपा, सप्तेश्वर र माक्पा गा.वि.स.मा दुमी राईहरूको बसोबास रहेको छ । दुमी राईहरू करिब आठ-दश हजारको संख्यामा रहेका छन् । यहाँबाट विभिन्न समयमा बसाई सरेर भोजपुर, संखुवासभा, भ्रपा, मोरङ, सुनसरी, उदयपुर, पाँचथर, प्रवासमा दार्जिलिङ, सिक्किम आदि स्थानमा छरिएर रहेका छन् । यिनै दुमीराईहरूले बोल्ने भाषालाई दुमीभाषा भनिन्छ । बसाई सरेर जानेहरूले आफ्नो भाषा र संस्कारहरू सायदै कायम राखेका छन् तर पुख्र्यौली ठाउँमा बसोबास गरिरहेका दुमीराईहरूले समेत आफ्नो भाषा बोल्न छोड्दै लगेका छन् । हाल माम्पा गा.वि.स.का करिब असीदिख सय परिवारले मात्रै दुमी भाषा बोल्दछन् । यो भाषा प्रयोग गर्ने मानिसहरूको संख्या दिनप्रतिदिन घट्दै गइरहेको छ ।

यो भाषा कहिले उत्पत्ति भयो ? कहाँबाट उत्पत्ति भयो ? भन्ने कुराको इतिहासमा पाउँन असंभव नै छ । भाषा र उसको मौलिक संस्कार भनेको कुनै पनि जातिको विशेष परिचय हो । किराँत राईहरूमा दुमीराई पनि छ भन्ने कुरा उसको भाषाबाट मात्रै पुष्टि गर्न सकिन्छ । कुनै पनि जातिको इतिहासको खोज अनुसन्धान गर्नु पर्छ भने उसको भाषा, कला, साहित्य, संस्कृति, लिखित प्रमाणहरूका आधारमा गरिन्छ । तर यी दुमीराईहरूको उक्त प्रमाणहरू नभएकाले यो जातिको भाषा, कला, संस्कृति, इतिहासको बारेमा अध्ययन गर्न कठिन भएको छ ।

भाषा, जाति, साहित्य, कला, संस्कृतिमा धनी र संवृद्ध हुन्छ त्यस्तै नै त्यो जातिको गौरव उच्च हुन्छ । जसबाट त्यस समाजको सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, मानसिक, भौतिक अवस्थाको बारेमा जानकारी पाउन सकिन्छ । आफ्नो भाषा, संस्कृति नभएको समाज आत्मस्वाभिमान हराएको मान्छे हो अथवा समाजको भनाईमा मणि हराएको सर्प जस्तो हो । जसको कुनै परिचय हुँदैन,

समाजमा औचित्य नै हुँदैन । सर्वस्व नै गुमेको हुन्छ । यसकारण समाजले, व्यक्तिले आफ्नो भाषा, साहित्य, कला, संस्कृतिको जगमा उभिएर गौरव गर्नु पर्दछ ।

जुनबेला दुमी भाषा उन्नत थियो । त्यसबेला यसलाई बचाउनु पर्दछ । यो इतिहासको कुनै कालखण्डमा गएर बिलाउन सक्नेछ भन्ने चेतना त्यसबेला भएको भए दुमी भाषाको र त्यस भाषा बोल्ने सन्तानहरूको यो बिचल्ली सायद हुँदैनथ्यो होला । र, अब बाँकी रहेका भाषालाई संरक्षण, सम्बर्द्धन गर्न वा बचाउन सकिएन भने हाम्रा आउने सन्तानहरूले त्यसको शुद्ध किंवदन्ती पनि सुन्न पाउने छैनन् । हामीले भाषा बचाउन नसकेमा, एक असल संस्कृतिको संरक्षण गर्न नसकेमा, आफ्नो गौरवलाई उँचो राख्न नसकेमा हाम्रा सन्ततीहरूले हामीलाई धिक्कार्ने छन् ।

भाषा मर्ने वा बाँच्ने, जीवित राख्ने वा मार्ने कामको जिम्मा त्यो भाषा बोल्ने समाजको नै हुन्छ । यदि त्यो भाषा बोल्ने व्यक्ति, समाजले नै आफ्नो भाषा व्यवहारमा

प्रयोग गर्दैन भने त्यो भाषा अवश्य मर्दछ । थुप्रै भाषाहरू यसरी नै हराएका छन् । कतिपय भाषा व्यवहारमा नआएर प्रायः मृत रहेका छन् । भाषा व्यवहार गर्न, प्रयोग गर्न सजिलो हुनुपर्दछ र त्यो भाषा प्रयोग गर्ने समाज रहेसम्म त्यो भाषा बाँचिरहन्छ । संकटमा परेका कतिपय भाषाहरूलाई राज्यको तर्फबाट सरकारले बचाउने कार्यक्रम ल्याउनु पर्दछ । तर पनि भाषालाई संवृद्ध र विकसित बनाउन त्यससम्बन्धी खोज-अनुसन्धान गर्न चासो दिने र त्यसको उचित वातावरण तयार गर्ने प्रमुख दायित्व सोही समाजको नै हुन्छ । त्यसकारण दुमी भाषाको संरक्षक र विकास गर्ने प्रमुख दायित्व दुमी भाषी राईहरूको नै हो । यसको संरक्षण र विकासको लागि आवश्यक पर्ने पूर्वाधारहरूको विकास गर्नु जरुरी छ, जसको तल छोटकारीमा चर्चा गरिएको छ ।

१) लिपिको पहिचान र प्रयोग

कुनै पनि भाषा उच्चारणमा आधारित भएकोले त्यसलाई दृश्यमा हेर्न र पढ्नका लागि जुन चिह्नहरू प्रयोग गरिन्छन् त्यसलाई लिपि भनिन्छ । दुमीभाषाको आफ्नो लिपि थियो वा थिएन कुनै लेखा छैन । नयाँ लिपिको विकासको संभावना छैन । तर अहिले जसले प्राचीन किराँत मान्दछन् वा किराँत वंशसँग सम्बन्धित ठान्दछन् ती सबैले प्राचीन किराँत लिपि (श्रीजंग लिपि) प्रयोग गर्न थालेका छन् ।

अध्ययन गर्दै जाँदा दुमी भाषा र प्राचीन किराँत लिपि बीचमा एउटा तादत्म्यता देखिएको छ त्यो के हो भने पुरातत्व विभागबाट प्रकाशित लिपि विकास तालिकामा जुन प्राचीन किराँत लिपिको उल्लेख गरेको छ र त्यसमा ट, ड, ढ, ण स्वर वर्ण छैनन् । त्यसअनुसार नै दुमी भाषामा ती वर्णबाट उच्चारित हुने कुनै पनि शब्द छैन । यसबाट के अनुमान गर्न सकिन्छ भने प्राचीन किराँत भाषा दुमी हुनसक्दछ । त्यसैगरी प्राचीन इतिहासमा एलुङ्ग, कुलुङ्ग र थुलुङ्गको पनि उल्लेख भएको पाइन्छ । त्यसमध्ये कुलुङ्ग र थुलुङ्ग भाषा विद्यमान छ तर एलुङ्गको भाषा

पाइँदैन । त्यसो हो भने त्यो भाषा दुमी हो त ? एलुङ्ग एलम्बरका सन्तान हुन र कुलुङ्ग र थुलुङ्ग भाइभारदारहरु थिए भन्ने कुरा कतै कतै उल्लेख भएको पाइँन्छ । दुमीभाषिहरुले प्राचीन किरा लिपि प्रयोग थर्न उचित नै हुन्छ ।

२) व्याकरणको निर्माण

कुनै पनि भाषालाई नियमबद्ध राखी शुद्ध र सरल ढंगले प्रयोगमा ल्याउन व्याकरण एक महत्वपूर्ण साधन हो । अर्थात् व्याकरण भाषाको मष्तिष्क हो र भाषाको आधार हो । भाषाविद्हरुसँगको सहयोगमा दुमी भाषाको एउटा राम्रो व्याकरण तयार गर्न भाषा विकासको पूर्वशर्त हो । यसकारण दुमी भाषाको एक व्याकरण निर्माणतर्फ जोड दिनु आवश्यक छ ।

३) शब्दकोष निर्माण

शब्दकोष भाषालाई सुरक्षित राख्ने र भण्डारण गर्ने एक भकारी हो । यो भकारीमा भाषामा प्रयोग हुने र भएका जति पनि शब्दहरु छन् ती सबैलाई राख्न सकिन्छ । जति धेरै भाव र अर्थपूर्ण शब्दहरुले यो भण्डार भर्न सकिन्छ त्यति नै भाषाको भण्डार ठूलो र व्यापक बन्दछ र भाषाको अग्रगतिमा जति पनि खर्च गर्न सकिन्छ । भाषाको अरु विकास गर्न सकिन्छ । जुन शब्दको भाव र अर्थले साहित्यलाई भावपूर्ण र मीठो बनाउँदछ । यद्यपी भाषालाई शब्दकोषमा मात्र सिमित गरेर राख्ने र त्यसलाई व्यवहारमा र जनजिब्रोमा राख्न सकिएन भने त्यो भाषा नहराए पनि मृतचाहिँ अवश्य बन्छ ।

यस सन्दर्भमा दुमी भाषाका कैयौँ शब्दहरु हराइसके, कति धमाधम हराउँदैछन् र कति हराउने तरखरमा छन् । ती सबैलाई अरु नाम हुनबाट जोगाउन दुमी भाषाको एउटा शब्द कोष निर्माण गर्न अति जरुरी छ । दुमी भाषालाई जरा र मुना दुवैतिरबाट खतरा पैदा भएको छ । किनभने भाषासम्बन्धी व्यवहारिक ज्ञान र अनुभव भएका पुराना पुस्ताहरु जति समाप्त हुँदै जान्छ त्यति नै

भाषाको भण्डार रित्तै गइरहेको छ भने अर्कोतर्फ हाम्रा नयाँ पुस्ताहरु आफ्नो भाषा र संस्कृतिबाट टाढा हुँदै गइरहेका छन् । उनीहरुलाई आफ्नो भाषा, संस्कृति र समाजप्रतिको चाख र जानकारी कम भइरहेको हुनाले दुवै पुस्ताबाट भाषामा संकट उत्पन्न भएको छ । यसकारण भाषा सम्बन्धी जति पनि काम गर्न सकिन्छ त्यो यही बीचको बाँकी रहेको पुस्ताबाट मात्र संभव छ ।

४) साहित्यिक कृतिहरुको रचना र अन्य कृतिहरुको अनुवाद

जुन भाषामा बढी प्रसिद्ध साहित्यिक कृतिहरुको रचना हुन्छ त्यति नै त्यो भाषा धनी हुन्छ । यसकारण दुमी भाषालाई धनी र व्यापक बनाउन दुमी भाषामा गीत, कथा, कविता र निबन्धहरु रचना गरिनुपर्दछ । विश्वका अन्य महत्वपूर्ण ग्रन्थहरुलाई दुमी भाषामा अनुवाद गरेर यो भाषाको भण्डार बढाउन सकिन्छ । यस्तो काम गर्न चाहने, यो भाषाको सम्बन्धमा खोज-अनुसन्धान गर्न चाहने व्यक्ति वा संस्थाहरुलाई हामी र हाम्रो संगठनको तर्फबाट उपर्युक्त वातावरण तयार गर्नुपर्दछ । आफ्नो तर्फबाट मात्र संभव नभएमा सरकारी र गैर सरकारी संघ संस्थाहरूसँग मिलेर यी कार्यहरुलाई सञ्चालन गर्नु आवश्यक छ ।

५) व्यापक अनुसन्धान र खोजी

भाषाको संरक्षण र विकासमा व्यापक र वैज्ञानिक दृष्टिकोण आवश्यक पर्दछ । हाल कोही युवाहरुले केही शिक्षा लिन सफल भए तापनि यसजातिको पुरानो पुस्ता पुरानो मान्यतामा विश्वास राख्दछन् । उनीहरु आफ्ना भाषा अरुले बुझ्दैनन् आफ्ना गोपनीयता सबै भंग होला भनेर भाषा र संस्कृतिसम्बन्धी सम्पूर्ण जानकारी दिन चाहँदैनन् । यो ारणालाई चिर्न विकासका अवधारणालाई स्थापित गराउनु पर्दछ र ती कुराहरु अगाडि ल्याउन जरुरी छ भन्ने कुरा बुझाउनु पर्दछ र खोज-अनुसन्धानलाई व्यापक रूपमा संचालन गर्नु आवश्यक छ । अरुले थाहा

पाउलान्, जान्लान् भन्ने डरले लुकाउंदा, छाप्दा आफ्नै इतिहास नै छोपिन जान्छ । तर हाम्रो दृष्टिकोण दुमीभाषीहरुको बारेमा र दुमी भाषाको सम्बन्धमा विश्वले थाहा पाउनपर्दछ र त्यो हाम्रो लागि असल र फाइदाजनक छ । कसैले थाहा नपाइकन भएको चीज कसैले थाहा नपाई हराउन सक्छ । थाहा पाएको चीज हराए सबैले सोच्छन्, थाहा नभएको चीज हराए कसैले खोज्दैनन् ।

६) भाषामा केही कठिनाइ

राईजातीभित्र विभिन्न अड्तीस भाषाहरु प्रचलनमा रहेको छन् जो एकअर्कामा मिल्दो फरक छन् । एक राईले अर्को राईको भाषा बुझ्न सक्दैनन् । केही सांस्कृतिक परम्परा र भाषामा बाहेक सामाजिक रूपमा सबै राईहरु सम्मान छन् । एक राईले अर्को राईसँग विवाह गर्दा तीनका छोराछोरीहरुले आमा र बाबु दुवैको भाषा सिक्दछन् तर भाषाको उच्चारण र शब्दहरुको प्रयोग गर्ने प्रचलनमा फरक पर्न जान्छ भने कतिपय शब्दको अर्थमा फरक पर्न जान्छ जसबाट भाषा अपभ्रंश हुन सक्दछ । यसले गर्दा भाषाको मौलिकता हराउने संभावना हुन्छ । यदि बाबुको पक्षका आफ्नो भाषा छैन र आमा अन्य भाषिक परिवारबाट आएमा आमाको भाषा स्थापित हुनसक्दछ ।

माथि उल्लेखित कामहरुलाई व्यवहारमा उतार्न सकियो भने निश्चित रूपले दुमी भाषा र दुमीराईहरुको गौरव केही उच्च हुन सक्दछ । त्यसैले यी कुराहरुलाई हामीले आजैदेखि व्यवहारमा लागू गर्ने प्रयत्न गरौँ त्यो आफ्नो परिवेश र परिवारबाट सुरु गरौँ आफूले पनि आफ्नो भाषा सिक्ौँ, संस्कृति चिनाँ र आफ्नो बालबालिकाहरुलाई पनि आफ्नो भाषा र संस्कृति चिनाऔँ । आफ्नो पुर्खाहरुप्रति गौरवान्वित हुन सिकौँ, आफ्नो भाषामा गौरव गरौँ र आफ्ना संस्कृतिलाई चिनाऔँ र विकसित बनाऔँ, आफ्नो सामाजिक गौरवलाई उच्च बनाऔँ ।

- माकपालेवा

तेक्वान्दोका सदाबहार विजेता राजकुमार राई

नेपाली खेलकुद जगत्मा राजकुमार राई तेक्वान्दोका सदाबहार विजेताको रूपमा पुनः चर्चाको शिखरमा आउनुभएको छ । सन् १९९९ मा आठौं दक्षिण एसियाली खेलकुद (साफगेम) नेपालमा सम्पन्न हुँदा जेठो खेलाडीको रूपमा सहभागी भई तेक्वान्दोमा मिडिलवेट प्रतिस्पर्धीको रूपमा पहिलो राउण्डमा भुटानका कर्मा डेन्डुप दोस्रो राउण्डमा भारतका नदेज्दर सिंहलाई नक्आउट गरी फाइनलमा श्रीलंकाली शसक्त प्रतिद्वन्दी एच.के. रञ्जन फर्नाण्डोलाई ८-१ ले पराजित गरी नेपाललाई थप एक स्वर्ण पदक दिलाउन सफल हुनु भएकोछ । ह्यामर र टर्निङ्कीकका दक्ष फर्नाण्डोलाई पराजित गर्न राईले जम्प डबलस्ल्याप, टर्निङ्कीक र शक्तिशाली पञ्चको प्रहार गर्नुभएको थियो । अन्तत फर्नाण्डो अन्तिम राउण्डमा रेफ्रिको काउन्टिङमा परिसकेका थिए तापनि उनले आत्मसमर्पण गर्न मानेनन् पुनः खेल शुरु भयो र लगत्तै खेलको समय पनि समाप्त भयो । यसपटक साफ खेलमा नेपालले स्वर्ण ३१, रजत १० र काश्य २४ पदक प्राप्त गरी द्वितीय स्थान प्राप्त गर्न जुन सफलता प्राप्त गर्‍यो यसमा राजकुमार राईको मेहनतलाई पनि बिसर्ग्न सकिन्न ।

खोटाङ्ग सप्तेश्वरको छेरा गाउँमा पिता खड्गबहादुर सत्नराई र माता धनकुमारी राईको जेठो सुपुत्रको रूपमा जन्म लिई गाउँघरकै परिवेशबाट आफ्नो लर्केजोवन आए पछि वि.सं. २०३७ सालमा ब्रिटिश सेनामा भर्ति भई ब्रुनईबाट तेक्वान्दो खेल खेल्न शुरु गर्नुभएको हो ।

आफ्नो सैनिक जीवनको सीमित फुर्सदलाई बचाएर उहाँले तेक्वान्दो खेललाई सँगसगै अगाडी लैजानुभयो र हालसम्म अविच्छिन्न रूपमा उहाँले स्थानीय, राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय

गरि जम्मा एकाईसौं प्रतिस्पर्धाहरूमा सहभागी भइसक्नुभएको छ । त्यसमध्ये यसपटक नेपाललाई एक स्वर्ण पदक दिलाई आफ्नो पदक अड्क तालिकामा १० स्वर्ण २ रजत र १ काश्य प्राप्त गर्न सफल हुनुभएको छ ।

एक छोरी र एक छोराका पिता भइसक्नुभएको राई विद्यार्थी जीवनदेखिनै खेलको अति खेलसौखिन हुनुहुन्थ्यो । 'हुने विरुवाको चिल्लो पात' भनेभै विद्यालयको प्रतियोगिताहरूमा पुरस्कारहरू प्राप्त गर्दै जानुभयो र तेक्वान्दोमा प्रवेश गरेपछि त मेडल र ट्रफिहरूको ओइरो नै लगाउनुभयो ।

उहाँको विषयमा बुझ्नु पर्ने कुरा के हो भने उहाँले आफ्नो नामलाई मात्र तेक्वान्दोमा अमरत्व प्रदान गरेका होइन कि १९८६ मा

सिउलमा सम्पन्न भएको दशौं एसियाली खेलकुदमा नेपालले प्राप्त गरेको ८ वटा पदकका खेलाडीहरूमध्ये काश्य पदक विजेता राजकुमार राई राष्ट्रको गौरव बढाउने एक खेलाडी हुनुहुन्थ्यो ।

यसरी अन्तर्राष्ट्रिय जगत्मा प्रथम पटक नेपाललाई यति धेरै पदक ल्याउन सफल भएकोमा त्यसको योगदानको कदरस्वरूप श्री ५ बाट गोर्खा दक्षिणबाहु पाचौँद्वारा विभूषित समेत भैसक्नुभएको छ । पुनः यसपटक विसौं शताब्दीको अन्तिम वर्षमा उहाँले साफ खेलकुदमा नेपाललाई १ स्वर्ण दिलाएर राष्ट्रको प्रतिष्ठालाई माथि उकास्न अविस्मरणीय योगदान गर्नुभएको छ । उहाँले नेपालको खेलकुद परिषद्मा तेक्वान्दोतर्फको सहायक प्रशिक्षक, याक एण्ड यति होटलमा शारीरिक सु-सगठन प्रशिक्षक र हडकडको YMCA TKD Club मा मुख्य प्रशिक्षकमा रही सेवा समेत प्रदान गरिसक्नुभएको छ ।

राईजी तेक्वान्दो बाहेक १९९६ मा ब्रुनईमा सम्पन्न भएको हारुन क्लासिक शारीरिक सु-सगठन प्रतियोगितामा प्रथम र

तेक्वान्दो खेलका सदाबहार नायक राजकुमार राई

Taekwondo(TKD)Championship (Champ.) Local

1983- Hong kong(HK) British Forces
TKD champ- Bronze Medal

1983-1985,1987 & 1988- British
Second Forces Champ- Gold
Medal-5

Invitational Champ. Domestic

1989- British Forces & HK police
Invitational Champ.(HK)-Gold
Medal

HK. National TKD Champ.

1984- 5th HK National TKD Champ.
Representation (REP) HK -
Bronze.Medal.

1985- 6th HK National TKD
Champ.(Rep.HK)-Gold Medal.

Internnational Invitational TKD Champ.

1986- 2nd Sagarmatha National TKD
Champ. Kathmandu. (Rep.

सहभागी भएको खेल र प्राप्त पदक तथा टफिहरु

Nepal) -Gold Medal + Best
Fighter

1987- 3rd Sagarmatha Invitational
TKD Champ. Kathmandu (Rep.
British Forces) - Gold Medal.

1987- HK & Nepal National
Invitational TKD Champ (Rep.
HK) - Gold Medal+ Best Fighter.

1988- 22nd Pakistan National Game
karanchi (Rep. Nepal) - Gold
Medal

1988- 10 Days of Dawn TKD Champ.
Tehran (Rep. Nepal) - Silver
Medal + Best Fighter

Asian TKD Champ + Game

1984- 6th Asian TKD Champ. Manila
(Rep. HK)

1986- 10th Asian Game Seoul (Rep.
Nepal)- Bronze Medal.

1988- 6th Asian TKD Champ.
Kathmandu (Rep. Nepal)-
Quarter Final.

World TKD Champ.

1985- 7th World TKD Seoul (Rep.
HK)- Quarter Final.

1987- 8th World TKD Champ.
Barcelona (Rep. Nepal)

1991- 3rd Army World TKD Champ.
Seoul (Rep. British Forces)-
Quarter Final.

South Asia Federation Game

1999- 8th South Asian Federation
Game Kathmandu. (Rep.
Nepal)- Gold Medal.

१९९९ मा नेपालमा भएको धर्मश्री शारीरिक
सुसगठन प्रतियोगितामा द्वितीय स्थान प्राप्त
गर्न सफल हुनुभएको थियो । आफ्नो दैनिक
जीवनलाई व्यस्त राख्न चाहने राईले सुगौली
मन्धिको स्मरण गराउने कथावस्तुमा आधारित
देशभक्ति फिल्म 'द कमाण्डो' मा नायकको
भूमिका समेत निर्वाह गरिसक्नुभएको छ ।

पल्टनमा सेकेण्ड सेवेन जी.आर. मा

नं.२११६३९७२ कर्पोलका रुपमा सेवामा
रहँदा पनि उहाँले सबै समकालीन साथी र
सैनिक अधिकृतहरुको मन जित्न सफल
हुनुभएको थियो ।

आफू रक्षा र आक्रमण जस्ता दुवै कलामा
अत्यन्त दक्ष र पारङ्गत भएर पनि
घमण्डभन्दा उदारता, रिस र आवेशभन्दा
धैर्यता र सहिष्णुता हुनु अरुलाई सकेसम्म

उमेरमा पनि अन्य जुनियर खेलाडीहरु भन्दा
चुस्ती र फूर्ति देखिने भएकाले अरुको लागि
उहाँ यसपटक प्रेरणाको स्रोतसमेत बन्नुभएको
थियो । पाचौँ डान (Five Don) प्राप्त
राजकुमार राई सायद यो वर्षको साफखेल
नै उहाँको अन्तिम प्रतिस्पर्धा भएकोछ तथापि
खेल जीवनबाट राष्ट्रलाई दिनुभएको अमूल्य
योगदान सदाको लागि अमर रहनेछ ।

अहिले अत्यन्त चर्चाको शिखरमा
आइपुग्दा उहाँलाई 'तेक्वान्दोको सदाबहार
विजेता' र गोरखापत्र राष्ट्रिय दैनिकले आठौँ
प. स. श. नी. य. दक्षिण एशियाली खेलकुदको तीन
उत्कृष्ट खेलाडीहरुमध्ये एक भनि
सम्मानसमेत दिएको छ ।

हामी पनि राष्ट्रका यस्ता प्रतिभा
सम्पन्न सम्मानित खेलाडीलाई
'तेक्वान्दोका लौहा खेलाडी' भनी आदर र
प्रशंसा गर्दछौँ । उहाँलागायत् उहाँका सम्पूर्ण
परिवारलाई बधाई छ ।

३८ वर्ष

प्रस्तोता: इसिलिम परिवार

स्थानीय स्वायत्त शासन विधेयक आदिवासी: एक आलोचनात्मक समीक्षा

- डा. कृष्णबहादुर भट्टचन

विषय प्रवेश

संसदको चौधौं अधिवेशनमा प्रस्तुत स्थानीय स्वायत्त शासन सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक शेरबहादुर देउवा प्रधानमन्त्री हुँदा गठित उच्चस्तरिय विकेन्द्रीकरण आयोगले तयार पारेको प्रतिवेदनको आधारमा २०५४ सालमा भएको संसदको बाह्रौं अधिवेशनमा संसद सचिवालय, संसद भवन, सिंहदरबारमा विधेयक संख्या २० को रूपमा स्थानीय विकास मन्त्री अमृतकुमार बोहराद्वारा प्रस्तुत गरिएको थियो । उक्त विधेयक संसदको दराजमा लामो समयसम्म थन्किएपछि प्रतिनिधिसभाका विकास समितिका सभापति प्रेमबहादुर भण्डारीको भाद्र २२, २०५५ मा प्रतिनिधिसभामा पेश गरेको १६ पृष्ठको संशोधन प्रतिवेदन सहित संसदको १४औं अधिवेशनमा विधेयक सम्बन्धी प्रक्रिया पुगेको नपुगेको भन्ने विवादास्पद परिस्थितिका बीच संसदको दुवै सदनबाट पास भएको कुरा प्रकाशमा आएको छ ।

नेपालका आदिवासी जनजातिहरूले जातीय स्वायत्त शासन र आत्मनिर्णयको अधिकारको माग गर्दै आएको सन्दर्भमा सो विधेयकबाट आदिवासी जनजातिहरूको इच्छा, आकांक्षा, चाहना र मागहरू के कति पूरा गरिएको छ ? केलाएर हेर्नु आजको आवश्यकता भएको छ । त्यसैले यो कार्यपत्रमा मैले सर्वप्रथम स्थानीय स्वायत्त शासन सम्बन्धमा छोटो चर्चा गरेपछि संसदको चौधौं अधिवेशनमा विवादास्पद किसिमले पारित स्थानीय स्वायत्त शासन विधेयकमा आदिवासी जनजातिका सवाललाई दृष्टिगत गर्दै सकारात्मक र नकारात्मक पक्षहरू केलाउने छु र स्वायत्त शासन सम्बन्धमा आदिवासी जनजातिहरूले गर्ने गरेका मागहरूको बारेमा पनि केही चर्चा गर्नेछु । स्थानीय स्वायत्त शासन सम्बन्धमा एक विहङ्गम

जनजातिहरूको आफ्नो परम्परागत जीवन पद्धति थियो, यो कुनै सर्वथा नौलो पद्धति होइन । यो नौलो कुरा हो भने २३० वर्षसम्म हिन्दूकरण गरी बाहुनवाद जस्ता सांस्कृतिक "टमहक मिसाइल" र "नर्भग्यासहरू" छोडेर सत्ताको अति केन्द्रिकरण गर्दै आदिवासी जनजातिहरूको जातीय स्वायत्त शासनलाई तहस-तहस बनाएर आन्तरिक उपनिवेश खडा गरेको परिप्रेक्ष्यमा स्थानीय स्वायत्त शासन दिने भन्ने हल्ला मात्र नौलो हो । जित्नेको मात्र इतिहास हुन्छ हार्नेको हुँदैन भन्ने जनधारणालाई चुनौती दिँदै बनेको नेपाली चलचित्र सीमारेखामा यस्तो पद्धतिलाई छायाङ्कन गरी केही मात्रामा प्रष्ट्याइएको छ । उक्त चलचित्रमा द्रव्य शाहले मगरहरूको स्वायत्त राज्य लिगलिग कोटमा राजा छान्ने दौड जितेको नभएर छलकपटपूर्ण तरिकाले हत्या र आक्रमण गरेर राज्य हत्याएको देखाइएको छ । यसरी आदिवासी जनजातिहरूको स्वायत्त शासन एकपछि अर्को विनास हुने क्रम तीव्र हुन थालेको छ । पछि १७८६ ई.सं.मा गोर्खा साम्राज्य र आन्तरिक उपनिवेशका प्रवर्तक पृथ्वीनारायण शाहले काठमाडौं उपत्यका लगायतका स्वायत्त राज्यहरू आक्रमण गरी जितेपछि र लिम्बूवानलाई सदासर्वदा कीपट लगायत सामाजिक, धार्मिक र सांस्कृतिक परम्पराहरू अविच्छिन्न प्रयोग गर्न पाउने स्वायत्त शासनको अधिकार दिएर नेपाल अधिराज्यभित्र गाभेपछि गोर्खा साम्राज्यको परियोजना बहादुर शाहको पालामा पूरा भयो । नेपाल र ब्रिटिश-इण्डियाबीच सुगौली सन्धि भएपछि गोर्खा साम्राज्यको विस्तारको क्रम बन्द भयो तर आन्तरिक उपनिवेशवाद भने तीव्र हुनथाल्यो ।

जङ्गबहादुर राणाले शुरु गरेको १०४ वर्ष लामो एकतन्त्री जर्मानिया शासन रहँदासम्म पनि यातायात र सञ्चारको समस्याका कारण राणा शासकहरूले स्थानीय जिम्मुवालहरू मार्फत राजस्व

संकलन गर्ने कार्य गरेकाले एकातिर स्थानीय स्वशासन विभिन्न आदिवासी जनजातिहरूले पहिले जस्तै प्रयोग गर्दै रहे, तर व्यापारिक सम्भावनाहरू बढी भएका ठाउँहरूमा भने आर्थिक शोषणको मात्रा पनि बेपत्ता बढेर गयो । तैपनि राउटे, चेपाङ्ग र कुसुण्डाहरूले वन्यजीवन र थकाली, गुरुड, मगर, राई, लिम्बु, तामाङ, थारु आदिले स्थानीय स्वशासन केही मात्रामा प्रयोग गरेका थिए ।

३० वर्ष लामो निरंकुश निर्दलीय पञ्चायत व्यवस्थाको विगविगी भएको कालमा भने एउटै राजा, एउटै देश, एउटै भाषा एउटै भेषको नाममा हिन्दूकरण र बाहुनवादको माध्यमबाट स्थानीय स्वायत्त शासनका बाँकी अवशेषहरू समेत निमित्तान्न पार्ने भरमग्दुर प्रयास गरे । विधि-आदिवासी जनजातिहरूमा आफ्नो मातृभाषा र परम्परागत धर्म र संस्कृति बचाउनु पर्छ भन्ने चेतना विकसित हुँदै गएको क्रममा आफ्नो समाजको प्रतिबन्ध मात्र लगाएनन् आयोगकहरूलाई व्यवस्था विरुद्ध गएको आरोपमा छेकथुन समेत गरिएका तथ्य आदिवासी जनजातिहरूले बिसिएका छैनन् ।

२०४६ सालको जनआन्दोलनपछि बहुदलीय व्यवस्थाको पुनर्स्थापना भयो तर राजनैतिक व्यवस्थाको स्वरूप भने बहुदलीय भन्नु भन्दा पनि बढी परम्परागत 'बहुदलीय' र 'क्षेत्रीदलीय' व्यवस्था कायम रहने क्रम नटुटेको अवस्थामा स्थानीय स्वायत्त शासनसम्बन्धी विधेयक २०५५ वर्षे अधिवेशनको बेला एकदमै विवादास्पद र संसदको गरिमा समेत निकृष्ट तहमा भाग्ने गरि तिनै बाहुन-क्षेत्रीबहुल सांसदहरूबाट "पास" भएको छ । तिनै बाहुन-क्षेत्रीमध्येका सांसदहरूबाट विधिवत "पास" नभएको आरोप पनि लगाइएको छ । त्यसैले उक्त विधेयकले व्यवस्था गरेको स्थानीय स्वायत्त शासनमा आदिवासी

जनजातिहरूको के स्थान छ ? सकारात्मक र नकारात्मक पक्षहरू के कस्ता छन् ? भनेर हेर्नु र केलाउनु जरुरी छैन । किनभने २३० वर्षसम्म निर्वाध कायम राखिदै आएको बाहुन-क्षेत्रीय केन्द्रित स्वार्थ रातारात दाजूसस्तो चटक हर एएर जाला भन्ने सम्बन्धमा अरुलाई आशा र विश्वास भए पनि मलाई भने छैन । तर यसका विकल्पहरू के कस्तो हुन सक्छन् भन्ने सन्दर्भमा भने आलोचनात्मक ढङ्गले केलाउनु जरुरी छ । संसदीय अधिवेशनमा विवादास्पद किसिमले पारित स्वायत्त शासन ऐनमा आदिवासी जनजातिको सवाल

आदिवासी जनजातिहरूका लागि उक्त विधेयकमा भएको सबैभन्दा बढी सकारात्मक देखिने पक्ष भनेका प्रस्तावनामा उल्लेखित चार वटा बुँदाहरू छन् । तीमध्ये एउटा बुँदामा आदिवासी जनजातिको समेत महत्वका साथ प्रष्ट उल्लेख हुनु सकारात्मक पक्ष हो । सो प्रस्तावमा यसप्रकार छ—

१. प्रस्तावना: विकेन्द्रीकरणको माध्यमद्वारा सार्वभौमसत्ता सम्पन्न जनतालाई शासन प्रक्रियामा अधिकाधिक मात्रामा सम्मिलित हुने अवसर जुटाई प्रजातन्त्रका लाभहरूको उपभोग गर्न सक्ने व्यवस्था गर्न,

आफ्नो क्षेत्रको विकासको लागि साधनको परिचालन, विनियोजन र विकासको प्रतिफलको सन्तुलित तथा समान वितरणमा सामाजिक समानता ल्याउने कार्यमा जनजाति आदिवासी (यसमा र यसपछि उद्धृत हुने विधेयकका अंशहरूमा उल्लिखित जनजाति र आदिवासी शब्दहरूमा वोल्ड र अण्डरलाईन जोड दिनका लागि मैले गरेको हो) दलित र सामाजिक तथा आर्थिक दृष्टिकोणले पिछडिएका वर्गसमेतका समग्र जनताको सहभागितामा अभिवृद्धि गर्दै विकास प्रक्रियालाई संस्थागत गर्न,

योजनाहरूको तर्जुमा र सञ्चालन गर्न आवश्यक जिम्मेवारी र अधिकार स्थानीय स्तरमा नै प्रदान गरी जवाफदेही बहन गर्न सक्ने स्थानीय निकायहरूको संस्थागत विकास गर्न, र

“स्थानीय नेतृत्वको विकास गरी जनताको दैनिक आवश्यकता तथा जनजीवनलाई असर

पार्ने विषयहरूमा निर्णय गर्न सक्ने गरी स्थानीय स्वायत्त शासन पद्धतिको विकासको लागि स्थानीय निकायहरूको गठन गर्न वाञ्छनीय भएकोले”, (संसद सचिवालय २०५४:१) ।

आदिवासी, जनजातिको सवाल विधेयकको प्रस्तावनामा महत्वका साथ उल्लेख हुनुको मूल कारण, बाहुन-क्षेत्री शासकहरूले आदिवासी जनजातिहरूमा उल्टै गरेको चेतना र मागका लहरहरूलाई जायज हो भन्ने लाग्न थालेर हो । तर प्रस्तावनामा त्यत्तिका महत्व दिएर उल्लेख गरेको विषयलाई १११ पृष्ठमा छरिएर रहेको तथा २७० वटा धाराहरू भएको विधेयकमा नाम मात्रका प्रावधानाहरू काईते हिसाबले राखिएकोले यस प्रकारको खेलाडोले भविष्यमा विस्फोटक स्थितिमा पुग्न सक्ने आभाष दिएको छ । मानवशास्त्री विहारी कृष्ण श्रेष्ठ (१९९८: १७) ले पोल्सानद्वारा आयोजित स्वायत्त शासन सम्बन्धी गोष्ठीमा विधेयकको सम्बन्धमा प्रस्तुत एउटा कार्यपत्रमा विधेयकको प्रस्तावनामा ‘जनजाति, आदिवासी र दलित भन्ने जस्ता शब्द व्यवहारमा र ल्याउन विवादास्पद सवालहरू उल्लेख गर्नु हुँदैन’ भनी जोडदार विचार प्रकट गर्नुहुँदा मैले सो कार्यपत्रमाथि छलफल भएको बेला ती सवालहरू हटाउन हुँदैन तर परिभाषा र वर्गीकरण भने प्रष्ट हुनुपर्दछ भनेर प्रतिक्रिया व्यक्त गरेको थिएँ । विहारीजीको विरोधको वावजूद पनि आदिवासी जनजातिबारे विधेयकमा उल्लेख हुनु र प्रतिनिधिसभाको विकास समितिको प्रतिवेदनमा समेत यथावत राख्नुले प्रस्तावना मात्र हेरेको खण्डमा आदिवासी जनजाति र दलितहरू सैद्धान्तिक रूपले खुबै दङ्ग हुनुपर्ने देखिन्छ । तर गहिरिएर विचार गरेको खण्डमा व्यावहारिक हिसाबले भने आदिवासी जनजातिहरूका लागि यो सवालै प्रश्नावाचक रूपमा उभिएको छ । प्रश्नावाचक किनभने आजसम्म आदिवासी र जनजातिका अवधारणाबारे श्री ५ को सरकारले भ्रमको खेती गर्दै गएको छ, आदिवासी जनजातिहरूका आँखामा छारो हाल्दै आएको छ । यसका ज्वालन्त उदाहरणहरू अनगिन्ती छन् ।

अन्तरिम शासनकालका प्रधानमन्त्री कृष्णप्रसाद भट्टराईले बेलायतमा “नेपालमा

आदिवासीहरू नगण्य मात्रामा छन् र उनीहरूको नेता नै मै हुँ” भनेको कुरा होस् वा सन्तबहादुर गुरुङको संयोजकत्वमा बनेको राष्ट्रिय जनजाति उत्थान प्रतिष्ठान कार्यदलको प्रतिवेदन र विधेयकको मस्यौदामा दिइएको जनजातिको परिभाषा र वर्गीकरणलाई स्थानीय विकास मन्त्रालय र कानून मन्त्रालयका हाकिमहरूले संविधान विपरीत हो भन्ने आरोप लगाएको कुरा होस् वा पछि राष्ट्रिय जनजाति विकास समिति गठन आदेश २०५४ मा बाहुन-क्षेत्री लगायतका सबैलाई जनजाति मान्न पर्ने परिभाषा गरिएको होस् वा अहिले आएर नवौँ योजनामा आदिवासी तथा जनजातिका लागि छुट्याइएका कार्यक्रमहरू हुन् वा नेपालका प्रधानमन्त्री, मन्त्रीहरू, सांसदहरू, राजनैतिक नेताहरू र श्री ५ को सरकारका हाकिमहरू सबैले आदिवासी जनजाति भनेको नेपालका सक्कली आदिवासी जनजातिहरू (जसमध्ये २४ वटा नेपाल जनजाति महासंघसँग आवद्ध छन् भन्ने मानेका छन्) लाई मात्र नभएर बाहुन-क्षेत्री र दलित लगायत सबै नेपालीहरूलाई आदिवासी जनजाति हन भन्ने आशय अनुसार प्रयोग भएको देखिन्छ । यसरी आदिवासी जनजाति शब्द राख्नु र परिभाषा र वर्गीकरण प्रष्ट नपार्नु राजनैतिक नेताहरूले आदिवासी जनजातिहरूलाई भोट बैंकको रूपमा प्रयोग गर्न उनीहरूका लागि धेरै व्यवस्था गरेका छौं, उच्च प्राथमिकता दिएका छौं, बजेटमा व्यवस्था गरेका छौं, समिति र प्रतिष्ठानहरू खडा गरिदिएका छौं, योजनामा व्यवस्था गरिदिएका छौं भनेर हात्तीको नक्कली दाँत देखाउने र सक्कली पैसा भने बाहुन क्षेत्रीहरूले नै हजम गर्ने कुटील चाल हो भन्ने कुरा सन् १८७६ देखि यो हरफ लेख्दासम्म बाहुन-क्षेत्री शासकहरूले देखाइआएको बानी व्यहोरा र चालढालबाट दिनको घामभन्दा पनि प्रष्ट भइसकेको छ । यदि यो कुरा सत्य होइन भने श्री ५ को सरकारले आदिवासी जनजातिको परिभाषा र वर्गीकरण प्रष्ट रूपमा जनसमक्ष राखोस् र त्यसरी राखिएको परिभाषा र वर्गीकरण भित्र को को परे परेनन भन्ने कुराको अध्ययनगरोस्, अनि आफ्नो मातृभाषा र धर्म बेग्लै भएका र चार वर्णको

हिन्दू वर्णाश्रम व्यवस्थाभित्र नपर्ने आदिवासी जनजातिले बाहुन-क्षेत्रीय शासकहरूको नियत अन्न प्रष्ट रुपमा बुझ्नेछन् । यदि उनीहरूको नियत सफा थियो भने कम-से-कम यही १११ पृष्ठको विधेयकमा जम्मा जम्मी ४ पटक आदिवासी र ७ पटक जनजाति शब्दको प्रयोग गर्न १६ पेजको संशोधन प्रतिवेदनमा आदिवासी शब्दको प्रयोग नगरी जम्मा जम्मी २ पटक जनजाति शब्दको प्रयोग गर्नुले एकातिर आदिवासी जनजातिलाई प्रस्तावनाको मर्मअनुरूप के कति महत्व दिएको छ प्रष्ट हुन्छ भने अर्कोतिर सम्पूर्ण नेपालीहरूलाई नै सदा भै आदिवासी जनजातिको रुपमा प्रयोग गर्ने गरिएको छ भनेर आशंका गर्ने ठाउँ दिएको छ । अहिले जे गरिएको छ त्यो नगरी आदिवासी जनजातिहरूका लागि प्रस्तावनामा महत्व दिए जस्तै बाँकी १११ र थप १६ पृष्ठमा उत्तिकै महत्व दिइनुपर्ने थियो । अर्थात् विभिन्न स्थानीय निकायहरू, खास गरेर जि.वि.स., गा.वि.स. र नगरपालिकाहरूको काम, कर्तव्य र अधिकारहरूमा, योजना निर्माण, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कनहरूमा आदिवासी जनजातिहरूका लागि गर्नु, गराउनु पर्ने राजनैतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, भाषिक र धार्मिक कार्यहरू थुप्रै छन् । तर त्यस्तो हुन सकेन जुन अति दुर्भाग्यपूर्ण कुरा हो ।

विधेयकमा र संशोधनमा आदिवासी जनजातिहरूको लागि प्रष्ट रुपमा गरेको जम्माजम्मी व्यवस्थाहरू निम्न बमोजिम छन्, जसलाई केही हदसम्म सकारात्मक मान्न सकिन्छ:

- दफा ८ गाउँ परिषद्को गठनको उपदफा (ग) मा उल्लेख भएको सकारात्मक बुँदा यस्तो छ, "गाउँ विकास क्षेत्रभित्रका एकजना महिलासहित समाजसेवी, आर्थिक तथा सामाजिक दृष्टिकोणले पिछडिएका जाति, जनजाति, दलित तथा आदिवासीमध्ये गाउँ परिषद्मा प्रतिनिधित्व हुन नसकेका वर्ग दफा १० बमोजिम गाउँ परिषद्को सदस्यको लागि चाहिने योग्यता पुगेका व्यक्तिहरूमध्येबाट गाउँ परिषद्द्वारा मनोनित ६ जना व्यक्तिहरू ।" (संसद सचिवालय

२०५४:५) ।

- दफा १२ को उपदफा (२) को (ग) मा उल्लेख यो बुँदा पनि सकारात्मक छ: जस्तै- "दफा ८ को उपदफा (२) को खण्ड (ग) बमोजिमका गाउँ परिषद्का सदस्यहरूमध्येबाट एकजना महिला सहित गाउँ विकास समितिद्वारा मनोनित दुईजना सदस्यहरू ।" (संसद सचिवालय २०५४:७) ।
- दफा २८ को उपदफा (१) को (भ) मा उल्लेख यो बुँदा पनि केही सकारात्मक छ: भाषा र संस्कृतिसम्बन्धी: (१) गाउँ विकास क्षेत्रभित्रका देवालय, धर्मस्थल तथा धर्मशाला, पाटी पौवा आदिको लगत राखी रेखदेख र संरक्षण गर्ने, गराउने । (२) विभिन्न भाषा, धर्म र संस्कृतिको संरक्षण गर्ने, गराउने । (संसद सचिवालय २०५४:१६ र १७) । यो उपदफा हिन्दू साम्प्रदायिकताको गन्ध आएकोले होला संशोधन प्रतिवेदनमा एउटा मुख्य शब्द हटाएर अन्य शब्दहरू सबै धर्मका लागि प्रयोग हुने गरे संशोधन गरिएको छ: "दफा २८ को उपदफा (१) को खण्ड (भ) को उपखण्ड (१) मा रहेको "देवालय", भन्ने शब्द हटाउने" (प्रतिनिधिसभा २०५५:३) ।
- उपदफा (१) को खण्ड (घ) को उपखण्डमा थप गरिएको "(३) गाउँ विकास क्षेत्रभित्र मातृभाषामा प्राथमिक तहको शिक्षा उपलब्ध गराउन सहयोग गर्ने ।" (प्रतिनिधिसभा २०५५:३) बुँदा आदिवासी जनजातिहरूका लागि अत्यन्त सकारात्मक छ, यदि त्यसलाई हरेक स्थानीय निकायहरूले राम्रोसँग कार्यान्वयन गर्न चाह्यो वा सक्यो भने । यस अतिरिक्त दफा २८ को उपदफा (१) को खण्ड (घ) मा अर्को थप संशोधन "(७) आर्थिक दृष्टिले अत्यन्त पिछडिएका उत्पीडित जनजातिहरूका छात्रछात्राहरूलाई छात्रवृत्ति दिने व्यवस्था मिलाउने ।" (प्रतिनिधिसभा २०५५:३) बुँदा पनि सकारात्मक छ ।
- दफा ४३ को गाउँ विकास समितिको

योजनाको तर्जुमासम्बन्धी उपदफा (६) आवधिक योजना तर्जुमा गर्दा निम्न विषय समावेश गर्नुपर्नेछ को (ग) उल्लेखित बुँदा सकारात्मक छ: "पिछडिएका जातजातिहरू एवं गरीबी भएको क्षेत्र तथा त्यस क्षेत्रमा गरिएका वा गरिनु पर्ने विभिन्न विकास कार्यहरू ।" (संसद सचिवालय २०५४:२४) ।

- दफा ७६ नगर परिषद्को गठनको उपदफा (२) को खण्ड (ग) मा उल्लेखित बुँदा सकारात्मक छ: "नगरपालिका क्षेत्रभित्रका महिला सहित समाजसेवी, आर्थिक तथा सामाजिक दृष्टिकोणले पिछडिएका जाति, जनजाति, दलित तथा आदिवासीमध्ये नगर परिषद्को सदस्यको लागि चाहिने योग्यता पुगेका व्यक्तिहरूमध्येबाट नगर परिषद्द्वारा मनोनित कम्तीमा छ जना र बढीमा वीस जना व्यक्तिहरू । तर त्यसरी मनोनित हुने व्यक्तिहरूमध्ये कम्तीमा चालीस प्रतिशत व्यक्तिहरू महिला हुनु पर्नेछ ।" (संसद सचिवालय २०५४:३६ र ३७)
- दफा ८० को उपदफा (२) को (ग) मा उल्लेखित बुँदा सकारात्मक छ: "दफा ७६ को उपदफा (२) को खण्ड (ग) बमोजिमका नगर परिषद्का सदस्यहरू मध्येबाट एकजना महिला सहित नगरपालिकाद्वारा मनोनित दुई जना सदस्यहरू ।" (संसद सचिवालय २०५४:३९)
- दफा ९३ मा वडा समितिको काम कर्तव्य र अधिकार अन्तर्गत उपदफा (फ) मा उल्लेखित बुँदा सकारात्मक छ: "वडाभित्रका पिछडिएका जनजाति, असहाय, अपाङ्ग तथा वेवारिस व्यक्तिहरूको संरक्षण र जीविकोपार्जनसम्बन्धी कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने ।" (संसद सचिवालय २०५४:४५) ।
- दफा ९६ को उपदफा (१) को खण्ड (घ) मा थप: "नगरपालिका क्षेत्रभित्र मातृभाषामा प्राथमिक तहको शिक्षा उपलब्ध गराउन सहयोग गर्ने ।" र "(४) आर्थिक दृष्टिले अत्यन्त पिछडिएका उत्पीडित

जनजातिहरूका छात्रछात्राहरूलाई छात्रवृत्ति दिने व्यवस्था मिलाउने ।" (प्रतिनिधिसभा २०५५:७) बुँदा आदिवासी जनजातिहरूका लागि अत्यन्त सकारात्मक छ, यदि त्यसलाई हरेक स्थानीय निकायहरूले राम्रोसंग कार्यान्वयन गर्न चाहेयो वा सक्यो भने ।

● इफा १०९ को नगरपालिकाको निर्णयको कार्यान्वयनको उपदफा (७) आवधिक योजना तर्जुमा गर्दा निम्न विषय समावेश गर्नु पर्नेछ को खण्ड (ग) मा उल्लेखित बुँदा सकारात्मक छ: "पिछडिएका जातजातिहरू एवं गरिबी भएको क्षेत्र तथा त्यस क्षेत्रमा गरिएका वा गरिनुपर्ने विभिन्न विकास कार्यहरू ।" (संसद सचिवालय २०५४:२४)

● नगरपालिका सम्बन्धमा दफा १०९ को उपदफा (७) आवधिक योजना तर्जुमा गर्दा निम्न विषय समावेश गर्नु पर्नेछ को खण्ड (ग) मा उल्लेखित बुँदा सकारात्मक छ यदि यसलाई आदिवासी जनजातिको अर्थमा लिइयो भने: "पिछडिएका जातजातिहरू एवं गरिबी भएको क्षेत्र तथा त्यस क्षेत्रमा गरिएका वा गरिनु पर्ने विभिन्न विकास कार्यहरू ।" (संसद सचिवालय २०५४:२४)

● दफा १७२ जिल्ला परिषदको गठनको उपदफा (२) को खण्ड (ड) मा उल्लेखित बुँदा सकारात्मक छ: "जिल्लाभित्रका एकजना महिलासहित समाजसेवी, आर्थिक तथा सामाजिक दृष्टिकोणले पिछडिएका जाति, जनजाति, दलित तथा आदिवासीमध्ये जिल्ला परिषदको सदस्यको लागि चाहिने योग्यता पुगेका व्यक्तिहरूमध्येबाट जिल्ला परिषदद्वारा मनोनित कम्तीमा छ जना व्यक्तिहरू ।" (संसद सचिवालय २०५४:७७ र ७८)

● दफा १७६ को उपदफा (२) को (घ) मा उल्लेखित बुँदा सकारात्मक छ: "दफा १७२ को उपदफा (२) को खण्ड (ड) बमोजिमका जिल्ला परिषदका सदस्यहरूमध्येबाट एकजना महिला सहित जिल्ला विकास समितिद्वारा मनोनित दुई जना सदस्यहरू ।" (संसद

सचिवालय २०५४:८०)

● जिल्ला विकास योजनाको तर्जुमा सम्बन्धमा दफा १९५ को उपदफा (४) को आवधिक योजना तर्जुमा गर्दा निम्न विषय समावेश गर्नु पर्नेछ को (ग) मा उल्लेखित बुँदा सकारात्मक छ: "पिछडिएका जनजातिहरू एवं बढी गरीबी भएको क्षेत्र तथा त्यस क्षेत्रमा गरिएका वा गरिनु पर्ने विभिन्न विकास कार्यहरू", (संसद सचिवालय २०५४:९२)

● भाग ५ स्थानीय निकायसम्बन्धी सामान्य व्यवस्था, परिच्छेद १ श्री ५ को सरकार र स्थानीय निकाय बीचको सम्बन्धअन्तर्गत दफा २३४ मा "श्री ५ को सरकारले निर्देशन दिन सक्ने: (१) श्री ५ को सरकारले स्थानीय निकायहरूलाई प्रचलित कानूनद्वारा तोकिएको कार्यहरू सम्पादन गरे नगरेको, पिछडिएका जनजाति, महिला तथा बालबालिकाहरूको हक हितलाई आवश्यक प्राथमिकता दिए नदिएको, पर्यावरण सन्तुलन जस्ता विषयले प्रश्रय पाए नपाएको जस्ता विषयहरूमा नियमित अनुगमन गरी निर्देशन दिन सक्नेछ ।" "(२) उपदफा (१) बमोजिम श्री ५ को सरकारले दिएको निर्देशन पालन गर्नु सम्बन्धित स्थानीय निकायको कर्तव्य हुनेछ ।" (संसद सचिवालय २०५४:१०४) ।

यी बुँदाहरू असल नियत राखेर कार्यान्वयन भए सकारात्मक छन् अन्यथा नकारात्मक हिसाबले बाहुन-क्षेत्री शासकहरूले आफ्नो दुनो सोभ्याउन र स्वार्थ पूरा गर्न प्रयोग गर्न सकिने सम्भावना उत्तिकै छन् ।

विधेयकका नकारात्मक पक्षहरू

स्वायत्त शासन विधेयकमा हुनुपर्ने कैयन प्रावधानहरूको अस्तित्व छैन र एकाध उल्लेख भएका बुँदाहरू नकारात्मक प्रकृतिका छन् र ती यस प्रकार छन्:-

● दफा २ मा (पृष्ठ १-२) परिभाषामा १७ वटा शब्दहरूको भने दिइएको तर "जनजाति" र "आदिवासी" शब्दको भने दिइएको छैन । यो जानी जानी गरिएको हो । प्रस्तावनामै उल्लेख

भएको शब्दहरूलाई व्याख्या गरी प्रष्ट नपारिएकोले केही बाह्रमासे र सफा मौसमी उदारवादी बाहुन क्षेत्री निर्धारकहरूले अहिलेलाई परिभाषा र वर्गीकरणको भ्रमेलामा नपरी जे जस्तो हुन्छ सो राख्दै जाउँ नत्र अहिले जे जति गर्न सकिन्छ त्यो पनि गर्न सकिदैन भनिए पनि बाहुन क्षेत्री शासकहरूको नियत सफा नभएको प्रष्टै देखिन्छ र उनीहरूको मनसाय पानी धमिलो राखेर माछा मारी नै रहने छ । यस्तो तथ्य हिङ्ग भनेर थाहा पाइसकेपछि बेसार भनेर कोटयाइरहनु परेन । यसको उपचार एउटै मात्र देखिन्छ: सर्वोच्च अदालतमा परिभाषा र वर्गीकरण स्पष्ट गरिपाउँ भनेर रिट दिने । तर फेरि पनि समस्या बल्भन्छ । त्यहाँ न्याय दिनेहरूमा पनि स्थानीय निकायहरूले मातृभाषाको प्रयोग गर्दा अन्तरिम आदेश जारी गरेर रोक लगाउने बाहुनवादीहरूकै बर्चस्व छ र त्यहाँबाट गरिएका कैयन निर्णय र आदेशहरू विवादास्पद भएका मात्र होइन, अदालतप्रति जनताको विश्वास गुम्दै गइरहेका अवस्था समेत छ । त्यसो भए न्याय कहाँ पाइन्छ ? आदिवासी जनजातिहरूले न्याय आदिवासी जनजातीय विद्रोह वा क्रान्ति गरेर आफ्ना हक अधिकार प्राप्त गर्न सके मात्र पाइन्छ नत्र अरुको थिचोमिचो सहेरै बसिरहनु पर्ने बाध्यता देखिन्छ ।

● दफा ३ मा उपदफा (क) देखि (च) सम्ममा "स्थानीय स्वायत्त शासनमा स्थानीय निकायहरूलाई सक्षम र प्रभावकारी बनाउन आवश्यक पर्ने अधिकार, जिम्मेवारी र श्रोत साधन निक्षेपण गर्छ" भन्ने लगायतका स्थानीय स्वायत्त शासनका सिद्धान्त तथा नीतिहरू उल्लेख भएको तर प्रस्तावनामा त्यत्रोविधि महत्त्व दिएको जनजाति, आदिवासी र दलितका वारेमा भने एउटा अक्षर पनि नीतिगत कुरा उल्लेख नै नभएको ।

● दफा २३८ निलम्बन वा भङ्ग गर्न सक्ने: (१) स्थानीय निकायले देहायको कुनै काम कारवाही गरेको छ भन्ने श्री ५ को सरकारलाई लागेमा सो उल्लेख गरी नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी त्यस्तो स्थानीय निकायलाई निलम्बन गर्न सक्नेछ:

(क) नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७

विपरीत हुने काम कारवाही गरेमा (संसद सचिवालय २०५४:१०४) । संशोधन गर्दा “नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ विपरीत हुने” भन्ने शब्दहरूपछि “गरी नेपाल अधिराज्यको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता, राष्ट्रियता वा साम्प्रदायिक सद्भावनामा आँच आउने कुनै” भन्ने शब्दहरू थप्ने भनिएको छ (प्रतिनिधिसभा २०५५:१५) । साम्प्रदायिक सद्भावनामा आँच आएको नआएको हेर्ने को ? भन्ने प्रश्न महत्वपूर्ण छ । यो हेर्ने पदाधिकारीहरू प्रमुख जिल्ला अधिकारी, श्री ५ को सरकारका हाकिमहरू, प्रहरीहरू, अदालतहरू हुन् भने ती सबैमा बाहुन-क्षेत्रीहरूको एकाधिकार, हाली-मुहाली र बर्चस्व छ कि छैन ? त्यो पहिले हेर्नुपर्ने र यदि छ भने निरंकुश पञ्चायत व्यवस्थाको सुरक्षा कानूनको अवधारणाको नियतिभन्दा त्यो कसरी भिन्न होला ? सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ ।

अधिवक्ता युवराज संग्रौला (२०५५:७ देखि ९) ले पोल्सानद्वारा आयोजित एउटा गोष्ठीमा संसदमा छलफल भएको स्वायत्त शासन विधेयकको कमि-कमजोरीहरूलाई औल्याउनु भएको छ । वहाँका अनुसार यो विधेयकमा नीतिगत अस्पष्टता भएकोले स्वायत्त स्थानीय सरकारको हैसियत भएका स्थानीय निकायहरू हुने छैनन् र स्थानीय निकायहरूले विधेयकअन्तर्गत स्वाधिनताको माग गर्न मिल्दैन किनभने विधेयकको प्रस्तावनाले दफाहरूको व्याख्या विकेंद्रिकरणको अवधारणाअनुसार गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । वहाँले औल्याउनुभएको अन्य कमजोरीहरूमा आर्थिक श्रोतहरू स्थानीय निकायबाट परिचालन गर्न खोजिएको तर योजना र कार्यक्रमहरू दिने अधिकार सीमित भएकाले स्थानीय निकायहरूमा केन्द्रबाट खटाएर पठाएको सचिव मार्फत् दैनिक काम कार्यहरूमा प्रत्यक्ष नियन्त्रण राख्न खोजिएकाले, सार्वजनिक स्थलहरू खास गरेर बाटोघाटो, बिजुली, खानेपानी तथा ढल र सार्वजनिक भवनहरू श्री ५ को सरकारको प्रत्यक्ष नियन्त्रणमा राखिएकोले स्थानीय निकायहरू स्वायत्त नभएर केन्द्रकै अधीनस्थ हुनु हो । स्वायत्त शासनको वास्तविक अर्थ स्थानीय निकायहरूले विदेश नीति र राष्ट्रिय सुरक्षाको मामलाबाहेक

आफ्ना सम्पूर्ण काम कारवाहीहरू केन्द्रको अधिनमा नरही स्वतन्त्रपूर्वक आफैले गर्न पाउनुपर्दछ ।

संग्रौलाजीलाई नै विश्वास नभएको स्वायत्त शासन अब आदिवासी जनजातिहरूले के विश्वास गरेर के पाउने ? भन्ने प्रश्न टड्कारो छ । आदर्श अवस्थामा एउटा तर्क गर्न सकिएला । त्यो के भने यदि श्री ५ को सरकारले शुद्ध नियतले स्वायत्त शासन दिन खोजेको भन्ने मान्ने हो र भएका स्वायत्त शासनको प्रावधानलाई अधिकतम सदुपयोग गरेको खण्डमा आदिवासी जनजाति बहुल क्षेत्रहरूमा आदिवासी जनजातिहरूकै स्थानीय स्वायत्त शासन कायम रहनेछ । सन् १९९१ को जनगणनाले तथ्यांक भन्दा बढी मिथ्याङ्क दिएको छ र पनि यस अनुसार तत्काललाई २७ जिल्लाहरूमा मात्र आदिवासी जनजातिहरूको स्थानीय स्वशासन स्थापना गर्न सकिने देखिन्छ (यस कार्यपत्रसाथ संलग्न हर्क गुरुङ (१९९८) ले तयार गर्नु भएको नक्सा हेर्नुहोस्) :

- मनाङ्ग (८५.८ प्रतिशत), मुस्ताङ्ग (८१.५ प्रतिशत) र रसुवा (७६.० प्रतिशत) गरी ३ वटा जिल्लामा आदिवासी जनजातिहरूको जनसंख्या ७६ प्रतिशत र रसुवा (७६.० प्रतिशत) गरी ३ वटा जिल्लामा आदिवासी जनजातिहरूको जनसंख्या ७६ प्रतिशत देखि ८६ प्रतिशत सम्म छ (गुरुङ १९९८) ।

यी जिल्लाहरूमा आदिवासी जनजातिहरूको जनसंख्या अत्यधिक मात्रामा बहुल भएको तर कुल जनसंख्या भने थोरै भएकोले जातीय स्वशासन चलाउन सहज देखिन्छ र भविष्यमा जातवालाहरूको जनसंख्या नाटकीय रूपमा बढ्ने गुञ्जायस पनि कम रहेको छ । यी ठाउँहरूमा अझै पनि एक हिसाबले स्थानीय स्वशासन छ किनभने श्री ५ को सरकार न त त्यहाँ पुग्न सकेको, न केही दिन सकेको छ । मुस्ताङ्गमा भने पर्यटन र प्राकृतिक श्रोतहरूको संरक्षणको बहानामा केन्द्रको पकड र नियन्त्रण क्रमशः बढाउँदै लैजाने काम भइरहेको छ ।

- भक्तपुर (६९.१ प्रतिशत), सोलुखुम्बु (६८.२ प्रतिशत), ताप्लेजुङ्ग (६६.९ प्रतिशत),

ललितपुर (६३.३ प्रतिशत), ईलाम (६२.४ प्रतिशत), पाँचथर (६२.३ प्रतिशत), धनकुटा (६०.६ प्रतिशत), संखुवासभा (६०.२ प्रतिशत), सिन्धुली (५९.१ प्रतिशत), बर्दिया (५८.२ प्रतिशत), सिन्धुपाल्चोक (५६.७ प्रतिशत), भोजपुर (५६.५ प्रतिशत), पाल्पा (५६.१ प्रतिशत), उदयपुर (५५.३ प्रतिशत), रामेछाप (५५.३ प्रतिशत), कैलाली (५४.९ प्रतिशत), खोटाङ्ग (५४.६ प्रतिशत), काठमाडौँ (५४.५ प्रतिशत), नुवाकोट (५४.४ प्रतिशत), काभ्रे (५३.७ प्रतिशत), तनहुँ (५२.३ प्रतिशत), धादिङ्ग (५१.६ प्रतिशत), तेन्थुम (५१.३ प्रतिशत), जिल्लाहरूमा ५१ प्रतिशत देखि ७५ प्रतिशतसम्म आदिवासी जनजाति छन् (गुरुङ १९९८) । यी २४ जिल्लाहरूमा आदिवासी जनजातिहरूको जनसंख्या बहुल भए पनि परिवार नियोजन र गैरआदिवासी जनजातिहरू बसाई सरी आउने क्रम तीब्र भइरहेकोले केही समयको अन्तरालपछि ५० प्रतिशत भन्दा कम हुन सक्ने सम्भावना देखिन्छ । खास गरेर काठमाडौँ र तेन्थुम जस्ता ५५ प्रतिशत भन्दा कम भएको जिल्लाहरूमा बाहिरबाट बसाई सरेर आउनेहरूको संख्या अत्यधिक भएको कारणले अब सन् २००१ को जनगणनामा ५० प्रतिशत भन्दा तल देखाइयो वा गइहाल्यो भने कुनै आश्चर्य हुनेछैन । स्मरणीय छ, तराईका २० जिल्लाहरूको अत्यधिक बहुलता थियो तर अब सो सामान्य बहुलता पनि रहेन । त्यस्तै गरेर आदिवासी जनजातिहरूको पहाडमा भएका मूल थलोहरू जस्तै लमजुङ्ग र गोर्खाले आदिवासी जनजातिको बहुलता गुमायो । यस्तो भएको खण्डमा माथि उल्लिखित २४ जिल्लाहरूमा वर्तमान स्थानीय स्वशासनको विधेयकको अधिकतम सदुपयोग गर्दा पनि आदिवासी जनजातिहरूको स्वशासनको विधेयकको अधिकतम सदुपयोग गर्दा पनि आदिवासी जनजातिहरूको स्वशासन भने कायम हुन अप्ठ्यारो पर्नेछ । यस्तो नहुँदा पनि हालसम्म विभाजित राजनीतिको कारणले आदिवासी जनजाति बहुल थुप्रै जिल्लाहरूमा निर्वाचन हुँदा आदिवासी जनजातिहरू निर्वाचित नभएर बाहुन क्षेत्रीहरू निर्वाचित हुने गरेका छन् । स्वाभाविक

रूपले प्रश्न उठ्छ के अब यी जिल्लाहरूका आदिवासी जनजातिहरूले परिवार नियोजन गर्न छोडेर आफ्नो जनसंख्या बढाउनपट्टि लाग्नेछन् त ? के अब राजनैतिक दलहरूको भोट बैंक हुन छोडेर आदिवासी जनजातिहरूको हक हितको लागि एक भएर आदिवासी जनजातिहरूलाई मात्र निर्वाचित गर्नेछन् त ?

नेपालको सुदूर पश्चिम र मध्यपश्चिमाञ्चलका केही पहाडी जिल्लाहरूमा बाहेक अन्य सबैजसो जिल्लाहरूमा सोही ठाउँका आदिवासी जनजातिहरूको बाहुल्य छ । त्यसैले आदिवासी जनजातिका बहुल क्षेत्रहरूमा सोही बमोजिमको स्थानीय स्वायत्त क्षेत्रहरूको सिमाना बनाउँदा आदिवासी जनजातिहरूको परम्परागत मूल थलोलाई विभाजन गर्ने गरी बनाइएको कारणले हालको जिल्लागत आधारमा जे जस्तो जनसंख्या देखिए पनि प्रत्येक आदिवासी जनजातिहरूका आ-आफना मूल थलोहरू छन र त्यसै अनुसार स्थानीय स्वायत्त शासन कायम गर्नु आजको चुनौती हो ।

व्यवहारमा आदिवासी जनजातिबहुल क्षेत्रमा पनि बाहुन क्षेत्री नेताहरूले चुनाव जितेर नेतृत्व दिएको र आदिवासी जनजातिहरूलाई विभिन्न राजनैतिक दलहरूले "विभाजन गर र शासन गर" को नीति अपनाएको, आदिवासी जनजातिहरूले आफ्नो हक प्राप्तिका लागि राजनैतिक दलहरूभन्दा माथि उठेर जानुपर्छ भन्ने भावनाको विकास विस्तारै जागृत हुन थालेको र बाहुन क्षेत्री शासकहरूले आदिवासी जनजातिहरूको भलाई नगर्ने शाश्वत तथ्यको वास्तविकता विसतारै थाह पाउन थालेकोले यो सुधारात्मक बाटोबाट हिँडदा आदिवासी जनजातिहरूले न्यूनतम उपलब्धिहरू अपनाउन पनि सधियौं कुर्नु पर्ने कुरा पक्का छ । सोम शर्माको लड्डु वा वीरबलको खिचडी भन्दा यो कुनै हालतमा कम छैन । तैपनि जति पनि आदिवासी जनजातिहरू सुधारात्मक बाटोबाट हिँडन चाहन्छन् उनीहरूले अहिलेको विधायक र भविष्यमा यसमा गरिने अरु संशोधनहरूको माध्यम अधिकतम फाइदा लिन केही न केही उपलब्धिहरू हासिल भने हुनेछ र यसतो उपलब्धि "नहुनु

मामा भन्दा कानओ मामा निको" भने जस्तै हुनेछ ।

आदिवासी जनजातिहरू स्थानिय स्वयत्त शासनको विध्यकमा भएका प्रबन्धहरूलाई "ठालु"हरूले बच्चा भुलाउन दिएको चकलेटको रूपमा लिने गर्दछन् । नेपाल जनजाति महासंघ लगायतका जनजातिय संघ,संस्था र संगठनहरूले गर्दै आएका मागहरूमा या त एकात्मक शासन व्यवस्थाभित्र जातीय स्वाशन दिनुपर्छ भन्ने छन अथवा संविधानमा स.शोधन गरेर संघात्मक शासन व्यवस्थाभित्र जातिय स्वशान दियनुपर्छ भन्ने छन । यी दुवै मागहरू वर्तमान संविधानको दायरभित्र सीमित रहेर नयूनतम हदमा प्राप्त गर्न सकिने कुराहरू छन भने अर्कोतिर यो संविधानलाई आमूल परिवर्तन गरेर मात्र हासिल हुन सक्ने मागहरू पनि छन । वर्तमान संविधानको परिधिभित्र रहेर आदिवासी जनजासितहरूलाई स्थानी स्वशान दिने हो भने अहिले चर्चामा भएको धियकको प्रस्तावनाको भावनालाई विध्यकको सम्पूर्ण दफा र उपदफाहरूमा सोही बमोजिम व्यवस्था क्रानतिकारी बाटोमा हिँडी हालने मनसाय आदिवासी जनजातिहरूले बनाइनसकेको अहिलेको स्थितिमा स्थानीय स्वयत्त शासन र विकेन्द्रीकरणलाई पनि आन्दोलनको रूपमा लेजानु पर्ने वाध्यत्मक स्थिति देखिन्छ ।

नेपालका राजनीतिक दलहरू र बाहुन क्षेत्री शासकहरूले जहिले पनि आदिवासी, जनजाती, स्वयत्तशासन, विकेन्द्रीकरण आदि शब्द र अवधारणाहरूको सही, यथार्थवादी र प्रष्ट परिभाषालाई आत्मसात गर्नुको सट्टा जहिले पनि पानी धमीलो राख्ने चिन्तनीय प्रवृत्ति अंगालेका छन । विभिन्न व्यक्ति र संस्थाहरूमा इतिहास र सामजिक र वास्तविकतालाई आँखा चिम्ली मनोमानी ढङ्गले परिभाषा, व्यवस्था, व्यवहार, र वेधानिकीकरण गर्ने प्रवृत्ति हावी भएकोले आदिवासी जनजातिहरूको भलो गर्ने भन्ने लक्ष्य हासिल गर्न र कार्यन्वयन गर्ने काममा भाडभेलो भइराखेको छ । नेपालमा जनजातिहरूको जनसंख्या अत्यन्त धेरै छ तर उनीहरूलाई शासक कमुहहरूले स्वयत्त शासन र विकेन्द्रीकरणलाई अर्थपूर्ण ढङ्गले परिभाषा गर्न चार प्रकारका

विकेन्द्रीकरणहरू मध्ये घोषित रूपमा अवकरण (devolution) भएता पनि वास्तविकता भने अघनीभुतकरण (deconcentration), प्रत्ययोजना (deligation) र निजीकरण (privatization) मा सीमित गरेको छ । नेपालको समाजिक संरचना नै बहुजातिय, बहुभाषिक, बहुसंस्कृतिक, र बहुधार्मिक भएको तथ्यलाई हृदयङ्गम गर्दा स्थानीय स्वयत्त शासन भन्नाले केन्द्रमा निहित रहेको शक्ति र अधिकारलाई अबदेखि स्थानिय स्तरका जनजातिय संगठन लगायतका सरकारी र गैरसरकारी संगठनहरूलाई निक्षेप गरेर राज्यको सुरपा र वैदेशिक कार्यहरू बाहेक सबै प्रकारका राजनैतिक, सामजिक, आर्थिक, संस्कृतिक, धार्मिक र विचारधाराका कार्यहरू गर्न दिने भनेर मान्नु आजको आवाश्यकता हो ।

स्वायत्त शासनको विधेयकले स्थानीय निकाय भन्नाले जिल्ला विकास समिति, गाउँ विकास समिति र नगरपालिकाहरूलाई मात्र मानेको छ तर उक्त निकायहरू स्थानीय स्वायत्त शासनको उपयुक्त एकाई होइनन् । 'समुदाय', 'उपभोक्ता', 'गैरसरकारी संगठन' र 'गाउँ'को अवधारणाहरू स्वायत्त शासनका लागि सानै उपयुक्त एकाई होइनन् (हेर्नुहोस् भट्टचन १९९६ र २०५४) त्यसैले जातीय एकाई मात्र नेपालको सामाजिक संरचना अनुसार उपयुक्त एकाईको रूपमा देखिन्छन् ।

जनजाति समूहलाई एकाई मानी गरिने स्वायत्त शासन वा विकेन्द्रीकरणको आधार र खाका हाल छलफलमा भएका पाँचवटा फरक आधारहरू मध्येबाट हुन सक्दछ: (१) परम्परागत १२ वटा भाषिक र सांस्कृतिक क्षेत्रहरूको आधार, (२) आत्मनिर्णयको आधार, र (३) स्थानीय स्वशासनको आधार । यीमध्ये भाषिक र सांस्कृतिक आधार विशुद्ध जनजातिगत पक्षीय देखिन्छन् भने आत्मनिर्णय र स्थानीय स्वाशासनका आधारहरू तथाकथित 'एकीकरण' पूर्वको स्थितिमा लैजाने, आधुनिकीकरणको प्रभावस्वरूप व्यापक रूपमा भएको बसाई सराईको कारणले नेपालका धेरैजसो ठाउँहरू जीति र साम्प्रदायिक दङ्गाहरू निम्त्याउने जस्तो विविध तर्क अधि सारेको

देखिन्छ । त्यस्तै गरेर स्थानीय स्वशासन र आत्मनिर्णयको सवाललाई शासक समूहहरू हाल प्रचलित चुनावी पद्धतिसँग एकाकार गर्दछन् भने एकथरि जनजातिलाई केन्द्र विन्दु बनाई आत्मनिर्णयको अधिकार माग गर्दछन् । अर्काथरि जनजातिलाई प्राथमिकता दिएर स्थानीय स्वाशासनको माग राख्दछन् । प्रशासनिक आधारमा संघीयवादको माग शासक समूहको लागि उग्र माग देखिएको भए तापनि जनजातीय दृष्टिकोणबाट भने सुधारवादी माग देखिन्छ ।

पवनमान श्रेष्ठ (२०५५), परी थापा (१९९५, २०५२ र २०५४), मल्ल के सुन्दर (२०५४), महेशमान श्रेष्ठ (२०५४), मणिकलाल श्रेष्ठ (२०५४), सीताराम तामाङ (१९९५ र २०५४), सुरेश आले मगर (२०५२, २०५४) आदिले जातीय स्वशासनको माग, महत्व, आवश्यकता र प्राप्त गर्ने तरिकाहरूका बारेमा आ-आफ्नो विचारहरू दिनुभएको छ । अर्कोतिर मधेशीहरूले पनि तराई क्षेत्रको स्वायत्तताको माग राख्दै आएका छन् (यादव २०५४, प्रसाद (बेमिती) । अझै अर्कोतिर प्रचण्डको नेतृत्व भएको नेकपा माओवादी र डा. बाबुराम भट्टराईको नेतृत्व भएको संयुक्त जनमोर्चाबाट विगत ३ वर्षदेखि संचालित माओवादी जनयुद्धमा आदिवासी जनजातिहरूलाई सम्मिलित भएर सफल पार्न र जातीय स्वशासन र आत्मनिर्णयको अधिकारको उपभोग गर्न आह्वान गरिएको छ र यसमा काठमाडौं उपत्यकाको भूमिका गहन हुन सक्ने

विचार अगाडि सारिएको छ (प्रदीप २०५४, भट्टराई २०५५) । गोपाल खम्बुको नेतृत्व भएको खम्बुआन राष्ट्रिय मोर्चाले मात्र जातीय स्वाशासनको प्रष्ट खाका प्रतिज्ञापत्रको रूपमा अगाडि सारेको (खम्बुआन राष्ट्रिय मोर्चा २०५४, भट्टराई २०५५) संयुक्त राष्ट्र संघ (१९९०) मा छलफलमा रहेको आदिवासीहरूको अधिकारको मस्यौदा दस्तावेजले पनि आदिवासीहरूलाई आत्मनिर्णय लगायत जातीय स्वशासनका अधिकारहरू उपभोग गर्न पाउने अधिकारलाई प्रतिष्ठान गरेको छ । उपभोक्त विभिन्न दृष्टिकोणलाई केलाउँदै नेपालको सामाजिक संरचनालाई समेत ख्याल राख्ने हो भने नेपालमा स्वायत्त शासनको मूल आधार जाति र जनजाति नै हुनुपर्दछ । यो उपाय व्यवहारमा लागू भएमा विगतमा बाहुन क्षेत्री शासकहरूले गरेका 'ऐतिहासिक भूलहरू' ढिलै भए पनि सच्याउन सकिने छ र समष्टिगत रूपमा नेपालको विकासको गति बढी प्रगतिशील हुनेछ ।

निष्कर्ष

स्थानीय स्वायत्त शासन विधेयक प्रस्तावना आदिवासी जनजातिहरूलाई निककै महत्व दिएर उल्लेख गरेको भए तापनि त्यस विधेयकमा १११ पृष्ठको २७० वटा दफाहरूमा आदिवासी जनजातिहरूका लागि महत्वपूर्ण बुँदाहरूको भने नितान्त अभाव छ । यसका केही सकारात्मक पक्षहरू भए पनि नकारात्मक पक्षहरू बढी भएकोले यो विधेयक ऐनको रूपमा लागू भएपछि

आदिवासी जनजातिहरूको हक अधिकारहरू प्राप्त हुने कुरा सोम शर्माको लड्डुभन्दा कम छैन । तैपनि सुधारात्मक बाटोमा विश्वास भएका आदिवासी जनजातिहरूले यो बाटो हिंडेर आदिवासी जनजातिहरूको हितमा जे जति गर्न सकिन्छ गरेर देखाएको खण्डमा त्यो लड्डु 'नहुनु मामाभन्दा कानो मामा निको' मानेर सन्तोष गर्नुपर्ने हुन्छ ।

मेरो विचारमा आदिवासी जनजातिहरूले केही समय आन्दोलनकारी बाटोबाट एकात्मक वा संघात्मक सरकारअर्न्तगत जातीय स्वशासन लिन आवश्यक प्रयत्न गर्नुपर्छ र यो बाटोबाट पनि वितृष्णा जाग्यो भने क्रान्तिकारी बाटो अवलम्बन गर्नु बाहेक अरु विकल्प बाँकी रहने देखिदैन । गएको दुई सय वर्ष जति त शोषित, पीडित भएर बित्यो । के अब हामी अर्को दुई सय वर्षसम्म त्यही हालतमा जीवन गुजार्न तयार छौं ? बाहुन क्षेत्री शासनकहरूले गएको दुई सय वर्षसम्म आदिवासी जनजातिहरूलाई लाटोबुझो नै बनाए भनेर के अब फेरि पनि अर्को दुई सय वर्ष लाटोबुझो बनाई राख्न सक्लान् त ? उठिरहेको छ र प्रश्नले उत्तर खोजिरहेको छ । उत्तर संविधानको दायराभित्र पनि हुनसक्छ र संविधानभन्दा बाहिर पनि हुनसक्छ । खोज्नु पर्‍यो । जे भए पनि अहिले पास भयो भनिएको स्वायत्त शासन विधेयक, २०५५ भित्र भने यसको उत्तर छँदै छैनन्, यो भने निश्चित छ ।

-साभार: जनजाति

विजयादशमी र दिपावली- २०५६ को शुभअवसरमा सम्पूर्ण नेपाली दाजुभाइ तथा दिदीबहिनीहरूप्रति सुख, संवृद्धि, सुस्वास्थ्य तथा उत्तरोत्तर प्रगतिको लागि हार्दिक मंगलमय शुभकामना

अध्यक्ष

तथा

जालपा गा.वि.स. परिवार

हाम्रो दिन

मानव रूप धारण गरी धर्तीमा आयौं एकैछिन
आजभोलि भन्दा-भन्दै त्यसै गल्दैछ हाम्रो दिन
चालै नपाई वित्छ जीवन सोचौं कि हामी एकैछिन
जीवनकथा पूर्ण रहोस् विना कुनै भार र ऋण

हुर्केकाछौं जति आज चेतनशील प्राणी बनि
ज्ञानको ज्योति लिएर गाऊँ र टोल जगाऊँ भनि
मुखले ठिक्क कामले दिक्क पाछौं कि कतै कुनै दिन
निस्वार्थ मनले सोचौं हामी कसरी जाँदैछ हाम्रो दिन

सरल बानी भन् भन् ज्ञानी हुँदैछौं कि छैनौं हामी
सङ्कल्प राखी अझ माथि जाँदैछौं कि छैनौं हामी
अधुरो काम पूरा नगरी त्यसै बित्छ कि हाम्रो दिन
गहिरो मनले विचार गरौं के गरी बित्दैछ हाम्रो दिन
सुख भाग्छ जीवनदेखि बेकाममा बिते हाम्रो दिन
पश्चातापमा भोकै पर्ने नआवस् कहिल्यै हाम्रो दिन
सुख शान्ति साथ रहोस् आउँदो सबै हाम्रो दिन
कामना यहि प्रकट गरौं हर्षले वितोस् हाम्रो दिन

- नेत्रमणि दुमीराई

याद रहनुपर्ने कुराहरू

कहिल्यै नभुल्नु- ऋण, राष्ट्र, मित्र
कसैलाई पर्खेन- समय, मृत्यु, ग्राहक
निक्लेपछि फर्केन- गोली, बोली, प्राण
सदा सम्मान गर्नुपर्दछ- माता, पिता, गुरु
कहिल्यै नजिस्कनु- पशु, विधवा, गरीव
सधैं टाढा रहनु- अल्छी, निद्रा, हिंसा
कहिल्यै सानो नसम्भनु- शत्रु, आगो, रोग

मान्छे

आश्रय दियो, टाउकोमा टेक्छ
उपदेश दियो, मुन्टो बटाछ
आदर गर्‍यो, चाकडी सम्भन्छ
उपकार गर्‍यो, बेवास्ता गर्छ
विश्वास गर्‍यो, धोका दिन्छ
क्षमा दियो, काँतर सम्भन्छ
प्रेम गर्‍यो, घात गर्छ
दुःखको बेला, सुखको कल्पना गर्दछ
सुखको बेला, इर्ष्यालु बन्छ
सल्लाह दियो, अपमान सम्भन्छ

-एलिना दुमीराई

विजयादशमी र दिपावली-
२०५६ को शुभअवसरमा सम्पूर्ण
नेपाली दाजुभाइ तथा
दिदीबहिनीहरुप्रति सुख, संवृद्धि,
सुस्वास्थ्य तथा उत्तरोत्तर
प्रगतिको लागि हार्दिक
मंगलमय शुभकामना

अध्यक्ष
तथा

स्वामी गा.वि.स. परिवार

विजयादशमी र दिपावली-
२०५६ को शुभअवसरमा सम्पूर्ण
नेपाली दाजुभाइ तथा
दिदीबहिनीहरुप्रति सुख, संवृद्धि,
सुस्वास्थ्य तथा उत्तरोत्तर
प्रगतिको लागि हार्दिक
मंगलमय शुभकामना

अध्यक्ष
तथा

पाथेका गा.वि.स. परिवार

विजयादशमी र दिपावली- २०५६ को शुभअवसरमा सम्पूर्ण नेपाली दाजुभाइ तथा दिदीबहिनीहरुप्रति सुख, संवृद्धि, सुस्वास्थ्य तथा उत्तरोत्तर प्रगतिको लागि हार्दिक मंगलमय शुभकामना

**उन्नत खेती र उद्योग व्यवसाय: सबैको संलग्नता
कृषि विकास र गरिबी निवारण: हाम्रो प्रतिवद्धता**

कृषि विकास बैंकले किसान, व्यापारी, उद्यमीलाई ग्रामीण कृषि उर्जा, व्यापार कर्जा र बैकिङ सुविधाहरु प्रदान गर्दछ । हाम्रा प्रमुख प्राथमिकताका क्षेत्र विशेष गरी कृषि विकाससँग सम्बन्धित छन् । यसको लागि हामी सुलभ व्याजदरमा संस्थागत ऋणहरु उपलब्ध गराउँछौ । सरकारका कतिपय कार्यक्रमहरु कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी पनि बैंकलाई छ । देशको समिष्टगत विकास कार्यलाई अघि बढाउन कृषि विकास बैंकको कार्यहरुमा रचनात्मक ढंगले सहभागी होऔ ।

कृषि विकास बैंक

मुख्य कार्यालय: रामशाहपथ, काठमाडौं, फोन नं. २६२८८५, २५२५९८

टेलिक्स: २२६७, तार: कृषि बैंक, फ्याक्स: ९७७-१-२६२६९६

email: agrbnk@adbn.mos.com.np

विजयादशमी र दिपावली- २०५६ को शुभअवसरमा सम्पूर्ण देशभक्त तथा न्यायप्रेमी नेपाली दाजुभाइ तथा दिदीबहिनीहरुप्रति सुख, संवृद्धि तथा उत्तरोत्तर प्रगतिको लागि हार्दिक मंगलमय शुभकामना

कर्ण घले

इलाका सदस्य

जिल्ला विकास समिति खोटाङ

परिवार

विजयादशमी र दिपावली- २०५६ को शुभअवसरमा देशविदेशमा रहनुभएका सम्पूर्ण प्रजातन्त्र तथा न्यायप्रेमी नेपाली दाजुभाइ तथा दिदीबहिनीहरुप्रति सुख, संवृद्धि तथा उत्तरोत्तर प्रगतिको लागि हार्दिक मंगलमय शुभकामना

कुमारध्वज राई

महासमिति सदस्य- नेपाली कांग्रेस, खोटाङ
सञ्चालक सदस्य- राष्ट्रिय जनजाति विकास समिति
एवं परिवार

सम्वत् २०५६ को दशमी तथा दिपावलीको पावन अवसरमा सम्पूर्ण दुमीराई तथा सुरालि किराँतमा भाइचार को भावना र आफ्नो भाषा तथा संस्कृतिको मोह औ चाह बढोस् भन्ने कामना सहित ।

लाल रापचासुनुवार

संयोजक

भाषा तथा संस्कृति विभाग

सुनुवार सेवा समाज

फोन ५२८०२९

e-mail: rapacha@worknet.wlink.com.np

rapachalal@hotmail.com

Wishing you a very happy Vijayadashami
and Dipawali 2056. On the same
occasion, may your offspring continue
their eternal journey of education with us
here in Babylon.

Babylon National School

Shantinagar
Babylon Garden
Tel. 481973

२०५६ सालको तिहारको पावन अवसर
मा समस्त रदुबन्धुहरुप्रति सुख, संवृद्धि र
उत्तरोत्तर प्रगतिको लागि
हार्दिक मंगलमय शुभकामना

सेभ काठमाडौं इनर्जी प्रा. लि.

बौद्ध, जोरपाटी
काठमाडौं

GORKHA SAVING AND FINANCE

(CO-OPERATIVE SOCIETY LTD.)

२०२६ सालको दशैं तथा तिहारको पावन अवसरमा गोरखी वार्गहरूको आर्थिक संवृद्धि एवं उत्तरोत्तर प्रगतिको लागि हार्दिक मंगलमय शुभकामना व्यक्त गर्दै वामी निम्न सेवाहरू उपलब्ध गराउँछौं ।

मुख्य कार्यालय: सातदोबाटो, अलितपुर फोन नं. ५२९४०४

शाखा कार्यालय: सुन्धारा, बागदरवार (अर्थमन्त्रालयसँगै), काठमाडौं फोन नं. २६५७७०

**ब्रिटिश गोरखाली समूहबाट प्रवर्द्धित !
नेपाल अधिराज्यभर कार्यक्षेत्र विस्तारित !!**

यस फाइनेन्समा उपलब्ध व्याज दरहरू:

मुद्दती बचतमा निम्न अनुसारको व्याज दिइनेछ ।

अवधि	व्याजदर		
	३ महिनामा व्याज भुक्तानी दिंदा	१ वर्षमा व्याज भुक्तानी दिंदा	निक्षेप अवधि पछि एक मुष्ट रुपमा रुपमा साँवा र व्याज भुक्तानी दिंदा
३ महिना	९%		
६ महिना	९.५%		
९ महिना	१०%		
१ वर्ष	११.२५%	१२%	१२%
२ वर्ष	११.५०%	१२.२५%	१२.५०%
३ वर्ष	११.७५%	१२.५०%	१३%
४ वर्ष	१२%	१२.७५%	१४%
५ वर्ष वा सो भन्दा बढी	१२.२५%	१३%	१५%

गोरखाली स्कीम अन्तर्गत पाइने उपहार:

उपहार ! सुनको सिक्का ! उपहार !

अवधि	न्यूनतम मुद्दती बचत रकम	निक्षेप अवधि पछि एक मुष्ट रुपमा साँवा र व्याज भुक्तानी दिंदा	उपहार
५ वर्ष	१ लाख	१५%	
४ वर्ष	२ लाख	१४%	
३ वर्ष	३ लाख	१३%	
२ वर्ष	४ लाख	१२.५०%	
१ वर्ष	५ लाख	१२%	

